

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

HÜSEYİN VASSÂF EFENDİ’NİN SEFÎNE-İ EVLİYÂ’SINDA
BURSALI MEŞÂYİH: İNCELEME VE TASHİH

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Büşra SÜSLÜ

BURSA 2024

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

HÜSEYİN VASSÂF EFENDİ'NİN SEFÎNE-İ EVLİYÂ'SINDA
BURSALI MEŞÂYİH: İNCELEME VE TASHİH

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Büşra SÜSLÜ

Danışman:
Prof. Dr. Abdurrezzak TEK

BURSA 2024

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tasavvuf Bilim Dalı'nda numaralı Büşra SÜSLÜ'nün hazırladığı “**Hüseyin Vassâf Efendi'nin Sefîne-i Evliyâsı'nda Bursalı Meşâyih: İnceleme ve Tashih**” konulu Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma sınavı,/...../ 2024 günü -saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının (başarılı/başarısız) olduğuna (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye

(Tez Danışmanı ve Sınav

Komisyonu Başkanı)

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Prof. Dr. Abdurrezzak TEK

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi İlhami

ORUÇGOLU

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Doç. Dr. Orhan MUSAHANLI

Afyon Kocatepe Üniversitesi

...../...../ 2024

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 08/07/2024

Tez Başlığı/Konusu: **“Hüseyin Vassâf Efendi'nin Sefîne-i Evliyâsı'nda Bursalı Meşâyih: İnceleme ve Tashih”**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 82 sayfalık kısmına ilişkin, 08/07/2024 tarihinde şahsım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %19'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

08/07/2024

Adı Soyadı:	Büşra SÜSLÜ
Öğrenci No:	702023049
Anabilim Dalı:	Temel İslam Bilimleri
Programı:	Tasavvuf
Statüsü:	Yüksek Lisans

Danışman

Prof. Dr. Abdurrezzak TEK

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Hüseyin Vassâf Efendi’nin Sefîne-i Evliyâ’sında Bursalı Meşâyih: İnceleme ve Tashih” başlıklı çalışmamın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

.../.../2024

Adı Soyadı:

Büşra SÜSLÜ

Öğrenci No:

702023049

Anabilim Dalı:

Temel İslam Bilimleri

Programı:

Tasavvuf

Statüsü:

Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Büşra SÜSLÜ
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslâm Bilimleri
Bilim Dalı	: Tasavvuf
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Abdurrezzak TEK

HÜSEYİN VASSÂF EFENDİ’NİN SEFÎNE-İ EVLİYÂ’SINDA BURSALI MEŞÂYİH: İNCELEME VE TASHİH

Hüseyin Vassâf Efendi hem Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine hem de Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarına şahitlik etmiş önemli bir müellif ve mutasavvıftır. Dönemin meşhur okullarında eğitim alan ve tasavvufa karşı ilgisi küçük yaşlarda aile çevresinde başlayan Hüseyin Vassâf, ilk olarak Şeyh Muhammed Sultân Efendi’ye intisap ederek Şa’bâniyye yoluna girmiş ardından şeyhinin vefatıyla birlikte Gülşenî Dergâhı şeyhi Şuayb Şerafeddin Efendi’ye gıyâben intisap etmiştir. Daha sonra Kasımpaşa’daki Uşşâkî Dergâhı son şeyhi Mustafa Sâfi Efendi’de seyrine yeniden başlamış, şeyhinin vefatı üzerine halifelerinden İnegöl müftüsü Mehmed İzzet Safiyyullah Efendi’den icazetini almıştır. Çeşitli kurumlarda kalem, kalem mümeyyizi, kontrol memuru ve gümrük müdürlüğü gibi önemli vazifeler yapmıştır. 21 Ekim 1929’da vefat eden Hüseyin Vassâf, Rumelihisarı Kabristanı’nda toprağa verilmiştir. Yaklaşık otuz kadar eseri bulunan Vassâf’ın en meşhur ve en önemli eseri *Sefîne-i Evliyâ*’dır. Bu eser yirmi üç yıllık bir çalışmanın ürünü olup son dönem tasavvuf tarihi açısından oldukça kıymetlidir. Beş cilt halinde yayımlanan eserde yaklaşık iki bin sufinin hayatı anlatılmıştır. Bu çalışmada *Sefîne-i Evliyâ* geçmiş ve günümüze yakın diğer kaynaklarla mukayese edilip Bursalı meşâyihle ilgili verilen bilgilerin sıhhati değerlendirilerek hatalı bulunan bilgiler tashih edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hüseyin Vassâf Efendi, Sefîne-i Evliyâ, Bursa, Tashih, Tarikatlar, Tasavvuf, Kadiriyye, Halvetiyye, Nakşibendiyye, Kübreviyye, Zeyniyye, Mevleviyye, Bayramiyye, Celvetiyye.

ABSTRACT

Writer's Name	: Büşra SÜSLÜ
University	: Bursa Uludağ University
Institute	: Social Sciences Institute
Anabilim Dalı	: Basic Islamic Sciences
Bilim Dalı	: Islamic Law
Tezin Niteliği	: Master
Tez Danışman(lar)ı	: Prof. Dr. Abdurrezzak TEK

THE BURSALI MESHAYİH IN HÜSEYİN VASSÂF EFENDİ'S SEFÎNE-İ EVLİYÂ: REVIEW AND EDITION

Hüseyin Vassâf Efendi is an important author and Sufi who witnessed both the last periods of the Ottoman Empire and the first years of the Republic of Turkey. Hüseyin Vassâf, who was educated in the famous schools of the period and whose interest in Sufism started in the family circle at an early age, first entered the path of Sha'baniyya by transferring to Sheikh Muhammed Sultân Efendi, and then, with the death of his sheikh, he was transferred to the sheikh of the Gülşenî Lodge, Şuayb Şerafeddin Efendi, in absentia. Later, the last sheikh of the Uşşâkî Lodge in Kasımpaşa, Mustafa Sâfî Efendi, started its course again, and upon the death of his sheikh, he received his permission from one of his caliphs, the mufti of İnegöl, Mehmed İzzet Safiyyullah Efendi. He has held important positions such as pen, pen inspector, control officer and customs director in various institutions. Hüseyin Vassâf, who died on October 21, 1929, was buried in Rumelihisarı Cemetery. The most famous and most important work of Vassâf, who has about thirty works, is *Sefîne-i Evliyâ*. This work is the product of twenty-three years of work and is very valuable in terms of the recent history of Sufism. In the work, which was published in five volumes, the lives of approximately two thousand Sufis were described. In this study, *Sefîne-i Evliyâ* was compared with other sources in the past and close to the present, and the health of the information given about the Bursalı mesâyih was evaluated and the information found to be erroneous was corrected.

Keywords: Hüseyin Vassâf Efendi, Sefîne-i Evliyâ, Bursa, Correction, Tariqas, Sufism, Halvetiyye, Nakşibendiyye, Kübreviyye, Kadriyye, Zeyniyye, Mevleviyye, Bayramiyye, Celvetiyye.

ÖN SÖZ

“Şemsî-i Mısırî bütün beldelerin
Arûsı gibi nâzenîndir Bursa”

Hüseyin Vassâf Efendi’nin muteber bir eseri olan *Sefîne-i Evliyâ*, iki bin sûfiyi içinde barındıran muhalled bir sûfî ansiklopedisidir. Müellif eserin mukaddimesinde, küçük yaşlarından itibaren elhullaha derin bir muhabbetinin olduğunu, bir gün sahaflardan geçerken tarikat pîrlerinin adlarını ve silsilelerini içeren Mehmed Sâmî Sünbülî’ye ait *Esmâr-ı Esrâr* adlı risâleyi satın aldığını ve bu sırada mezkûr risâleden ilhamla gönlünde velîlerin biyografilerini yazma düşüncesinin doğduğunu bildirmektedir. Tasavvuf tarihine baktığımızda sûfilerin hayatlarını anlatan menâkıbnâmelere oldukça önem verildiği ve bu türde pek çok eserin kaleme alınmasının yanı sıra, bu eserlerin okumasının da oldukça faydalı bulunduğu görülmektedir. Nitekim insanın müşahhas bir varlık olması, iyi ve güzel hasletleri örnek şahsiyetler vesilesiyle daha kolay bir şekilde kavrayıp uygulayabilmesi bu eserlerin kıymetini ortaya koymaktadır.

Sefîne-i Evliyâ, oldukça geniş çaplı bir sûfî ansiklopedisi olmakla beraber, hayatları zikredilen şahsiyetlerin eserlerini belirtmiş, şayet şiirleri varsa örnekler verilmiştir. Ayrıca bazı tekke ve türbelerin bizzat müellif tarafından çekilen fotoğrafları da esere eklenmiştir. Tüm bu özellikleri sebebiyle günümüz akademi dünyasında önemli bir yere sahip olan bu eser Osmanlı Dönemi’nde yaşayan birçok mutasavvıfın hayatlarına dair bilgilere ulaşmada kullanılan temel kaynaklardan birisi olmuştur. Ancak bu kadar hacimli bir biyografi kitabının hiç hatasız yazılması takdir edileceği gibi pek mümkün bir durum değildir. Bu durumun farkında olan müellif de *Sefîne-i Evliyâ*’nın ön sözünde eseri tetkik edenlerden hataların tashihini, noksân yerlerin ikmâlini istirham etmiştir. Biz de kendisinin bu sözünden bulduğumuz cesaretle, eserdeki Bursalı meşâyihî tespit ederek onlarla ilgili verilen bilgilerin tashihini yapmaya niyet ve gayret ettik.

Çalışmanın hayata geçirilmesinde başlangıç evresinden itibaren bilgi ve tecrübelerinden çokça istifade ettiğim, araştırmanın her safhasında yardım, teşvik ve hoşgörüsünü benden esirgemeyip her zaman kolaylaştıran zorlaştırmayan, çok kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Abdurrezzak Tek’e, henüz yolun başındayken yüksek lisans sınavlarına hazırlandığım dönemde bütün kitaplarını benimle paylaşarak destek olan dostum Maviş Zinnur Ata’ya, süreç boyunca zorlandığım noktalarda yardımına koşan benim için bir abla mesabesindeki Lütfiye Öztatlıcı ve Hatice Yılmaz’a, tüm dostlarıma ve bilhassa da Allah’ın bana bahşettiği en büyük lütuf olan biricik aileme teşekkürlerimi sunarım.

Bu tezi yirmi birinci yüzyılda tüm dünyanın gözü önünde soy kırımına uğrayan Filistin halkına ithaf ediyorum. Özgür Filistin’e selam olsun!

Büşra SÜSLÜ

Bursa, 2024

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	iii
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iv
YEMİN METNİ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
ÖN SÖZ	viii
İÇİNDEKİLER	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTA DOĞU VE KUZEY AFRİKA MERKEZLİ TARİKATLAR VE BURSALI MEŞAYİH

A. KÂDİRİYYE	10
1. Eşrefzâde Abdullâh-ı Rumî (Eşrefiyye)	10
2. Abdurrahîm-i Tirsî (Eşrefiyye).....	14
3. Muslihuddin Efendi (Eşrefiyye)	15
4. Hamdi Efendi (Eşrefiyye).....	15
5. Sırrı Ali Efendi (Eşrefiyye).....	16
6. Lutfullâh Efendi (Eşrefiyye).....	17
7. Ahmed Efendi (Eşrefiyye)	19
8. Eşref-i Sâni (Eşrefiyye)	19
9. Abdullah Efendi (Eşrefiyye).....	21
10. Abdülkâdir Efendi (Eşrefiyye).....	22
11. Şerefeddîn Efendi (Eşrefiyye)	23
12. İzzeddîn Ahmed Efendi (Eşrefiyye)	27
13. Abdülkâdir Necîb Efendi (Eşrefiyye)	29
14. Avnullâh Efendi (Eşrefiyye).....	30
15. Fahreddîn Efendi (Eşrefiyye).....	32
16. Ahmed Ziyâeddîn Efendi (Eşrefiyye).....	35
17. Nâfiz Efendi (Eşrefiyye).....	36

B. SÜHREVERDÎYYE / ZEYİNÎYYE	37
1. Abdülatîf-i Kudî (Zeyniyye)	37
2. Safiyyüddîn Mustafa (Zeyniyye)	40
3. Muallimzâde Mustafa Efendi (Zeyniyye)	41
4. Seyyid Ali Efendi (Zeyniyye)	42
5. Abdülazîz Efendi (Zeyniyye)	42
6. Abdülganî Efendi (Zeyniyye)	43

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA ASYA MERKEZLİ TARİKATLAR VE BURSALI MEŞAYİH

A. HALVETÎYYE	46
1. Ahmed Gazzî (Mısriyye)	46
2. Mehmed Sahfî Efendi (Mısriyye)	48
3. Gazzîzâde Abdülatîf Efendi (Mısriyye)	49
B. NAKŞİBENDÎYYE	50
1. Mehmed Emîn Kerkükî	50
2. Abdullah Münzevi	52
3. Mehmed Emin Efendi	52
4. Mehmed Sâdık Efendi	53
5. Mustafa Vahyi Efendi	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU MERKEZLİ TARİKATLAR VE BURSALI MEŞAYİH

A. CELVETÎYYE	57
1. Mehmed Muhyiddin Üftâde	57
2. Muk'ad Hızır Dede	58
3. Mehmed Bahâeddin Efendi	59
4. Mehmed Hikmetî Efendi	60
SONUÇ	62
KAYNAKÇA	64

GİRİŞ

Son dönem Osmanlı münevverlerinden Hüseyin Vassâf, 10 Muharrem 1289 / 20 Mart 1872’de İstanbul Aksaray’da dünyaya gelmiştir. Hayatı hakkında bildiklerimiz *Sefîne-i Evliyâ*’nın sonunda verdiği bilgilere dayanmaktadır. Babası Ürgüplü Hacı Osman Efendi, annesi ise Fatma Emsâl Hanım’dır. Muharrem ayında doğduğu için babasının şeyhi Salih Efendi’nin oğlu Ahmed Zarîfî tarafından kendisine Hüseyin ismi ve “inşallah Vassâf-ı Muhammedî olur” denilerek Vassâf mahlası verilmiştir. Hüseyin Vassâf’ın babası Osman Efendi, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa’nın hizmetinde bulunmuş, onların vefatıyla Mehmet Ali Paşa’nın damadı Yusuf Kâmil Paşa ile birlikte İstanbul’a gelmiştir. Annesi Fatma Emsâl Hanım da, Mehmet Ali Paşa’nın eşinin hizmetinde bulunmuş, onun vefatı üzerine kızı ve Yusuf Kâmil Paşa’nın eşi Zeynep Hanım ile beraber İstanbul’a gelmiştir.

Zeynep Hanım konaklarında çalışan Osman Efendi ile Fatma Emsâl Hanım’ın evlenmelerine aracılık etmiş ve Aksaray’da Vâlîde Câmîi karşısında bir ev satın alarak kendilerine hediye etmiştir. 1281/1864 senesinde evlenen Osman Efendi ile Fatma Emsâl Hanım’ın evliliklerinden Ali Nûri, Refia, Hüseyin ve Mahmud Salâhaddin isimlerinde dört çocukları dünyaya gelmiş, Refia ve Mahmud Salâhaddin küçük yaşlardayken vefât etmiştir. Hüseyin Vassâf Efendi’nin annesi kardeşi Salâhaddin’in doğumundan sonra 1297/1880 senesinde, babası ise 1308/1891 senesinde vefat etmiştir. Anne, baba ve kardeşleri Merkez Efendi Kabristanı’nda medfundur.

Hüseyin Vassâf ilk tahsilini mahalle mektebinde almış, daha sonra Medrese-i Hayriyye, Mekteb-i Osmânî ve Aksaray Rüşdiyesi’nde eğitimine devam etmiş ve nihayet Mekteb-i Mülkiye İdâdîsi’nden mezun olmuştur. Daha küçük yaşlardan itibaren maddi ve manevi ilimlere duyduğu ilgi ve alaka sebebiyle resmi tedrisatın dışında birçok hocadan ders almış, camilerde okutulan derslere ve İstanbul’un muhtelif semtlerinde bulunan tekkelerdeki zikirle katılmıştır. Babasının vefatından sonra ailesinin geçimini üstlenen Hüseyin Vassâf, ilk olarak Rûsûmat Emâneti’nde göreve başlamış, daha sonra sırasıyla Şirket-i Hayriyye Tahrîrat Kalemi, Galata Emtia-ı Dâhiliyye Gümrüğü Kontrol Memurluğu, İhracat Gümrükleri Müdürlüğü ve son olarak da İstanbul Rûsûmat Başmüdürü olarak görev yapmış ve 1338/1922 senesinde emekliye ayrılmıştır.

Hüseyin Vassâf Efendi, babasının Sinâniyye Tarîkatı'na, annesinin de Nakşibendî büyüklerinden Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî hazretlerine mensup olması sebebiyle tasavvufla küçük yaşlardan itibaren tanışmıştır. İlk intisabı 1896 yılında Şam'dan İstanbul'a gelen ve evinde misafir olarak kalan Şâbânî-Bekrî şeyhi Muhammed Sultan Efendi'ye (ö.1320/1904) olmuştur. Şeyhinin vefatından sonra Edirneli Sezâî Efendi'nin torunlarından, Gülşenî Dergâhı şeyhi Şuayb Şerafeddin Efendi'ye (ö. 1329/1911) gıyaben intisap etmiş, daha sonra Kasımpaşa'daki Uşşâkî Dergâhı'nın son şeyhi Mustafa Sâfi Efendi'nin (ö. 1344/1926) yanında yeniden seyr ü sülûke başlamıştır. Ancak şeyhinin vefat etmesi üzerine halifelerinden İnegöl müftüsü Mehmed İzzet Safiyyullah Efendi İstanbul'a gelerek Hüseyin Vassâf'ın seyr u sülûkünü tamamlatmış ve şeyhinin taç, hırka ve kemerini bir icâzetnâmeyle birlikte kendisine teslim etmiştir. Tasavvuf büyüklerinin biyografilerini yazmaya oldukça ilgi duyan Vassâf, Kadirî şeyhlerinden Müştâk Baba ile oğlu Edhem Baba hakkında bir eser kaleme almış ve bu sayede Kadirî şeyhinin kendisini mânâ âleminde bu tarikattan da icazetli saydığını ve Sümûhî mahlasını verdiğini belirtmiştir. Bu bilgilerden hareketle Hüseyin Vassâf'ın câmiu't-turuk bir zat olduğu açıktır. 30 Haziran 1342/1925 senesinde Kasımpaşa'daki Uşşâkî dergahında şeyh olan Hüseyin Vassâf, Pötürgeli Ali Rızâ, Sivaslı Ömer Rüşdü, Göreleli Osman Sıdkı ve Ankaralı Mehmed Mecdi Efendi olmak üzere dört kişiye icazet vermiştir.

1309/1893 yılında Sekbanbaşı Câmiî imamı Hafız Mehmed Emin Efendi'nin kızı Fâika Hanım ile evlenmiş ve Osman Talat, Ahmed Cevdet ve Mehmet Suat adında üç erkek, Ayşe Mualla isminde ise bir kız çocukları olmuştur. Ahmed Cevdet henüz on sekiz aylıkken vefat etmiştir.

Hüseyin Vassâf, Bursa, Ankara, Eskişehir, Konya, Bandırma, Gönen, Manyas, Gemlik, Yalova, Siroz, Dırma, Selanik, Manastır, Üsküp, Beyrut, Afyonkarahisar, Uşak, Manisa, İzmir, Şam, Baalbek, Humus, Hama, Halep, Yafa, Kudüs, Mekke, Medine, Limni ve Tekirdağ gibi pek çok beldeye seyahat etme imkanı bulmuş, gittiği yerlerde mutasavvıflarla görüşmüş, vefat eden sûfiler hakkında bilgiler toplamış, tekke ve türbeleri inceleyerek fotoğraflar çekmiştir. Seyahatleri ve araştırmalarıyla yalnızca tasavvuf tarihimize değil, kültür ve medeniyet dünyamıza da ışık tutmuştur. Hüseyin Vassâf Efendi'nin seyahat ettiği şehirlerin başında gelen Bursa, Osmanlı tarihinde oldukça mühim bir yere sahiptir. Nitekim devletin kuruluş safhasında birçok dervişin buraya gelerek dergâhlar kurması, müridlerini burada yetiştirmesi tasavvuf tarihi açısından

Bursa'nın önemini gözler önüne sermektedir. Bursa'da yetişen isimler daha sonra İstanbul ve Balkanlar'a giderek gittikleri yerlerde tasavvuf kültürünü yaymışlardır. Bursa'mız, hem tarihi, kültürel ve doğal güzellikleri hem de barındırdığı tasavvufi zenginlik ve manevi atmosferiyle birçok aydın gibi Hüseyin Vassâf Efendi'nin de dikkatini çekmiştir. Mustafa Kara, Hüseyin Vassâf Efendi'den bahsederken "Bursa'ya Âşık Bir İstanbul'lu" ifadesini kullanmaktadır. Hüseyin Vassâf, Bursa'ya iki defa gelmiş, ikinci seyahati neticesinde *Bursa Hatırası* adlı eserini kaleme almıştır. Aynı zamanda Bursa'nın hafızası diyebileceğimiz mutasavvıf, şair ve kültür tarihçisi Bursa Mısırlı dergâhı son şeyhi M. Şemseddin Efendi ile gönül bağı kurmuştur. İki sûfî aralarındaki muhabbetin göstergesi olarak birbirlerinin şiirlerini tahmis etmiş ve bazı müşterek manzumeler kaleme almıştır. Hüseyin Vassâf'ın gerek Bursa'ya yaptığı seyahatler gerekse Bursa'daki mutasavvıflarla olan yakınlığı *Sefîne-i Evliyâ*'da Bursalı meşâyıha dair zikrettiği bilgileri kıymetli kılmaktadır.

Kısa ama bereketli bir ömür süren Osmânzâde Hüseyin Vassâf, 21 Ekim 1929'da Arnavutköy'deki evinde vefât etmiş, vasiyeti gereği Rumelihisarı Kabristanı'na defnedilmiştir. Ömrünün son yirmi üç yılını tasavvuf araştırmaları yaparak geçiren ve en büyük yadigârı olan *Sefîne-i Evliyâ*'yı kaleme alan Hüseyin Vassâf, tabakat yazma geleneğinin XX. yüzyıldaki altın halkalarından biri olarak kabul edilmiştir.

Kültür ve medeniyet tarihimiz için oldukça önemli olan tabakat, biyografi, menâkıb ve tezkire olarak isimlendirdiğimiz eserler, günümüzde yalnızca tasavvufî ve edebî metinler olarak kabul edilmekte ve tarihi mânâda taşıdıkları değer görmezden gelinmektedir. Ancak bu tür eserler tarih ile eşittir. Tasavvuf tarihimize ışık tutan biyografi kitaplarının başında da Hüseyin Vassâf'ın *Sefîne-i Evliyâ*'sı gelmektedir. Eserin tam ismi *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*'dır. İsminden de anlaşılacağı gibi *Sefîne-i Evliyâ* aslında *Esmâr-ı Esrâr* isimli kitabın şerhidir. Mezkur kitap II. Abdülhamîd Han zamanında Dîvân-ı Hümâyûn Kalemî, Mühimme Odası memurlarından Mehmed Sâmî Sünbülî'ye aittir. Vassâf Efendi'nin kendisinin de belirttiği gibi *Esmâr-ı Esrâr*'ı şerh etmek maksadıyla başladığı eser, sadece bir şerh olmaktan çıkmış, beş ciltlik muazzam bir terâcim kitabı hâline gelmiştir.

Sefîne'de pek çoğu Anadolu'da yaşamış iki bin kadar sûfinin hayatı anlatılmıştır. Onu diğer biyografi kitaplarından ayıran en önemli özellik, müellifinin yaptığı seyahatler

neticesinde birçok bilgiyi birinci kaynağından almış olmasıdır. Dolayısıyla burada aktarılan bilgilerin başka bir kaynaktan elde edilmesi güçtür. Bununla birlikte Hüseyin Vassâf, beş ciltlik eserinde kaydettiği isimler hakkında geniş bilgiler vermekle kalmamış, onların eserlerini belirtmiş, şair olanların şiirlerinden örnekler zikretmiştir. Ayrıca ziyaretleri esnasında bizzat kendisinin çektiği fotoğrafları eserine ekleyerek bugün tekke ve türbeleri yıkılmış, mezar taşları kaldırılmış büyük zâtlar hakkında önemli bilgilerin günümüze ulaşmasına vesile olmuştur.

Geniş çaplı bir sûfiler ansiklopedisi olan *Sefîne-i Evliyâ*'nın muhtevası kısaca şu şekildedir:

I. Cilt: Mukaddime, tasavvufun anlamları, takrizler, Kâdiriyye, Rûmiyye, İsmailiyye, Ganiye-i Kâdiriyye, Hâlisiyye, Bedeviyye, Medeniyye, Şâzeliyye, Desûkiyye, Senûsiyye, Zeyniyye, Kübreviyye, Mevleviyye, Sa'diyye ve Bektaşîyye tarikatları ve şeyhleri.

II. Cilt: Nakşibendiyye, Çeştiyye, Bayramiyye ve Celvetiyye tarikatları ve meşâyih.

III. Cilt: Celvetiyye, Hayvetiyye, Rûşeniyye, Gülşeniyye, Sezâiyye, Karamânîyye, Cemâliyye, Sünbûliyye, Sivâsiyye ve Şa'bânîyye tarikatları ile şeyhleri.

IV. Cilt: Şa'baniyye kollarından Çerkeşiyye, İbrâhimiyye, Bekriyye, Sinânîyye ve Uşşâkiyye tarikatları ve meşâyih.

V. Cilt: Ramazânîyye, Cerrâhiyye, Rufâiyye, Cihângiriyye, Mısrîyye ve Mevleviyye tarikatları ve şeyhleri ile İstanbul'da bulunan tekkelere ait bilgiler verilmektedir.

Sefîne-i Evliyâ'daki şahsiyetlerin çoğunluğu XVIII, XIX ve XX. yüzyıllarda yaşamış mutasavvıflardır. Hüseyin Vassâf, bu eseri kaleme alırken klasik dönemde yazılan ve kendi döneminde kaleme alınan iki yüze yakın kaynaktan beslenmiş, kütüphanelerde araştırma yapmış, uzun süreli seyahatlere çıkmış ve büyük bir titizlikle eserindeki şahsiyetleri en doğru şekilde tespit etmeye çalışmıştır. Ancak iki bin şahsiyetin hayatlarını içerisinde barındıran bir eserin hatasız yazılamayacağı aşîkârdır. Nitekim bu durumu Hüseyin Vassâf da eserinin girişinde belirtmiş, tashih ve ikmâl hususunda gerekli izni eserin ön sözünde vermiştir. Biz de kendisinin bu sözünü düstûr edinerek eserde Bursalı meşâyihle ilgili verilen hatalı bilgileri düzeltmeye gayret ettik.

Çalışmamızın konusu, *Sefîne-i Evliyâ* adlı eserde yer alan Bursalı meşâyihın; doğum yahut vefat tarihleri, mahlasları, mürşidleri, telif ettikleri eserleri, müntesibi bulundukları tarikatları ve karşımıza çıkan yanlış yazılmış diğer hususları tashih ve yerine göre ikmal etmektir. Bu bağlamda tasavvuf alanında yazılmış biyografi kitapları arasında klasik kabul edilen bu muhalled eserdeki bilgileri düzeltme amacımız, öncelikle *Sefîne-i Evliyâ*'da Bursalı şeyhlerle ilgili verilen bilgilere dikkat çekmek, verilen bilgilerin sıhhatini değerlendirerek özellikle bu alanda çalışma yapanların ve günümüz tasavvuf araştırmacılarının eserden istifade ederken doğru bilgilere ulaşmaları hususunda katkıda bulunmaktır. Kısacası yaptığımız çalışma aslında modern anlamda bir zeyildir.

Araştırmamıza ilk olarak *Sefîne-i Evliyâ*'da terceme-i hâlleri zikredilen Bursalı meşâyihı tespit ederek başladık. Ardından tashih edilmesinin gerekli olduğu kanaatine vardığımız Bursalı meşâyih hakkındaki bilgilere ulaşmak için ilk olarak Hüseyin Vassâf Efendi'nin kullandığı klasik kaynaklardan başlamak suretiyle o isim hakkında geçmişten günümüze kadar yazılmış eser, makale, tez ve diğer kaynakların bir kısmını elimizden geldiği ölçüde detaylıca inceledik ve mukayese ettik.

Tezimiz bir giriş ve üç bölümden müteşekkil olup giriş kısmında tezin konusu, metodu ve yöntemi gibi çalışmanın ortaya çıkması aşamasında izlenilen usul anlatılmış, ayrıca Hüseyin Vassâf Efendi ve *Sefîne-i Evliyâ* isimli eseri kısaca tanıtılmıştır. Birinci bölümde “Orta Doğu ve Kuzey Afrika Merkezli Tarikatlar ve Bursalı Meşâyih” başlığı altında Bursa'daki Kâdiriyye ve Zeyniyye meşâyihından *Sefîne-i Evliyâ*'da hayatlarına dair hatalı bilgi verilenler tashih edilmiştir. İkinci bölümde aynı usulle “Orta Asya Merkezli Tarikatlar ve Bursalı Meşâyih” başlığı altında Halvetiyye ve Nakşibendiyye'ye mensup olan Bursalı meşâyihla alakalı tashih edilmesi gereken hususlar düzeltilmiştir. Üçüncü bölümde ise yine aynı yöntemle “Anadolu Merkezli Tarikatlar ve Bursalı Meşâyih” başlığıyla Bursa'daki Celveti şeyhlerine dair bilgiler tashih ve ikmal edilmiştir. Toplamda Bursa'da meşihatte bulunmuş otuz beş sûfi ele alınarak Hüseyin Vassâf'ın bu isimler hakkında verdiği bilgiler detaylıca incelenmiş, tashihe muhtaç kısımlar düzeltilmeye ve yerine göre ikmal edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümler dışında kaynakça ve sonuç kısımlarıyla tezimiz hitama ermiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTA DOĞU VE KUZEY AFRİKA MERKEZLİ TARİKATLAR VE BURSALI MEŞAYIH

İslam dünyasının ilk ve en yaygın tarikatlarından biri olan Kâdirilik Orta Doğu ve Kuzey Afrika merkezli tarikatlardandır. Abdülkadir Geylânî'ye (ö. 561/1166) nispet edilen tarikatın kuruluş tarihi Geylânî'nin yaşadığı döneme kadar götürülmektedir.¹ Abdülkadir Geylânî, 470/1077 yılında Hazar denizinin güneybatısındaki Gilân eyaletinde doğmuştur.² Kaynaklarda verilen bilgilere göre soyu babası tarafından Hz. Hasan'a annesi tarafından ise Hz. Hüseyin'e dayanmaktadır. Dolayısıyla hem seyyid hem de şerif kabul edilen Geylânî, henüz küçük yaşlardayken babasını kaybetmiş, annesi ile anne tarafından dedesi ve devrin tanınmış zâhid ve sûfilerinden Seyyid Ebû Abdullah'ın himayesinde yetişmiştir. Ayrıca annesinin kadın velilerden olduğu bilinmektedir. Tasavvufî bir çevrede yetişen Geylânî, zâhirî ilimleri tedris etmek için on sekiz yaşında Bağdat'a gitmiş ve burada hadis, fıkıh ve edebiyat okumuştur. Tahsil sürecinde buradaki mutasavvıflarla yakın dostluk kurmuş, Hammâd ed-Debbâs aracılığıyla tasavvuf yoluna girmiştir. Bağdat'ın karmaşasından bunalarak inzivaya çekilmiş ve yirmi beş yıl süren riyazet, mücâhede ve inziva hayatı yaşamıştır. Fakat bu dönem kesintisiz bir yirmi beş yılı kapsamamaktadır.³ Şeyh Hammâd'ın sohbetlerine devam eden Abdülkadir Geylânî, Ebû Sa'd el-Muharrimî'nin halkasına katılmış, seyr ü sülûkunu Muharrimî'nin yanında tamamlamış ve şeyhlik hırkasını onun elinden giymiştir. Buna göre Hammâd, Geylânî'nin sohbet şeyhi, Muharrimî ise tarikat şeyhidir.⁴

Tasavvuf tarihinde kerâmetleri ve müçtehit oluşuyla dikkat çeken Geylânî, eserlerinde oldukça sade ve etkili bir üslup kullanmıştır. Geylânî'nin tesirli bir vaiz olması ve çocuklarının babalarının manevî mirasına sahip çıkması sebebiyle tarikat kesintiye uğramaksızın devam etmiş, çeşitli kollara ayrılarak Irak, Hama, Suriye, Afganistan, Hindistan, Pakistan, Balkanlar, Arnavutluk, Batı Afrika, Kuzey Kafkasya, Orta Asya,

¹ Abdurrezak Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar* (Bursa: Emin Yayınları, 2020), 290.

² Süleyman Uludağ, "Abdülkâdir-i Geylânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Temmuz 2023).

³ Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 286.

⁴ Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 286.

Doğu Türkistan, Endonezya ve Çin gibi dünyanın farklı coğrafyalarında yayılmıştır. Kâdiriyye Anadolu topraklarına 15. Yüzyılda Eşrefoğlu Rûmî ile girmiştir. Bu yüzyıldan önce Kâdiriyye'ye mensup kimseler varsa da, tarikat münferit olarak kalmış, yayılma gücü bulamamıştır. Eşrefoğlu'nun kurduğu Eşrefiyye, Kâdiriliğin bu topraklarda tarikat olarak temsil edilen ilk etkili kolu olmuştur. Daha sonra 17. yüzyılda İsmail Rûmî tarafından Rûmiyye kolu kurulmuş ve böylece tarikat başta Bursa ve İstanbul olmak üzere Anadolu ve Balkanlar'da yayılmıştır.⁵

Ebû Hafs Şihabüddin Ömer es-Sühreverdî'ye (ö. 632/1234) nispet edilen Sühreverdiyye tarikatı da Orta Doğu ve Kuzey Afrika kökenli tarikatlardandır. Tarikatın kuruluşunda amcası ve şeyhi Ebü'n-Necib'in (ö. 563/1168) önemli katkıları olmuştur. Soyu baba tarafından Hz. Ebubekir'e dayanan Sühreverdî, İran'ın Sühreverd şehrinde dünyaya gelmiştir. Henüz altı aylık bir bebekken babası Ebû Câfer Muhammed bir iftara sonucu idam edilmiştir. On altı yaşına geldiğinde Bağdat'a amcası Ebü'n-Necib'in yanına gitmiş, bir taraftan Nizâmiye Medresesi'nde ders görmüş, bir taraftan da amcasının sohbet ve derslerine katılmıştır. Amcasının vefatından sonra Basra'da Ebüssuûd el-Bağdâdî'nin sohbetlerine katılmış ve uzunca bir müddet halvete girmiştir. İcazetini aldıktan sonra elli bir yaşında Bağdat'a dönen Sühreverdî, amcasının zaviyesinde irşat ve sohbe başlamıştır. Abdülkadir Geylani (ö. 561/1166), Necmeddin-i Dâye (ö. 654/1256), Bahâeddin Veled (ö. 628/1231), Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), İbnü'l-Fârız (ö. 632/1235) gibi dönemin büyük mutasavvıflarıyla bir araya gelen Sühreverdî, Ehl-i sünnet çizgisinde bir tasavvuf anlayışına sahiptir.⁶ Tasavvufa dair farklı konularda eserler kaleme almış olmakla birlikte en önemli eseri *Avârifü'l-ma'ârif*'tir.⁷ Tarikat başta Dımaşk ve Halep olmak üzere Bağdat, Hindistan, İran, Türkistan, Hicaz, Horasan, Anadolu ve Rumeli gibi geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. 15. yüzyılda Zeynüddin el-Hâfî tarafından Sühreverdiyye'nin bir kolu olarak kurulan Zeyniyye Anadolu ve Rumeli'de oldukça yaygındır.⁸

Seyyid Ahmed er-Rifâî'ye (ö. 578/1182) nispet edilen Rifâiyye tarikatı Orta Doğu merkezli tarikatlardandır. Bağdat'a yakın Batâih bölgesinde dünyaya gelen Ahmed er-

⁵ Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 290.

⁶ Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 356; Reşat Öngören "Ebü'n-Necib Sühreverdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 5 Temmuz 2023).

⁷ Türkçe tercümesi Hasan Kamil Yılmaz ve İrfan Gündüz tarafından 1990 yılında yapılmıştır.

⁸ Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 357.

Rifâi seyyiddir. Yedi yaşındayken babasını kaybeden Rifâî, dayısıyla beraber Vâsıt'a gitmiş ve burada dönemin önde gelen âlim ve sûfilerinden Ali Ebü'l-Fazl el-Vâsıtî'nin yanında hem zâhirî ilimleri tedris etmiş hem de tasavvufî terbiyesine başlamıştır. Şeyhinin vefatından sonra dayısı Şeyh Mansûr el-Batâihî'nin terbiyesine girmiş ve seyrini tamamlamıştır.⁹ Mutasavvıf olmasının yanında âlim, muhaddis, Şafîî fakihî ve müfessir olan Ahmed er-Rifâî'nin kısa sürede çok sayıda müridi olmuştur. Bâtınî ve Şîî gruplarla mücadele eden Sünnî bir ortamda yetişen Ahmed er-Rifâî'nin tasavvuf anlayışına göre tarikat şariat demektir ve müridler dünyevî meşguliyetleri terk etmeksizin, gafletten uzak kalmalıdır. 12. yüzyılda Ahmed er-Rifâî'nin sağlığında Irak'ta teşekkül etmeye başlayan Rifâiyye tarikatı kısa bir süre sonra Suriye, Hicaz, Mısır, Hint alt kıtası ve Kuzey Afrika'da yayılmış, 13. asrın sonlarından itibaren ise Anadolu'nun farklı şehirlerinde münferit olarak temsil edilmeye başlamıştır. 18. yüzyılda İstanbul'da Rifâî Âsitânesi'nin kurulmasıyla birlikte tarikatın İstanbul'daki etkisi artmış ve sonraki yüzyıllarda Sayyâdiyye ve Ma'rifiyye olmak üzere çeşitli kollara ayrılarak Osmanlı topraklarında etkin olarak faaliyet göstermeye devam etmiştir. Bununla birlikte günümüzde Balkanlar, Avrupa ülkeleri, Kanada, Amerika Birleşik Devletleri ve Avustralya'da varlığını sürdürmektedir.¹⁰

Orta Doğu kökenli tarikatlardan biri olan Sa'diyye, Sa'deddin el-Cebâvî (ö. 575/1180) tarafından 12. yüzyılda Suriye'nin bugün kasaba hüviyetindeki Cebâ isimli bölgesinde kurulmuştur. Mekke'de doğan ve bölgenin önde gelen âlimlerinden tefsir, hadis, fıkıh ilimleri tedris eden Sa'deddin, ilmini tamamlamak maksadıyla Yemen, Irak, Şam, Kudüs, Mısır ve Mağrib gibi ülkelere seyahatlerde bulunmuştur.¹¹ Askeri yetenekleriyle tanınan ve iyi ata binen Sa'deddin el-Cebâvî, 493/1099 senesinde Haçlıların Kudüs'ü işgal etmesi üzerine, hem Kudüs'ü geri almak hem de Bağdat ve Şam gibi şehirleri savunmak amacıyla Mekkeli bir süvari birliğiyle Şam'a gelmiştir. Kaynaklarda Sa'deddin el-Cebâvî'nin burada yağma olaylarına karışan askerlerin arasına katıldığı ve yaşadığı bir olay neticesinde tövbe edip bu yoldan döndüğü nakledilmiştir.¹² Daha sonra babasının yanında seyr ü sülûka ve kısa bir süre sonra manevî terbiyesini tamamlamıştır. Cebâ

⁹ Mustafa Tahralı, "Ahmed er-Rifâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 5 Mart 2023).

¹⁰ Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 299.

¹¹ Hür Mahmut Yücer, "Sa'deddin el-Cebâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 21 Nisan 2023).

¹² Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 307.

bölgesinde kurduğu ribat ile irşat faaliyetlerine başlamış ve kısa sürede bölgeyi ilim ve marifet merkezi haline getirmiştir. Şam'da kurulan tarikat ilk dönemlerde Filistin'in bazı şehirlerinde yayılmış, 18. yüzyıla gelindiğinde Mısır, Anadolu ve Balkanlar'da faaliyet göstermiştir. Tarikat İstanbul'da bulunan yaklaşık otuz tekkesi ile güçlü bir şekilde temsil edilmiştir. Ayrıca Bursa, İzmir, Kastamonu, Edirne ve Tekirdağ gibi şehirlerde de tekkeleri bulunmaktadır.¹³

Kuzey Afrika kökenli tarikatlardan olan Şâzeliyye'nin kurucusu Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî'dir. Kuzey Afrika'nın en batı bölgesinde yer alan Gamâre'de doğan Şâzelî'nin (ö. 656/1258) asıl ismi Ali, künyesi Ebü'l-Hasan'dır. Nesebi hem anne hem de baba tarafından Hz. Peygamber'e dayanmaktadır.¹⁴ İlk tahsilini memleketinde alan Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî daha sonra Fas ve Tunus'a giderek özellikle kimya ilimleriyle ilgilenmiştir. Ancak yaşadığı bazı manevî olaylar üzerine kimya ilmini tahsilden vazgeçip İslamî ilimlere yönelmiştir. Tasavvufî bir arayışta olan Şâzelî'nin ilk intisabı Bağdat'ta Ahmed er-Rifâî'nin halifesi Şeyh Ebü'l Feth el-Vâsıtî'ye olmuş, sonrasında Mağrip bölgesine geri dönerek Abdüsselam İbn Meşîş'e intisap etmiştir. Beş yıl süren seyr ü sülûkun ardından icazetini alan Şâzelî, önce Şâzili isimli beldeye daha sonra Tunus'a gitmiş ve burada idarecilerden, âlimlerden ve halktan büyük bir ilgi görmüştür. Dönemin önemli ilim ve kültür merkezlerinden olan İskenderiye'de tekkesini kuran Şâzelî, Kahire başta olmak üzere tarikatını yaymaya başlamıştır.

Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî eser telif etmek yerine insan yetiştirmeyi tercih eden mutasavvıflardandır. Müridleri ona ait birçok hikmetli söz, dua ve hizblere eserlerinde yer vermiştir. Şâzeliyye tarikatının en önemli esasları mârifet ve tevekkül anlayışıdır.¹⁵

Kuzey Afrika merkezli bir tarikat olması sebebiyle o dönemin şartlarında Anadolu'ya ulaşması ve bu topraklarda diğer tarikatlar kadar aktif olması mümkün olmamıştır. Anadolu coğrafyasında ilk temsil edilmesi 15. Yüzyılın başlarında Ali b. Meymûn el-Mağribî vasıtasıyla olmuştur. Hayatının son yıllarında Bursa'ya gelerek burada altı yıl kalan Ali b. Meymûn, giderken yerine halifesi Sûfîzâde Abdurrahman'ı bırakmıştır. 18. yüzyılda ise İstanbul'da müstakil Şâzelî dergahları açılmaya başlamıştır. Zamanla tarikat Arap dünyası, Hint alt kıtası, Afrika, Anadolu, Balkanlar, Amerika ve Avrupa ülkelerinde

¹³ Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 308.

¹⁴ Ahmet Murat Özel, "Şâzelî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 23 Nisan 2024).

¹⁵ Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 302-303.

yayılmıştır. Dünyanın hemen hemen her yerinde bağılı bulunan tarikat, 20. yüzyılda Batı'da en çok ilgi gören tarikat olmuş, ihtida eden birçok önemli aydının intisabı sebebiyle Batılı çevrelerde âdeta ilgi odağı haline gelmiştir.¹⁶

Ebû İshak (ö. 426/1035) tarafından kurulan Kâzerûniyye de Orta Doğu ve Kuzey Afrika menşeli tarikatlardan biridir. İran'ın Fars bölgesinde bulunan Kâzerûn kasabasında doğan Ebû İshak, dini ilimleri tahsil etmiş ve küçük yaşlarda tasavvufa ilgi duymuştur. Hâris el-Muhâsibi ve İbn Hafif gibi sûfîlerle görüşmüş, İbn Hafif'in Şiraz'daki tekkesine giderek kendisine intisap etmiştir. Şeyhinin vefatı üzerine halifelerinden Hüseyin-i Ekkâr'ın yanında terbiyesini tamamlamış ve irşat için Kâzerûn'a dönmüştür. Yaşadığı bölgedeki Mecûsiler'in saldırılarına karşı başarılı bir mücadele vermiş ve şehrin İslamlaştırılması için çalışmıştır. Ayrıca Bizans'a karşı yapılan cihada katılma konusunda her zaman müridlerini teşvik etmiş ve onları cepheye göndermiştir. Kâzerûn'da inşa ettiği Kâzerûn Hankâhı, yalnızca müridlerin terbiye edildiği bir yer değil, aynı zamanda gayri müslimler de dahil olmak üzere fakir ve muhtaçlara yiyecek temin eden bir imâret olarak faaliyet göstermiştir. Tarikat kuruluşu itibarıyla İran'ın Fars bölgesinde dar bir coğrafyada faaliyet gösterse de, cihada katılan dervişler vasıtasıyla zamanla Hindistan, Güney Çin ve Anadolu'ya ulaşmıştır. Kâzerûniyye'nin Anadolu tanınması Yıldırım Bayezid'in Bursa'da Kâzerûn tekkesi kurmasıyla vesilesiyle olmuştur.

Mezkûr tarikatlar dışında Anadolu topraklarında etkisini göremediğimiz Safeviyye, Medyeniyye ve Desûkiyye de Orta Doğu ve Kuzey Afrika menşeli tarikatlardandır.

A. KÂDİRİYYE

1. Eşrefzâde Abdullâh-ı Rumî (Eşrefiyye)

Kâdiriyye tarikatının Eşrefiyye kolunun müessisidir.¹⁷ Asıl adı Abdullah olmakla birlikte Eşrefoğlu Rumî olarak bilinir. İbnü'l-Eşref, Eşrefzâde, Eşref-i Rûmî, Abdullah İznîkî ve Abdullah-ı Rûmî adlarıyla da tanınmıştır. Soyu Hz. Ali vasıtasıyla Hz. Peygamber'e ulaşan Mekkeli bir ailenin çocuğudur. Eşrefoğlu'nun ailesi Mısır'dan Hama şehrine, oradan da Anadolu'ya göç etmiş ve nihâyet İznîk'e yerleşmiştir. Babası Eşref b. Ahmed,

¹⁶ Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 305.

¹⁷ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, nşr. Mehmet Ali Yekta Saraç (Ankara: Tüba Yayınları, 2016), 1/14.

çeşitli eserler kaleme almış, sûfî bir kimsedir.¹⁸ İznik'te dünyaya gelen Eşrefoğlu'nun doğum tarihi *Sefîne-i Evliyâ*'da 754/1353 olarak geçmektedir.¹⁹ Ancak bu bilgiye ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Zira Emir Sultan (ö. 833/1429) ve Hacı Bayram-ı Velî (ö. 833/1429) ile münasebetleri göz önünde bulundurulduğunda Eşrefoğlu'nun daha sonraki bir tarihte doğduğu söylenebilir. Ayrıca Orhan Köprülü'nün özel kütüphanesinde bulunan *Menakıb-ı Eşrefzâde*²⁰ nüshasının arkasında yer alan başka küçük bir menâkıbnâmede doğum tarihi 779/1377 olarak kaydedilmiştir.²¹ Bu bilgiler ışığında 779/1377 tarihinin daha isabetli olduğu kanaatindeyiz.

Eşrefoğlu, Bursa'da eğitim almış, medrese tahsilinden sonra danışment olmuştur.²² Tasavvufî hayatla iç içe olan bir ailede yetişen Eşrefoğlu,²³ tabîi olarak tasavvufa yönelmiş ve Abdal Mehmed'den aldığı işaretle Emir Sultan'a mürid olmak istemiş, ancak Emir Sultan'ın yönlendirmesiyle Ankara'daki Hacı Bayrâm'a intisap etmiştir. Burada on bir yıl kalmış, Hacı Bayrâm'ın hem halifesi hem de damadı olmuştur. Bayrâmî halifesi olarak İznik'e dönen Eşrefoğlu, bir süre sonra seyr ü sülûkte daha da ilerlemek arzusuyla tekrar Hacı Bayrâm Velî'ye gelmiş ve onun yönlendirmesiyle Abdülkâdir Geylânî'nin torunlarından Hüseyin el-Hamavî'ye intisap etmek için Hama'ya gitmiştir. Hama'ya varınca hemen erbaîne konulmuş ve kırk günün sonunda Kâdiri hilâfetnâmesini alarak İznik'e bir Kâdiri şeyhi olarak dönmüştür. Kendi adına kurduğu Eşrefiliği, başta İznik ve Bursa olmak üzere Batı Anadolu'da yaymıştır.²⁴

Sefîne-i Evliyâ'da Eşrefoğlu Rûmî'nin vefat tarihi olarak 876/1471 yılı zikredilmiş, ancak daha sonra verilen bilgilerde 874/1469 tarihine dikkat çekilmiştir.²⁵ Doğru olan tarih 874'tür. Zira Eşrefoğlu Rûmî'nin hayatı hakkında en eski ve ilk elden yegâne kaynak

¹⁸ A. Necla Pekolcay, Abdullah Uçman, "Eşrefoğlu Rumî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11/480-482. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995; Mustafa Kara, *Anadolu'nun Üç Ermişi Yûnus Emre, Eşrefoğlu Rûmî, Niyâzî-i Mısri*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020), 144-145; Şemseddin Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, nşr. Mustafa Kara, Kadir Atlansoy, (Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2021), 88.

¹⁹ Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, nşr. Mehmet Akkuş – Ali Yılmaz (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2015), 1/100.

²⁰ Müstensihî Şeyh Eşref Muhammed b. Şeyh Lütfullah Eşrefî'dir.

²¹ A. Necla Pekolcay, Abdullah Uçman, "Eşrefoğlu Rumî", 11/ 480-482.

²² Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, (Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2017), 180.

²³ Abdurrezak Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, (Bursa: Bursa Akademi Yayınları, 2020), 290.

²⁴ Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 18. Yüzyıl*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2021), 376.

²⁵ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/101-103.

mesâbesindeki *Menâkıb-ı Eşrefzâde*’ye göre vefat tarihi, İznik’teki türbesinde yazılı olan ‘*Eşrefzâde azm-i cinân eyledi*’ mısrasının delâlet ettiği 874/1469 yılıdır.²⁶

Hüseyin Vassâf Efendi’nin *Sefîne-i Evliyâ*’da Eşrefoğlu Rûmî’ye ait olarak zikrettiği eserler şunlardır:²⁷

1.Divân-ı Şerîf: Osmanlı dönemi tekke şairleri denince akla gelen ilk isimlerden biri şüphesiz Eşrefoğlu Rûmî’dir. Onun şiirleri edebiyat, sanat ve tasavvuf dünyamızın bir parçası olmuştur.²⁸ Eserin yirmiden fazla nüshası tespit edilmiş olup bunlardaki şiir sayısı birbirinden farklıdır.²⁹ *Eşrefoğlu Divânı*, Asaf Halet Çelebi tarafından 1944³⁰, Mustafa Güneş tarafından 2000 yılında³¹ neşredilmiştir. Ayrıca eser üzerine Adile Yılmaz tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.³²

2.Müzekki’n-Nüfûs: Nefisleri temizleyen anlamına gelen *Müzekki’n-Nüfûs*, Eşrefoğlu’nun Türkçe ve mensur olarak kaleme aldığı en meşhur eseridir. Bu eser, Anadolu’da tasavvuf alanında Türkçe olarak kaleme alınan ilk eserdir. Tasavvuf ahlâkı ve dini konular halkın anlayabileceği şekilde sade bir dille ve menkıbelerle zenginleştirilerek anlatılmıştır. Çeşitli kütüphanelerde pek çok yazma nüshası bulunan *Müzekki’n-Nüfûs*³³ 1996 yılında Abdullah Uçman tarafından neşredilmiştir.³⁴ Eser üzerine Abdullah Bağdemir tarafından doktora tezi hazırlanmıştır.³⁵

3.Tarîkatnâme: Eşrefoğlu Rûmî *Tarîkatnâme* adlı eserinde, tasavvuf anlayışını ortaya koymuş, müessisi olduğu Eşrefiyye tarikatının âdab ve erkânından bahsetmiştir.³⁶

²⁶ Abdullah Veliyyüddin Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, nşr. Abdullah Uçman (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2009), 72.

²⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/103.

²⁸ Kara, *Anadolu’nun Üç Ermişi*, 153.

²⁹ A. Necla Pekolcay, Abdullah Uçman, “Eşrefoğlu Rûmî”, 480-482.

³⁰ Eşrefoğlu Abdullah Rûmî, *Eşrefoğlu Dîvânı*, nşr. Asaf Halet Çelebi (İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1944)

³¹ Eşrefoğlu Rûmî, *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*, nşr. Mustafa Güneş (Ankara: 2000)

³² Adile Yılmaz, *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı (İnceleme)*, (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993).

³³ A. Necla Pekolcay, Abdullah Uçman, “Eşrefoğlu Rûmî”, 480-482.

³⁴ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki’n-Nüfûs*, nşr. Abdullah Uçman (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996)

³⁵ Abdullah Bağdemir, *Müzekki’n-Nüfûs, Giriş-Metin-Sözlük*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997).

³⁶ Ahmet Özkan, *Eşrefoğlu Rûmî, Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Eşrefiyye Tarikatı*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 42.

Tarikatâme halka değil, doğrudan dervişlere hitap eden bir eserdir.³⁷ *Tarikatnâme*, ilk defa Esra Keskinkılıç tarafından 2002 yılında neşredilmiştir³⁸ Eser üzerine Günay Oymak³⁹ ve Esra Keskinkılıç⁴⁰ tarafından yüksek lisans tezi çalışılmıştır.

Öte yandan *Sefîne-i Evliyâ*'da, Eşrefzâde'nin eserleri arasında **Fütüvvetnâme, Delâilü'n-Nübüvve, İbretnâme, Ma'zeretnâme, Elestnâme, Nas'ihatnâme, Hayretnâme, Münâcâtnâme, Esrârü't-tâlibîn** de zikredilmiştir Fakat mezkur eserlerin Eşrefoğlu'na aidiyeti kesin değildir.⁴¹ İlk defa Mehmed Şemseddin Ulusoy tarafından herhangi bir kaynak göstermeksizin *Yâdigâr-ı Şemsî*'de⁴² Eşrefoğlu'nun gayr-ı matbû eserleri olarak zikredilmiştir. Bu bilgi sonraları konuyla ilgili eserlerde aynen tekrarlanmaya başlamıştır. *Delâilü'n-nübüvve* ve *Esrârü't-tâlibîn* dışında kalan risâleler, M. Fuad Köprülü'nün Yapı Kredi Bankası'na intikal eden kitapları arasında bulunan bir mecmuada yer almaktadır. 856/1452 yılında istinsah edilmiş olan bu eserlerin hepsi mesnevi tarzında yazılmıştır. Ayrıca hiçbirinde müellifinin adı yoktur. Ancak her eserin başında müstensih Nasûh b. Ahmed'in, risâlenin Eşref b. Ahmed'e ait olduğuna dair kaydı bulunmaktadır.⁴³ Orhan Bilgin, bu risalelerden *Fütüvvetnâme*'yi Eşref b. Ahmed'e ait olabileceği kanaatiyle 1992'de İstanbul'da neşretmiştir. Mevcut bilgilerle risâlelerin Eşrefoğlu'na mı, yoksa babası Eşref b. Ahmed'e mi ait olduğu tespit edilememektedir. Risâlelerden bazıları üzerinde yüksek lisans çalışmaları yapılmıştır.⁴⁴

³⁷ Kara, *Anadolu'nun Üç Ermişi*, 156.

³⁸ Eşrefoğlu Rûmî, *Tarikatnâme*, nşr. Esra Keskinkılıç, (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2002)

³⁹ Güner Oymak, *Eşrefoğlu Abdullah, Tarikatnâme İnceleme- Karşılaştırmalı Metin*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000).

⁴⁰ Esra Keskinkılıç, *Eşrefoğlu Rûmî/Tarikatnâme*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996).

⁴¹ Ahmet Özkan, *Eşrefoğlu Rûmî, Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Eşrefiyye Tarikatı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 47.

⁴² Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 90.

⁴³ A. Necla Pekolcay, Abdullah Uçman, "Eşrefoğlu Rûmî", 11/ 480-482.

⁴⁴ Elif Pehlivan, *Nasihat-nâme, Şeyh Eşref b. Ahmed* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001); Esra Demir, *Şeyh Eşref b. Ahmed'in İbret-nâme Adlı Mesnevisi Edisyon Kritik, İnceleme, Metin*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003); Ayşe Tan, *Şeyh Eşref b. Ahmed'in Hayret-nâme ve Münâcât-nâme Adlı Eserlerinin Edisyon Kritiği ve İncelemesi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003); Ferhat Yorulmaz, *Eşrefoğlu Rûmî'nin Nasihatnâme, Mâzeretnâme, Hayretnâme ve İbretnâme İsimli Mesnevileri İnceleme, Metin, Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

2. Abdurrahîm-i Tirsî (Eşrefiyye)

Eşrefoğlu Rumî'nin 879/1469'daki vefatından sonra hilafet makamına geçen Abdurrahîm-i Tirsî, Eşrefiyye kolunun ikinci pîridir.⁴⁵ İznik yakınlarındaki Tirse köyünde dünyaya gelmiş, doğduğu yere nispetle Tirsî mahlasını almıştır. Kaynaklarda doğum tarihine dair bir bilgi bulunmamaktadır.⁴⁶ Abdurrâhim Tirsî'nin babası Bayezid-i Fakih, Bolulu İsfendiyyaroğlu Ahmed Bey'in akrabalarındandır. Aslen Bolulu olan ailesi Tirse'ye yerleşmiş, babası burada imamlık yapmıştır. Abdurrâhim Tirsî henüz küçük yaşlardan itibaren babasıyla beraber İznik'e gelerek Eşrefoğlu Rumî'nin sohbetlerine katılmaya başlamış, daha sonra Eşrefoğlu'nun talebesi olarak eğitimini onun yanında tamamlamıştır. Aynı zamanda şeyhinin tek çocuğu olan Züleyha Hatun ile evlenerek Eşrefoğlu'nun damadı olmuştur. 926/1520 yılında İznik'te vefat eden Abdurrahîm Tirsî, şeyhinin yanına defnedilmiştir.⁴⁷

Hüseyin Vassâf Efendi *Sefîne*'de, Abdurrahîm Tirsî'nin dîvan sahibi olduğunu zikretmektedir.⁴⁸ Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nin Tirsî ile ilgili maddesi, mezkûr dîvanın ele geçmediğini söylemişse de⁴⁹, yapılan araştırmalar sonucunda Türkiye ve Türkiye dışındaki çeşitli kütüphanelerde altı nüsha tespit edilmiştir.⁵⁰ Kütüphane kayıtlarından hareketle Tirsî'nin dîvanı üzerine Vildan Özmen⁵¹ ve Esra Aydoğmuş Yüce⁵² tarafından iki müstakil yüksek lisans tezi çalışılmıştır.

⁴⁵ Nuri Özcan, "Abdürrahim Tirsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 12 Kasım 2022).

⁴⁶ Esra Aydoğmuş Yüce, *Abdurrahîm Tirsî ve Divanı*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 11.

⁴⁷ Bursalı Mehmed Veliyyüddin, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, nşr. Abdullah Uçman-Önder Akıncı, (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1976), 69; Bursalı Mehmed Veliyyüddin, *İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Menâkıbeleri*, nşr. Mustafa Güneş, (İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, 2006), 83; Özcan, "Abdürrahim Tirsî"; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 88.

⁴⁸ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/104.

⁴⁹ Özcan, "Abdürrahim Tirsî".

⁵⁰ Ankara Milli Ktp., nr. Mf1994 A 4245; Fahri Bilge No: 286, Türk Dil Kurumu Ktp., Türkçe Yazmaları, nr. A 358/3, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Ktp., Genel Kitaplık, nr. 724/2, Vatikan Ktp., Türkçe Yazmaları, Vat. Turco, nr. 193/2; Süleymaniye Ktp., M.Arif - M.Murad, nr. 894.35

⁵¹ Vildan Özmen, *Abdurrahîm-i Tirsî Divanı, İnceleme-Metin-Düz Yazıya Çeviri*, (Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

⁵² Esra Aydoğmuş Yüce, *Abdurrahîm Tirsî ve Divanı*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

3. Muslihuddin Efendi (Eşrefiyye)

Eşrefiyye kolunun ikinci pîri sayılan Abdurrahîm-i Tirsî'nin 926/1520'deki vefatından sonra oğlu Hamdi Efendi'nin henüz küçük yaşlarda olması sebebiyle hilafet makamına halifelerinden Muslihuddin Efendi geçmiştir. Şeyhinin vasiyeti gereği posta oturan Muslihuddin Efendi, şeyhzâde Hamdi Efendi'nin tâlim ve terbiyesiyle de meşgul olmuştur.⁵³ *Sefîne-i Evliyâ* ve bazı kaynaklarda⁵⁴ Muslihuddin Efendi'nin Mudurnulu olduğu bildirilmiştir. Ancak bu bilgiye ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Zira Muslihuddin Efendi'nin hayatına dair bilgi edindiğimiz en eski ve ilk elden kaynak olan *Menâkıb-ı Eşrefzâde*'de Bilecikli olduğu kaydedilmektedir.⁵⁵ Aynı zamanda Muslihuddin Efendi, mezkur eserin müellifi Abdullah Veliyyüddîn Bursevî'nin mürşididir.⁵⁶ Dolayısıyla burada zikredilen bilgi daha isabetlidir.

Hüseyin Vassâf Efendi *Sefîne* 'de, Muslihuddin Efendi'nin vefat tarihini zikretmemiştir.⁵⁷ Kâdirilik hakkında pek çok mâlûmata ulaştığımız Mehmet Rif'at Efendi'nin *Nefhatü'r-Riyâzi'l-Âliye* adlı eserinde Muslihuddin Efendi'nin 930/1524 tarihinde vefat ettiği ve İznik'te Eşrefzâde türbesinde medfûn olduğu kaydedilmiştir.⁵⁸ Ayrıca Rif'at Efendi'nin eserinde verdiği Eşrefiyye tarîkatı silsilesine göre Abdürrahîm Tirsî'nin halifeleri, Bilecikli Muslihiddîn Efendi, Habîb Dede ve Sinan Dede'dir.⁵⁹ Bu isimler *Menâkıb-ı Eşrefzâde* 'de de geçmektedir.⁶⁰ *Sefîne* 'de Abdurrahîm Tirsî'nin halifesi olarak yalnızca Muslihuddin Efendi zikredilmiştir.⁶¹

4. Hamdi Efendi (Eşrefiyye)

Eşrefoğlu Rûmî'nin (ö. 874/1469) torunu, Abdurrahim Tirsî'nin (ö. 926/1520) oğludur. Babası küçük yaşlarda vefat edince Muslihuddin Efendi'nin terbiyesiyle yetişmiş, onun vefatından sonra posta oturmuştur. Tarikatın kuruluş safhası Hamdi Efendi ile

⁵³ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 89; Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, 134.

⁵⁴ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/105; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 89.

⁵⁵ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, 96.

⁵⁶ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, 40.

⁵⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/105.

⁵⁸ Mehmet Rif'at Efendi, *Nefhatü'r-Riyâzi'l-Âliye*, 332a.

⁵⁹ Adalet Çakır, *Mehmet Ri'fat Efendi'nin Nefhatü'r-Riyâzi'l-Âliye Adlı Eserinin Işığında Anadolu'da Kâdirilik*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 373.

⁶⁰ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, . 82, 122, 166, 168.

⁶¹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/105.

tamamlanmıştır.⁶² Hamdi Efendi de babası gibi dîvan sahibi sûfi şairlerdendir.⁶³ *Dîvan*'ı günümüze ulaşmamıştır. Rif'at Efendi, *Nefhatü'r-Riyâzi'l-Âliye*'de Hamdi Efendi'nin *Dîvân*'ından örnek şiirler zikretmişse de,⁶⁴ *Dîvân* bugün mevcut olmadığı için şiirlerin Hamdi Efendi'ye âidiyetini tespit edemedik. *Menâkıb-ı Eşrefzâde*'de yüz yirmi sene yaşadığı rivâyet edilen⁶⁵ Hamdi Efendi'nin irtihâl tarihi *Sefîne*'de ve diğer kaynaklarda 1012/1603 olarak belirtilmiştir.⁶⁶ Ancak bu tarihi Cemâleddîn Hulvî 1022/1613, Rif'at Efendi ise 1017/1609 olarak zikretmiştir.⁶⁷ Vefat tarihine işaret eden herhangi bir mâlumat olmadığı için hangi tarihin daha isabetli olduğunu bilemiyoruz. Ancak ekseriya 1012/1603 tarihinin zikredilmesi hasebiyle bu tarihin daha doğru olduğu kanaatindeyiz. Hamdi Efendi'nin kabri İznik'te, dedesinin türbesindedir.

Bazı kaynaklarda Hamdi Efendi'nin Sırrı Ali Efendi, Abdülmümîn ve Lütfü isminde üç oğlunun olduğu, kendisinden sonra posta Sırrı Ali Efendi geçince Abdülmümin ve Lütfü Efendi'nin Lefke'ye yerleşerek tarîkatı orada yaydıkları belirtilmiştir.⁶⁸ *Sefîne*'de yalnızca Sırrı Ali Efendi'nin ismi geçmekle beraber, diğer iki oğlundan bahsedilmemiştir.⁶⁹ Aynı zamanda *Nefhatü'r-Riyâzi'l-Âliye*'de Hamdi Efendi'nin Mehmed Efendi b. Halîl ve Abdülkâdir Efendi adında iki halifesi olduğu kaydedilmiştir.⁷⁰

5. Sırrı Ali Efendi (Eşrefiyye)

Şeyh Hamdi Efendi'nin oğludur. Babasının terbiyesiyle yetişmiş, onun vefatından sonra İznik Eşrefî tekkesinde posta oturmuştur. Mezkur tekkede meşihat vazifesine gelen dördüncü postnişindir.⁷¹ *Sefîne*'de Sırrı Ali Efendi hakkında detaylı bilginin *Yâdigâr-ı*

⁶² Mustafa Kara, “Eşrefiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 19 Aralık 2022).

⁶³ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/105; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 89.

⁶⁴ Çakır, *Anadolu'da Kâdirilik*, 376.

⁶⁵ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, 136.

⁶⁶ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/105; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 89; Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2010) 1/174.

⁶⁷ *Nefha*, vr. 332b; Mahmud Cemaleddin el-Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, nşr. Mehmet Serhan Tayşi (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2013), 579.

⁶⁸ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 89-90.; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 1/174.

⁶⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/105.

⁷⁰ Çakır, *Anadolu'da Kâdirilik*, 482.

⁷¹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/105; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 90; Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, 142; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 4/168.

Şemsî'de mevcut olduğu bildirilmiştir.⁷² Bu bilgiden hareketle, Hüseyin Vassâf'ın *Yâdigâr-ı Şemsî*'de zikredilen bilgileri teyit ettiğini söyleyebiliriz.

İçlerinde *Yâdigâr-ı Şemsî*'nin de bulunduğu bazı eserlerde Sırrı Ali Efendi'nin dîvânından söz edilmiş,⁷³ hatta dîvânından örnek şiirler zikredilmiştir.⁷⁴ Fakat biz bu dîvâna ulaşamadık. Dîvân dışında tasavvufla ilgili *Tasdîku'l-uşşâk* adlı bir eser daha kendisine nispet edilmektedir.⁷⁵ Ancak mezkûr eser de günümüze ulaşmadığı için bu bilgileri teyit edemedik.

Hazretin vefat tarihi *Sefîne*'de ve diğer kaynaklarda 1046/1636 olarak kaydedilmiştir.⁷⁶ Yalnızca *Nefhatü'r-Riyâzi'l-Âliye*'de 1040/1630 tarihi zikredilmiştir. *Menâkıb-ı Eşrefzâde*'de nakledilen bilgiye göre Hayreddin Paşa torunlarından İlmî Mustafa Efendi, Sırrı Ali Efendi'nin vefatına “*Rûh-ı Sırrı Ali be-cennet-bâd/1046.*” beyitiyle tarih düşmüştür. Dolayısıyla 1046 tarihi daha isabetlidir. Sırrı Ali Efendi İznik'te, Abdürrahîm Tirsî'nin türbesinde medfundur.⁷⁷

Bazı kaynaklarda Sırrı Ali Efendi'nin *Sefîne*'de zikredilen oğulları Hamdi-i Sâni ve Lutfullah Efendi dışında, Seyyid Abdullah adında bir oğlu ve bir de kızı olduğu kaydedilmiştir.⁷⁸

6. Lutfullâh Efendi (Eşrefiyye)

Şeyh Sırrı Ali Efendi'nin (ö.1046/1636) oğlu olup meşihat vazifesine gelen altıncı isimdir. 1039/1629 yılında İznik'te dünyaya gelen Lutfullâh Efendi, tarikat terbiyesini babasından almıştır. Babası vefat ettiğinde henüz küçük yaşlarda olması sebebiyle hilâfetini, babasından sonra posta oturan birâderi Hamdi-i Sâni'den aldığı düşünülmektedir. 1104/1693 yılında vefat etmiş, İznik Âsitânesi'ne defnedilmiştir.⁷⁹

⁷² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/105.

⁷³ *Nefha*, vr. 332b; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 90-91.

⁷⁴ *Nefha*, vr. 336b; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 90-91.

⁷⁵ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 90-91; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 4/168.

⁷⁶ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, 80; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/105; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 90.

⁷⁷ Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/483.

⁷⁸ Fuat Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Velî, Yaşamı, Soyu, Vakfı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983), 1/88; Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/484.

⁷⁹ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, 146; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 92-93; Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/484-486.

Hazretin hayatı hakkında bilgi edindiğimiz kaynaklarda *Dîvân*'ından bahsedilmekte hatta örnek şiirleri zikredilmektedir.⁸⁰ Hüseyin Vassâf Efendi *Sefîne*'de, Lutfullâh Efendi'nin şairliğinden veyahut *Dîvân*'ından bahsetmemiştir.⁸¹ Ancak Lutfullâh Efendi'nin şairliği dikkate şâyandır. Nitekim Nüzhet Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*'nde Lutfullâh Efendi'ye ait bazı ilâhi güfte ve bestelerine rastladığını belirtmiştir.⁸² Bu bilgilerden hareketle, Lutfullâh Efendi'nin sahib-i dîvân olduğu kanaatindeyiz. *Dîvân*'ı günümüze ulaşmamıştır.

Lutfullâh Efendi'nin dış görünüşü ve ahlâki özellikleri hakkında diğer kaynaklarda kaydedilmeyen bazı bilgilere Enfi Hasan Efendi'nin *Tezkiretü'l-Müteahhirîn* adlı eserinde rastladık. Mezkûr eserde Lutfullâh Efendi'den şu sözlerle bahsedilmiştir:

“Uzun boyluların vasatı ve sarı sakallıların ağarmış, beyâza mâil çehresi ve gür kaşlı, vâkur, sekîne sâhibi, cebîn-i mübâreğinde envâr-ı siyâdet ve çehre-i pâkinde nûr-ı velâyet leme'ân ettiğini, her mübârek cemâlini gören müşâhede ederdi. Cedd-i a'zamı tarikini kırk bir sene İznik'te ve Bursa'da ve o havâlîlerde neşredip ihyâ-yı hâvâs u avâm etmiştir. Kesîrül-fukarâ o halîfe olup mürşid-i kâmil ü mükemmil idi. Gavvâs-ı bahr-ı tevhîd ve sâhib-i livâ-i arsa-i tefrîd idi. Vaktinin Zünnûn'ı ve Cüneyd'i olup kâşif-i esrâr-ı hikmet ve vâkıf-ı serâir ü mehbit-i nûr-ı vahdet idi.”⁸³

Hüseyin Vassâf *Sefîne-i Evliyâ*'da, *Tezkiretü'l-Müteahhirîn* ve müellifinden övgüyle bahsetmiş fakat eserin ismini açıkça zikretmemiştir.⁸⁴ Bu bilgidен hareketle, Hüseyin Vassâf Efendi'nin *Tezkiretü'l-Müteahhirîn*'de Lutfullâh efendi hakkında verilen bilgileri isâbetli kabul ettiğini söyleyebiliriz.

Sefîne'de, Lutfullâh Efendi'nin vefat tarihi 3 Ramazân 1104 (8 Mayıs 1693) olarak geçmektedir.⁸⁵ Diğer kaynaklarda ise 10 Ramazân 1104 (16 Mayıs 1693) şeklinde kaydedilmiştir.⁸⁶ İki tarih arasındaki nüansın sebebini bilemiyoruz. Ancak ekseriyetle zikredildiği için 10 Ramazân tarihi daha mâkul görünmektedir. *Sefîne-i Evliyâ*'da,

⁸⁰ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, 146; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 92-93;

⁸¹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/105.

⁸² Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, (İstanbul: Vadi Yayınları, 2017), 43,125.

⁸³ Enfi Hasan Hulûs Halvetî, *XVI ve XVIII Asırlarda Yaşayan Veliler ve Deliler : Tezkiretü'l-Müteahhirîn*, nşr. Mustafa Tatcı-Musa Yıldız, (İstanbul: H Yayınları, 2019), 97.

⁸⁴ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 4/42.

⁸⁵ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/105.

⁸⁶ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, 146; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 92-93; Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/485.

Lutfullâh Efendi'nin İznik Âsitânesi'nde medfun olduğu bilgisi verilmiştir.⁸⁷ Bu bilgiye ilâveten bazı kaynaklarda hazretin kabrinin kardeşi Hamdi-i Sâni'nin kabrine yakın olduğu bilgisi de zikredilmiştir.⁸⁸

7. Ahmed Efendi (Eşrefiyye)

Hamdi-i Sâni'nin (ö.1069/1659) oğludur. Amcası Lutfullâh Efendi'nin vefatından (ö.1104/1693) sonra posta oturmuştur.⁸⁹ İznik Âsitânesi'nde meşihat vazifesine gelen yedinci isimdir. 1106/1695 tarihinde vefatı üzerine tekkenin haziresine defnolunmuştur. Abdullah adında bir evlâdı vardır.⁹⁰

Sefîne'de, Ahmed Efendi'nin nerede meşihatte bulunduğu dair bir bilgi yoktur.⁹¹ *Yâdigâr-ı Şemsî*'ye göre hem İznik Âsitânesi'nde hem de Pazarköy (Orhangazi) Zâviyesi'nde postnişinlik yapmıştır.⁹² Oğlu Abdullah Efendi, babasının vefatından (ö.1106/1695) sonra Pazarköy Zâviyesi'nde posta oturmuştur.⁹³

Ahmed Muhyiddin Efendi'nin *Sûfiyye Silsilenâmesi*'nde verdiği bilgiye göre Ahmed Efendi, Hamdi-i Sâni'nin değil, Sırrı Ali Efendi'nin oğludur.⁹⁴ Ancak bu bilgi diğer kaynaklarla çelişmektedir.⁹⁵ Ahmed Efendi'nin vefatına tarih düşülen beyitte de Hamdi-Sâni'nin oğlu olduğu zikredilmiştir.

“Fevtini gûş eyleyince Eşrefî tarih dedi

*Hamdizâde eyledi dâr-ı fenâdan intikal / 1106”*⁹⁶

8. Eşref-i Sâni (Eşrefiyye)

Eşrefzâde Tekkesi'nin altıncı postnişini olan Lutfullâh Efendi'nin oğludur. Seyr ü sülûkünü babasından tamamlamıştır. Amcazâdesi Ahmed Efendi'nin (ö.1106/1695)

⁸⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/105.

⁸⁸ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, 146-147; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 92; Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/485.

⁸⁹ Eşrefzâde'nin torunu Hamdi Efendi dedesi olup, ayırt edilmek için “İkinci Hamdi” olarak tanınmıştır.

⁹⁰ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, 158-160; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 93; Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/486,492; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/105.

⁹¹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/105.

⁹² Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 93.

⁹³ Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/492.

⁹⁴ Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/492.

⁹⁵ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/105.; Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, 158-160; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 93.

⁹⁶ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, 160.

vefatından sonra posta oturmuştur. Hilafet makamına gelen sekizinci isimdir. Dört evlâdı vardır. 1109/1695 senesinde âhirete irtihal eden Eşref-i Sâni, İznik'te Abdurrahîm-i Tirsî'nin yanına defnedilmiştir.⁹⁷

Sefîne-i Evliyâ dahil olmak üzere kaynaklarda ekseriyâ “Eşref-i Sâni” olarak anılsa da, Rifat Efendi isminin “Mehmed”,⁹⁸ Kâmil Kepecioğlu ise “Eşref Ali”⁹⁹ olduğunu söylemiştir. Eşref-i Sâni'nin Abdullah, Şerefeddin, İzzeddin ve Muhyiddin adında dört erkek evlâdı olduğu bilinmektedir. *Sefîne*’de çocuklarından Muhyiddin Efendi hakkında bilgi verilmemiş, yalnızca Eşrefzâde hazretlerinden sonra postnişin olan zevatın arasında ismen zikredilmiştir.¹⁰⁰

Bazı kaynaklar Şeyh Eşref-i Sâni'nin kusursuz bir *Dîvân*’a sahip olduğunu söylemektedir.¹⁰¹ Hüseyin Vassâf *Sefîne*’de, Eşref-i Sâni'nin şairlik yeteneğinden bahsetmiş ve şiirlerinden bir örnek zikretmiştir. Ancak onun sahib-i dîvân olduğundan söz etmemiştir.¹⁰² Hasan Basri Öcalan *Bursa’da Tasavvuf Kültürü* adlı eserinde, mezkûr *Dîvân*’ın Süleymaniye Kütüphanesi’nde (Hâlet Efendi, nr. 163) mevcut olduğunu belirtmiştir.¹⁰³ Ancak Öcalan’ın işaret ettiği eserin istinsah tarihi 847’dir. Dolayısıyla eser Eşref-i Sâni'nin doğumundan önce kaleme alınmıştır. Bununla birlikte eserin dili Farsça’dır. Fakat kaynaklarda Eşref-i Sâni'nin *Dîvân*’ından örnek olarak nakledilen şiirin dili Türkçe olup şiir şu şekildedir:

“Gönülde âteş-i aşkla yanmış tâze dağım var

Benim bu tekye-gâh içre sönmez bir ocağım var

Bana olmaz mukabil kimse meydân-ı muhabebetde

Elimde tiğ-ı himmet gibi bir yalın bıçağım var

⁹⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/104-105; Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, 148; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 93-94; Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/485; Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, 3/1370; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 1/58; Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/486-488.

⁹⁸ Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/486.

⁹⁹ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 2/58.

¹⁰⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/104.

¹⁰¹ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, 160; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 2/58

¹⁰² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/105-106.

¹⁰³ Hasan Basri Öcalan, *Bursa’da Tasavvuf Kültürü*, (XVII. Yüzyıl), (Bursa: Gaye Kitabevi, 2000), 247.

Aceb mi kûşe-i uzletde dâim i'tikâf itsem

Benim bu kâinâtın iltifâtından ferâğım var

Bu Sâni-i Eşref'in hiç bab-ı gayra ihtiyacı yok

Muhammed Mustafa gibi benim tayanacağım var''¹⁰⁴

Nüzhet Ergun *Türk Şairleri* isimli eserinde hazretin iki ilahisine yer vermiş, hatta ilahilerden birinin meşhur mûsikişinaslardan Üsküdarlı Hâfız Süleyman Rifat tarafından bestelendiğini de zikretmiştir.¹⁰⁵ Bu bilgilerden hareketle, Eşref-i Sâni'nin şiirleri itibar gören dîvân sahibi bir şair olduğu fakat *Dîvân* 'ının günümüze ulaşmadığı kanaatindeyiz.

9. Abdullah Efendi (Eşrefiye)

İznik Âsitânesi'nin dokuzuncu postnişinidir. Eşref-i Sâni'nin (ö. 1109/1695) oğlu olup tarikat terbiyesini babasından almıştır.¹⁰⁶ Babası, vefatından sonra meşîhat makamına Abdullah Efendi'nin geçmesini vasiyet etmiş, ancak amcası Sâlih Efendi buna itiraz ederek aralarında ciddi bir ihtilâf çıkmasına sebep olmuştur. İznikli dervişânın Abdullah Efendi'yi tercih etmesiyle tartışma son bulmuş ve Abdullah Efendi posta oturmuştur.¹⁰⁷ Yaşanan bu menfî durum tarîkat içerisinde herhangi bir bölünmeye sebebiyet vermemiş, yalnızca şahıslar arasında kırınglık olarak kalmıştır. Zira kaynaklarda verilen bilgilere göre Abdullah Efendi şeyhlik makamına geçtikten sonra amcası Salih Efendi, âyin günleri âsitâneye gelmiş, dışarıdaki sofadan zikre katılmış, ancak yeğeninin tüm ısrar ve ricalarına rağmen içeriye girmemiştir. İki Eşrefî halifesi arasındaki bu kırınglık Sâlih Efendi'nin bir müddet sonra rahatsızlanmasıyla tam olarak bitmiştir. Vefat tarihi belli olmayan Sâlih Efendi, İznik Âsitânesi'nde medfûndur.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 94; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/104

¹⁰⁵ Ergun, *Türk Şairleri*, 3/1357.

¹⁰⁶ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, 148-150; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 95.

¹⁰⁷ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, 148-150; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 95-96.

¹⁰⁸ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, 148-150; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 95-96; Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/488-489.

Hüseyin Vassâf Efendi *Sefîne-i Evliyâ*’da, Abdullah Efendi ve Sâlih Efendi arasında cereyân eden olaydan bahsetmemiş, iki isim hakkında oldukça kısa bilgi vermiştir.¹⁰⁹

Abdullah Efendi otuz sekiz sene irşat vazifesinde bulunmuş, 1147/1734’te şehiden vefat etmiştir. İznik’de babasının yanında medfûndur.¹¹⁰ *Sefîne*’de Abdullah Efendi’yi kimin şehit ettiğine dair bir bilgi yoktur Ancak diğer kaynaklarda Hataboğlu isminde biri tarafından şehit edildiği zikredilmiştir.¹¹¹ Nasıl şehit edildiğine dair herhangi bir malumat olmayıp Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki belgeye göre Abdullah Efendi’nin katili olan Hataboğlu Süleyman, Vidin’e (Bulgaristan) kaçmış ve ismini değiştirerek Yeniçeri Ocağı’na dahil olmaya çalışmıştır. Bu haberin duyulmasının ardından, Vidin muhafızı, yeniçeri zâbiti ve kadıya gönderilmek üzere yazılan hüküm kayıtlara geçmiştir.¹¹²

10. Abdülkâdir Efendi (Eşrefiyye)

İznik Âsitânesi meşihatinden Eşref-i Sâni’nin (ö. 1109/1695) torunu, Abdullah Efendi’nin (ö. 1147/1734) oğludur. Tarikat terbiyesini babasından almıştır. Hilafet makamına gelen onuncu isim olup, ömrünü riyâzet ve mücahede yolunda geçirmiştir. “Sırrî” mahlasıyla Türkçe ve Farsça şiirler kaleme alan Abdülkâdir Efendi, 1176/1762 yılında ahirete irtihal etmiş, İznik’te babasının yanına defnedilmiştir. Muhammed isminde bir evlâdı vardır.¹¹³

Abdülkâdir Efendi’nin *Sefîne-i Evliyâ*’da zikredilen eserleri şunlardır:¹¹⁴

1.Dîvân: Hem Türk hem Fars edebiyatına vâkıf olan Abdülkâdir Sırrî’nin iki dilde de şiirler yazdığı bir *Dîvân*’ı vardır. Farsça yazdığı en güzel kıtası şudur:

“Mâ sâf delîm bekes kîn nedârîm / Halkest bemâ düşmen ve mâ bâ heme yârîn / Mâ şâh dûhtîm pür ez-miyye-i tevhîd / Ger rehğüzerî seng zene dâr nedârîm”

¹⁰⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/106.

¹¹⁰ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, 148-150; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 95-96; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/106.

¹¹¹ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, 148-150; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 95-96.

¹¹² Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet*, (C.ADL.), No. 65, 3896.

¹¹³ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/106-107; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/106; Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik* 1/489-491.

¹¹⁴ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/106.

(Biz gönlü temiz kimseleriz, kimseye yoktur kinim / Halk bize düşman biz ise herkese dostuz / Biz tevhid meyvalarıyla dolu bir ağacın dalıyız / Her geçen onu taşlasa da biz bundan utanmayız)¹¹⁵

Kaynaklarda şiirlerinden yalnızca yukarıda zikrettiğimiz kıtası nakledilen Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân* 'ına kütüphane kayıtlarında rastlayamadık. Dolayısıyla *Dîvân* 'ı varsa da günümüze ulaşmamıştır.

2.Devrânnâme/Sırrü'd-devrân: Hüseyin Vassâf, Devrânnâme'den ayrı bir risâle gibi bahsettiği *Sırrü'd-devrân* 'ı, Eşrefzâde'nin eserleri arasında kaydetmiş, ancak risâlenin Abdülkâdir Efendi'ye ait olabileceği ihtimalini de zikretmiştir.¹¹⁶ Halbuki Devrânnâme, *Risâle-i Sırrü'd-devrân* olarak da bilinmektedir ve Abdülkâdir Efendi'ye aidiyeti kesindir.¹¹⁷ Eser devran zikrini müdafaa etmek için kaleme alınmıştır. Bununla birlikte risâlede, Eşrefî âdap ve erkânına dair bilgiler de verilmiştir.¹¹⁸ Devrânnâme, Kâdiriyye'de âdâba ilişkin meselelerin ele alındığı ilk metinlerden biridir.¹¹⁹ Mezkûr risâle Mustafa Kara tarafından 2000 yılında neşredilmiştir.¹²⁰

Sefîne-i Evliyâ 'da, Abdülkadir Sırrî Efendi'nin halifesi ve *Risâle-i Gül-âbâd* 'ın müellifi İbrahim el-Eşrefî'den bahsedilmemiştir.¹²¹ İbrahim el-Eşrefî, şeyhi Ali Vâhidî Kadirî'nin vefatından sonra Abdülkâdir Sırrî'ye intisap etmiştir. *Risâle-i Gül-âbâd* ' adlı eserinde Eşrefî tacını sembol ve işaretleriyle birlikte tanıtmıştır. Risâle Mustafa Kara tarafından 1993 yılında neşredilmiştir.¹²²

11. Şerefeddîn Efendi (Eşrefiyye)

İznik Âsitânesi'nin sekizinci postnişini Eşref-i Sâni'nin (ö. 1109/1695) oğludur. Şeyh Seyyid Mehmed Şerefeddîn olarak bilinir. 1080/1670 yılında İncirli mahallesindeki

¹¹⁵ Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, 150; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 96; Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/489-490.

¹¹⁶ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/106.

¹¹⁷ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 4/168; Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/490.

¹¹⁸ Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/489-490.

¹¹⁹ Sâfi Arpaguş - Kübra Betül Baydar, "Tasavvuf'ta Âdâb ve Erkân Risâleleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 15/30, (2017), 301.

¹²⁰ Eser, *Journal of the History of Sufism* Kâdirîk özel sayısında (İstanbul,2000) Mustafa Kara tarafından "Bağdat'tan Bursa'ya Bir Yol: Eşrefiyye" isimli makalenin 411-429 sayfaları arasında Latin harflerine aktararak neşredilmiştir. Ayrıca eser Mustafa Kara'nın *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları Tarikatlar Tekkeler Şeyhler* (İstanbul, 2010) isimli kitabının ekler kısmında da mevcuttur.

¹²¹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/106-107.

¹²² Mustafa Kara, "Gül Risâlesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/5, (1993), 11-23.

Eşrefiyye Dergâhı'nda dünyaya gelmiştir. Zâhirî ilimleri Molla Ahmedzâde Mehmed Efendi ve Niyâzî Mısrî'nin halifelerinden Ayn-ı Ekber Mehmed Efendi'den, bâtinî ilimleri ise dedesi Lutfullâh Efendi ve babasından tahsil etmiştir. Ayrıca, Şeyh Ahmed-i Gazzî'den de feyz almıştır.¹²³

Şerefeddîn Efendi, 1104/1693 yılında tasavvufî eğitimini tamamlayarak babasından icâzetini almış ve Setbaşı'ndaki Eyüp Efendi Tekkesi'nde meşîhat vazifesine başlamıştır. Eyüp Efendi Dergâhı, kuruluş itibariyle Celvetî tarikatına bağlı olup, Şerefeddîn Efendi'nin meşîhatiyle Eşrefiyye'ye intikal etmiştir.¹²⁴ Süleyman Hâlis'in *Vefeyâtnâme*'sinde, Şerefeddîn Efendi'nin Eyüp Efendi Tekkesi'ne şeyh olması şöyle nakledilmektedir:

“Tekkenin meşîhat görevini sürdüren Selâmî Ali Efendi'nin vefatından sonra şeyhlik berati, câmiu-turuk olması hasebiyle Eşref-i Sâni Efendi'ye verilmek istenir ancak Eşrefi Sâni Efendi'nin babası Lutfullah Efendi bunu doğru bulmayarak kabul etmemesini söyler. Eşref-i Sâni babasının emrine uyarak tekkenin şeyhliğini kendisi kabul etmese de oğlu Şerefeddîn Efendi'ye tevcih eder. Tekkenin Celvetiyye tarikatına meşrut olması hasebiyle Şerefeddîn Efendi, Hüdâyî Âsitânesi postnişini Abdülhay Efendi'den de Celvetî icazeti almıştır.”¹²⁵

Bu bilgiler ışığında, Şerefeddin Efendi'nin Celvetî usulünü de icra ettirmiş olması muhtemeldir. Ancak konuya dair herhangi bir malumat yoktur.¹²⁶

Bazı kaynaklar, Şerefeddîn Efendi'nin evvelâ Gemlik Küçükkumla'daki Eşrefî zâviyesinde, daha sonra Eyüp Efendi Tekkesi'nde şeyhlik yaptığını söylemektedir.¹²⁷ Ancak bu bilgi tashihe muhtaçtır. Zira Kâdirilikle ilgili kapsamlı çalışmaları olan Adalet Çakır'ın tespitine göre, Eşrefzâdeler'den Küçükkumla Zâviyesi'ne şeyh tayin edilen ilk kişi, Eşref-i Sâni'nin diğer oğlu Muhyiddin Efendi'dir. 1104/1693 yılında şeyhlik makamına gelen Muhyiddin Efendi, 1142/1729-30'daki vefatına kadar vazifesini sürdürmüştür. Muhyiddin Efendi'nin kabri de Küçükkumla Zâviyesi mihrabı önündedir.¹²⁸ Ayrıca, Eyüp Efendi Dergâhı'nın Celvetî şeyhi Selâmi Ali Efendi de

¹²³ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 130; Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/507-510; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 18. Yüzyıl*, 377-379; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 218-220.

¹²⁴ Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/507-508.

¹²⁵ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 218.

¹²⁶ Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/508.

¹²⁷ Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 18. Yüzyıl*, 377; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 218.

¹²⁸ Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/493.

1693'te vefat etmiştir. Dolayısıyla 1693 yılında kendisinden sonra posta oturan Şerefeddîn Efendi, Küçükkumla Zâviyesi'nde değil, Eyüp Efendi Dergâhı'nda göreve başlamış olmalıdır.¹²⁹

Sefîne-i Evliyâ'da Şerefeddîn Efendi'nin yalnızca Eyüp Efendi Tekkesi'nde meşihatte bulunduğu bilgisi mevcuttur.¹³⁰ Ancak Mehmed Şerefeddîn Efendi, ilk görev yeri olan Eyüp Efendi Dergâhı'nda meşihat vazifesini sürdürürken, kardeşi Muhyiddin Efendi'nin vefatıyla boş kalan Küçükkumla Zâviyesi'nin şeyhlik makamını da bir süre idare etmiştir. Hatta bu sebeple kendisine “zü'l-cenâheyn” (iki kanatlı) lakabı verilmiştir.¹³¹ Bu bilgiler ışığında, Şerefeddîn Efendi'nin ilk olarak Eyüp Efendi Tekkesi'ne tayin edildiği, kardeşinin vefatından sonra boş kalan Küçükkumla Zâviyesi'ni de bir süre idare ettiği bilgisinin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Sefîne'de, Şerefeddîn Efendi'nin “şeyhü'l-esnâflık” vazifesinden bahsedilmemiştir.¹³² *Yâdigâr-ı Şemsi*'de kaydedilen bilgiye göre, Şerefeddîn Efendi posta oturduktan bir müddet sonra şeyhü'l-esnâflık vazifesine tâyin edilmiştir.¹³³ O dönemde şeyhü'l-esnâflık kurumunun oldukça etkin olduğu ve Şerefeddîn Efendi'nin görevini titizlikle yürüttüğü belirtilmiştir.¹³⁴ Ayrıca şeyhlik ve şeyhü'l-esnâflık görevlerinin yanı sıra, 1128/1715 yılında Varadin muharebesine katılarak gazi olan Şerefeddîn Efendi, mücahid mürşitlerdendir.¹³⁵

Hüseyin Vassâf *Sefîne* 'de, Şerefeddîn Efendi'nin hac görevini ifa ettiğini belirtmiş, ancak detaylı bilgi vermemiştir.¹³⁶ Şerefeddîn Efendi üç defa hac ziyaretinde bulunmuştur. İlk hac ziyaretini 1111/1699'da, ikincisini annesiyle beraber 1122/1710 senesinde gerçekleştirmiş, bu ziyaretinin dönüşünde Şam'a uğrayıp Abdülgânî en-Nablusî ile görüşerek kendisinden Kâdirilik (Gânîlik) icazeti almıştır. Son hac ziyaretini ise 1145/1732 yılında ailesi ile birlikte yapmıştır. Bu yolculuğundan önce ihtiyaçlarını

¹²⁹ Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/508.

¹³⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/107.

¹³¹ Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/508.

¹³² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/107.

¹³³ Şeyhü'l-esnâflık ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Kal'a, “Esnaflık” 11/423-430, İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

¹³⁴ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 130.

¹³⁵ Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/508; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 18. Yüzyıl*, 377.

¹³⁶ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/107.

tedârik etmek için birkaç gün İstanbul'da konaklamış ve bu sırada I. Mahmud'un daveti üzerine sarayda vaaz ü nasihatte bulunmuştur. Şerefeddîn Efendi'yi dinleyen padişah ve devlet erkânı kendisinden çok etkilenmiştir. Gemi yolcuğuyla Mısır'a ulaşan Şerefeddîn Efendi, dönemin valisi Fâzıl Mehmed Paşa'nın misafiri olmuş, Paşa'nın kendisini deniz yoluyla Cidde üzerinden özel olarak gönderme teklifini kabul etmeyerek diğer hacılarla beraber yaya olarak yolculuğunu tamamlamış ve böylece son hac görevini de yerine getirmiştir.¹³⁷ Devlet erkânının Şerefeddîn Efendi ile yakından ilgilenip kendisine hürmet göstermesi o dönemdeki devlet-tekke münâsebetlerine ışık tutması bakımından önemlidir.

Şerefeddîn Efendi'nin Abdüsselâm, Avnullah ve Fahreddin adında üç evlâdı vardır. Kendisinin vefatından sonra meşihat makamına Avnullah Efendi, şeyhü'l-esnafılık görevine ise Fahreddin Efendi gelmiştir. Diğer oğlu Abdüsselâm Efendi, 1146/1733 senesinde babasından iki gün evvel tâun hastalığından vefat etmiştir. Nesih ve ta'lik hattında üstat olan Abdüsselâm Efendi, bâtinî ilimleri babasından almıştır. Ardında Münîre ve Mehmed Selim adında iki evlât bırakmıştır.¹³⁸

Sefîne-i Evliyâ'da, Şerefeddîn Efendi'nin evlâtları dışında halifelerinden bahsedilmemiş,¹³⁹ diğer kaynaklarda ise yalnızca Ömer b. Abdülkerîm el-Eşrefî isimli bir halifesi zikredilmiştir. Ömer el-Eşrefî, Küçükkumla köyündendir. Zâhiri ilimleri İstanbul'da tahsil etmiş, tasavvufa olan meyli sebebiyle Bursa'ya döndüğünde Mehmed Şerefeddîn Efendi'ye intisap etmiştir. Şeyhinden icazet aldıktan sonra Küçükkumla Zâviyesi'nde imâmet ve hitabet görevinde bulunan Ömer el-Eşrefî, 1183/1769 senesinde seksenli yaşlardayken şeyhinin kabrini ziyaret etmek için geldiği Bursa'da vefat etmiştir. İstanbul'da, Mehmed Karamânî Mescidi'nin avlusundaki hazîrede medfûndur.¹⁴⁰

Sefîne'de Şerefeddîn Efendi'nin şairliğinden ve şiirlerinden bahsedilmemiştir.¹⁴¹ *Yâdigâr-ı Şemsî* gibi mühim kaynaklarda Şerefeddîn Efendi'nin şiirdeki mahâretine dikkat çekilmiş ve şiirlerinden örnekler zikredilmiştir.¹⁴² Mehmet Rif'at Efendi'nin

¹³⁷ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 132; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 18. Yüzyıl*, 377.

¹³⁸ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 135; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 219; Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/510.

¹³⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/107.

¹⁴⁰ Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/510; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 219-220.

¹⁴¹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/107.

¹⁴² Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 134-135.

Nefhatü'r-Riyâzi'l-Âliye'sinde ise Şerefeddîn Efendi'ye ait olarak sadece şu beyit geçmektedir:

“Ey âşık-ı sâdık kişi Sübhân'a yalvar her seher

Akıt gözlerinden yaşı Sübhân'a yalvar her seher”¹⁴³

Fahreddin Efendi *Gülzâr-ı İrfân*'da, Şerefeddîn Efendi'nin ilâhi ve naatlar kaleme aldığını ve bunların zâkiran mecmualarında kayıtlı olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁴ Bu bilgiler ışığında, Şerefeddîn Efendi'ye ait müstakil bir dîvandan söz edemesek de, kendisinin şiirle yakından ilgilendiği aşikardır.

Şerefeddîn Efendi, 1146/1733 senesinde üçüncü haccından döndükten yaklaşık on beş gün sonra tâûn hastalığına yakalanmış ve henüz elli yaşında iken vefât etmiştir.

12. İzzeddîn Ahmed Efendi (Eşrefiye)

İznik Âsitânesi'nin sekizinci postnişini Eşref-i Sâni'nin (ö. 1109/1695) üçüncü oğludur. Bugün Baraköy olarak bilinen, Bursa'nın Kestel ilçesine bağlı Barak Fakih köyünde,¹⁴⁵ babasının misafir bulunduğu, dervişlerinden Hacı Bey isimli bir zatın evinde 1083/1672 senesinde doğmuştur.¹⁴⁶ Süleyman Hâlis *Vefeyâtnâme* adlı eserinde, asıl isminin Ahmed, mahlasının İzzeddîn, künyesinin de Ebu'l-İrfân olduğunu söylemektedir.¹⁴⁷ *Sefîne-i Evliyâ*'da, zahiri ilimleri Molla Ahmedzâde Mehmed Efendi ve Ayn-ı Ekber Mehmed Efendi'den tahsil ettiği söylenmektedir.¹⁴⁸ Ancak *Sefîne*'de zikredilmeyen bir diğer hocası da Nüsûs şârihi Malkoç Mustafa Efendi'dir.¹⁴⁹ İzzeddîn Efendi, tarikat terbiyesini dedesi Lutfullâh Efendi (ö. 1104/1693) ve babası Eşref-i Sâni'den almıştır. Lutfullâh Efendi'nin vasiyeti üzerine henüz yirmili yaşlardayken İncirli Mahallesi'nde bulunması sebebiyle “İncirli Dergâhı” olarak da adlandırılan Eşrefzâde Tekkesi'nde¹⁵⁰ meşihat makamına geçmiştir. Hazretin hayatına dair bilinen en eski eser, müridi Tennûrîzâde

¹⁴³ Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/510.

¹⁴⁴ Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/509.

¹⁴⁵ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 1/177-178; Raif Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi* (İstanbul: Bursa Ticaret Borsası Kültür Yayınları, 1996) 81,195.

¹⁴⁶ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 97; Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/497.

¹⁴⁷ Tek, *Osmanlı Dönemi Bursa'da Dini ve Sosyal Zümreler*, 95; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 199.

¹⁴⁸ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/107.

¹⁴⁹ Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/497; Özcan, İzzeddin Efendi, “Eşrefzâde”; Tek, *Osmanlı Dönemin Bursa'da Dini ve Sosyal Zümreler*, 95.

¹⁵⁰ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 197.

Mustafa Efendi'nin kaleme aldığı *Hediyyetü'l-fukarâ* adlı menâkıbnâmedir.¹⁵¹ Mezkûr eserde Lutfullâh Efendi'nin torunu İzzeddîn Efendi'yi şeyh tayin etmesi hususunda oğlu Eşref-i Sâni'ye vasiyeti şu şekilde nakledilmiştir:

“Benim oğlum, biz dâr-ı bekâyâ rihlete azîmet ettik. Gelip bizde olan emânetullahı alınız. Bursa'daki âsitâne postuna İzzeddîn oğlumu cülûs ettiresin. Feyz-i tarikat-i âliyyemiz ve rızâ-yı azîzlerimiz bundadır.”¹⁵²

*Sefîne-i Evliyâ*¹⁵³ başta olmak üzere kaynakların çoğunda İzzeddîn Efendi'nin 1137/1724 yılında ailesiyle birlikte bir kez hacca gittiği kaydedilmektedir. Ancak Fatma Çalık'ın gün ışığına çıkardığı bilgilere göre, İzzeddîn Efendi, Yûsuf sûresinin tefsirine tahsis ettiği eserinin girişinde iki kez hacca gittiğini, bu hac ziyaretlerinden ilkini ailesiyle birlikte 1129/1718'de, ikinci ziyaretini ise 1137/1724 tarihinde gerçekleştirdiğini kaydetmiştir.¹⁵⁴ 1137 yılındaki hac yolculuğunda oğlu Abdülkâdir Necip Efendi'nin yanı sıra dönemin önemli zâkirbaşlarından aynı zamanda Eşrefzâde Tekkesi'nde zâkirbaşılık yapan Çavuşzâde Hacı Mehmed Ağa da kendisine refakat etmiştir.¹⁵⁵

Yaklaşık elli yıla yakın irşâd görevini sürdüren İzzeddîn Efendi,¹⁵⁶ Hüseyin Vassâf'ın *Sefîne*'de kaydettiği bilgiye göre 11 Şâban 1153/1740 tarihinde Salı gecesi İstanbul'daki misafirliği sırasında vefat etmiştir.¹⁵⁷ Rif'at Efendi *Nefhatü'r-Riyâzi'l-Âliye*'de, 1150/1737 yılında vefat ettiğini söylese de¹⁵⁸, bu bilginin yanlışlığı ortadadır. Nitekim İzzeddîn Efendi'nin vefatına dair düşülen “*Râhat-ı Mürşid*” terkibi ile “*Geldi üçler Rahmiyâ târih-i fevtin didiler / Göçtü Eşrefzâde İzzeddin Efendi kutb iken*” beyti de 11 Şâban 1153 tarihine delâlet etmektedir.¹⁵⁹

¹⁵¹ Fatma Çalık, *Eşrefzâde İzzettin ve Tefsiri: “Enîsü'l-Cenân”*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 27.

¹⁵² Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 199; Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/497-498; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 97; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 18. Yüzyıl*, 380; Nuri Özcan, İzzeddin Efendi, “Eşrefzâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/554-555; Çalık, *Eşrefzâde İzzettin ve Tefsiri: “Enîsü'l-Cenân*, 29.

¹⁵³ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/109.

¹⁵⁴ Çalık, *Eşrefzâde İzzettin ve Tefsiri: “Enîsü'l-Cenân*, 31.

¹⁵⁵ Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, 1/162.

¹⁵⁶ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 199.

¹⁵⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/107-108.

¹⁵⁸ Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/499.

¹⁵⁹ Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 18. Yüzyıl*, 380-381; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 199; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 97; Özcan, İzzeddin Efendi, “Eşrefzâde”.

Sultan I. Mahmud İzzeddîn Efendi'nin vefat haberini alınca devlet büyüklerinin, âlimlerin ve şeyhlerin cenaze namazına katılması için bir hatt-ı hümayun çıkarmış, Fâtih Camii'nde okunan salânın ardından yaklaşık 40.000'i aşan büyük bir kalabalıkla cenaze namazı kılınmıştır.¹⁶⁰ Bu bilgilerden hareketle İzzeddîn Efendi'nin yaşadığı dönemin önde gelen ilim, fikir ve gönül önderlerinden olduğu açıktır. İzzeddîn Efendi, İstanbul Tophane'deki Kâdirîhâne hazîresinde, İsmâil Rûmî'ye yakın olan minarenin karşısında medfûndur.¹⁶¹

Hüseyin Vassâf'ın İzzeddîn Efendi'ye nisbet ettiği eserler şunlardır:¹⁶²

1.Enîsü'l-Cinân: Arapça olarak kaleme alınmış bir tefsirdir. İnebey Yazma Eser Ktp., Genel, nr. 976-991. numaralarda kayıtlıdır. Eser, Fatma Çalık¹⁶³ tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır.

2.Müşevviku'l-Uşşâk: Vaaz kitabıdır. İnebey Yazma Eser Ktp., Genel, nr. 1167.

3.Divân: İzzî mahlasıyla yazdığı şiirlerinin toplandığı eserdir. İnebey Yazma Eser Ktp., Genel, nr. 1245; Süleymaniye Ktp., Tâhir Ağa Tekkesi, nr.398.

Şeyh Musa el-Eşrefî, Hâszâde Halil Efendi, Çıkrıkçı Derviş Ahmed, Alemdâr Süleyman Dede ve Suhte Mehmed Efendi İzzeddîn Efendi'nin halifeleri arasında olup¹⁶⁴ *Sefîne-i Evliyâ*'da isimleri zikredilmemektedir.¹⁶⁵

13. Abdulkâdir Necîb Efendi (Eşrefiyye)

Eşrefiyye meşihatinden İzzeddîn Efendi'nin oğlu ve halifesi olup 1115 yılında Eşrefzâde/İncirli Tekkesi'nde dünyaya gelmiştir. Arapça'yı babasından, Farsça'yı Hâdizâde Mehmed Efendi'den öğrenen Abdulkâdir Necîb Efendi, Müverrihzâde Hoca Abdurrahman Efendi'nin ders halkasına da katılmıştır.¹⁶⁶ Babasının vefatından sonra Eşrefzâde Tekkesi'nin üçüncü postnişini olarak kırk dokuz yıl meşihat vazifesini sürdürmüştür. Emîr Sultan ve Ulucami'de tefsir dersleri okutan Abdulkâdir Efendi, aynı

¹⁶⁰ Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik* ,1/499; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 18. Yüzyıl*, 381; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 100; Özcan, İzzeddin Efendi, "Eşrefzâde".

¹⁶¹ Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik* ,1/499.

¹⁶² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/108.

¹⁶³ Fatma Çalık, *"Eşrefzâde İzzeddîn ve Tefsiri: Enîsü'l Cenân"*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), 2009.

¹⁶⁴ Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik* ,1/501-502; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 200.

¹⁶⁵ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/108.

¹⁶⁶ Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik* ,1/502.

zamanda cuma günleri Eşrefiyye Dergâhı'nda, haftada bir gün Ulucami'de ve bir gün de Kaygan Camii'nde halka vaaz ü nasihatte bulunmuştur. Sohbetlerinin şöhreti dönemin padişahı I. Abdülhamid Han'ın kulağına gidince kendisini saraya davet etmiş, Abdulkâdir Necîb Efendi de bu davete icâbet etmiştir. Padişaha vaaz ve nasihat ettikten sonra tekrar Bursa'ya dönmüştür.¹⁶⁷ Bu bilgilerden hareketle, Abdulkâdir Efendi'nin babası İzzeddin Efendi gibi devlet büyükleri tarafından itibar gördüğü açıktır.

Hüseyin Vassâf'ın Abdulkâdir Necîb Efendi'ye nispet ettiği tek eser **Zübdetü'l-Beyân'dır**. Abdulkâdir Efendi bu eseriyle babasının *Enîsü'l-Cînan* adlı tefsirini üç cilt halinde ihtisar etmiştir. Eserin yazma nüshaları İnebey Yazma Eser Kütüphanesi'nde mevcuttur.¹⁶⁸ Ayrıca *Sefîne-i Evliyâ*'da zikredilmeyen¹⁶⁹ bir diğer eseri de Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'ine nazîre olarak kaleme aldığı *Mevlid-i Şerîf*'dir. Necîb Efendi'nin *Mevlid*'i özellikle Mevlid kandillerinde tekkede okunmuştur.¹⁷⁰ Mezkûr *Mevlid*, Mustafa Kara orijinal metniyle birlikte neşretmiştir.¹⁷¹ Tefsiri ile “Necîb” mahlasıyla yazdığı şiirlerinden müterettip *Dîvân*'ı basılmamıştır.¹⁷² 21 Rebûlâhîr 1202/1788'de vefat etmiş ve görevli olduğu dergâhın hazîresine defnedilmiştir.¹⁷³

Sefîne'de Abdulkâdir Necîb Efendi'nin halifeleri hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir.¹⁷⁴ Adalet Çakır, hazretin en meşhur halifelerinden birinin Katırcızâde Abdurrahman Efendi'nin oğlu Ahmed Râşid Efendi olduğunu kaydetmektedir.¹⁷⁵

14. Avnullâh Efendi (Eşrefiyye)

Şerefeddin Efendi'nin (ö. 1146/1733) oğludur. 1120 yılında Bursa'da doğmuştur.¹⁷⁶ Eyüp Efendi Tekkesi'nin sekizinci postnişini olan Avnullâh Efendi, tarikat terbiyesini dördüncü esmaya kadar babasından almış, onun vefatından sonra seyr ü sülûkünü amcası

¹⁶⁷ Fahreddin Efendi, *Gülzâr-ı İrfân*, 141; Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/504.

¹⁶⁸ İnebey Yazma Eser Ktp., Orhan, nr.217/2-218; Genel, nr.995-996.

¹⁶⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/110-112.

¹⁷⁰ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 103; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 201.

¹⁷¹ Mustafa Kara, “Abdulkâdir Necib Efendi ve Mevlid'i”, *Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu 4*, Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Bursa Kitaplığı Yayınları, 2005, 269-297.

¹⁷² Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/502.

¹⁷³ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 104; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 18. Yüzyıl*, 382-383; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 201; Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/503.

¹⁷⁴ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/110-112.

¹⁷⁵ Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/504.

¹⁷⁶ Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/510; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 18. Yüzyıl*, 384.

İzzeddîn Efendi'de (ö. 1153/1740) tamamlamıştır.¹⁷⁷ Hüseyin Vassâf, bir rivayette amcasından, diğer rivayette, babasından hilâfet aldığını söylemiş, *Tuhfe-i Hattâtîn* müellifi Müstakîmzâde'nin onu amcası İzzeddîn Efendi'den müstahlef olarak kaydettiğine ise bilhassa dikkat çekmiştir.¹⁷⁸

Sefîne-i Evliyâ ve bazı kaynaklarda¹⁷⁹ Avnullâh Efendi'nin Setbaşı'ndaki Salı Tekkesi'nde şeyhlik yaptığı kaydedilmiştir. Ancak bu bilgiye ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Zira Setbaşı semtinde bulunan dergâh Eyüp Efendi Dergâhı'dır. Mezkûr dergâhın bu isimle anıldığına dair herhangi bir mâlûmat yoktur. Salı Tekkesi ismiyle anılan tekke, Çatalfırın mevkiindeki Nûmâniyye Tekkesi'dir.¹⁸⁰

Avnullâh Efendi babasının âdeti ve tavsiyesi üzerine salı günleri zâviyede, perşembe günleri ise Ulucami'de vaaz etmiş, babasının ardından hem meşihat görevini hem de vaizliği devam ettirmiştir.¹⁸¹ Hüseyin Vassâf, Avnullâh Efendi'nin kürsü vâizliği görevinden bahsetmemiştir.¹⁸² Hüsn-i hat ile meşgul olan Avnullâh Efendi, yazdığı levhalarla dikkat çekmiştir. Bununla birlikte, "Avni" mahlasıyla kaleme aldığı şiirleri mevcuttur. Ahmed Ziyâeddin Efendi bu şiirlerin eş dost elindeki mecmualarda kayıtlı olduğunu söylemiş, Mehmed Şemseddin ise kendisine ait bir *Dîvânçe*'den söz etmiştir.¹⁸³ Sefîne'de yazdığı şiirlerden örnek zikredilmişse de Avnullâh Efendi'ye ait bir *Dîvânçe*'den bahsedilmemiştir.¹⁸⁴

3 Şevval 1155/1742 senesinde boğazında meydana gelen bir şişlik sebebiyle henüz otuz beş yaşındayken vefat eden Avnullâh Efendi, Eyüp Efendi Dergâhı'na defnedilmiştir.¹⁸⁵ *Sefîne* 'de vefatına sebep olan rahatsızlık ve vefâtına düşülen tarihler zikredilmemiştir.¹⁸⁶

¹⁷⁷ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 136.

¹⁷⁸ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/112.

¹⁷⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/112; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 18. Yüzyıl*, 384.

¹⁸⁰ Mustafa Kara, "Bursa Tekkeleri ve Tasavvufi Hayat Üzerine Genel Bir Değerlendirme" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1987), 85; Fatma Betül Karadoru, *Bursa Numaniye Dergâhı ve Mimari Özellikleri*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2022), 9; Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/511.

¹⁸¹ Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/510-511; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 18. Yüzyıl*, 384.

¹⁸² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/112.

¹⁸³ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 137; Ahmed Ziyâeddin, *Gülzâr-ı Sulehâ*, 113; Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/511.

¹⁸⁴ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/112-113.

¹⁸⁵ Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/511.

¹⁸⁶ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/112-113.

Hasib Efendi, “*Şeyh Avnullah Efendi ibn es-Seyyid Şeref / Gülistân-ı Eşrefî’nin o gül-i zîbâsı âh*” beyitiyle, dönemin meşhur vaizlerinden Nûşî Efendi ise “*Üçüncü günü Cuma Nûşîyâ tarih-i şevvalin / Meded âh kûs-ı rihlet çalınuben göçdi Avnullah*” diyerek vefâtına tarih düşürmüştür.¹⁸⁷

Avnullâh Efendi’nin tek evlâdı Habib Efendi’dir.¹⁸⁸ *Sefîne-i Evliyâ*’da Habib Efendi hakkında hiçbir bilgi yoktur. Yalnızca torunu Şeyh Fahreddin Efendi ile ilgili bölümde ismen zikredilmiştir.¹⁸⁹ Babası vefat ettiğinde henüz küçük yaşlarda olan Habîb Efendi, tarikat terbiyesini amcası Fahreddin Efendi’den görmüş ve hilâfet almıştır. Amcasından sonra Eyüp Efendi Tekkesi’nin dokuzuncu şeyhi olarak posta oturmuştur. Yaklaşık bir yıl sonra Eşrefzâde Tekkesi’nin şeyhi Necmeddin Efendi’nin vefat etmesi ve yerine geçecek bir oğlu olmaması sebebiyle buradaki meşihat görevini de üstlenmiştir. 1218 tarihinde vefat eden Habib Efendi, Eyüp Efendi Tekkesi’nde babasının mezarının yakınına defnedilmiştir.¹⁹⁰

15. Fahreddîn Efendi (Eşrefiyye)

Şerefeddîn Efendi’nin (ö. 1146/1733) oğlu, Avnullâh Efendi’nin (ö. 1155/1742) kardeşidir. 1127 yılında Bursa’da doğmuş, zâhiri ilimleri dönemin önde gelen âlimlerinden Mevczâde Abdurrahman Efendi ve muhaddis Hasan Efendi’den tahsil etmiş, Hâdizâde Emin Efendi’den ise Farsça öğrenmiştir.¹⁹¹ *Sefîne-i Evliyâ*’da Fahreddîn Efendi’nin ilim tahsil ettiği kişiler ve tedrisatı hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.¹⁹²

Abisi Avnullâh Efendi gibi hat sanatıyla meşgul olan Fahreddîn Efendi, devrin meşhur hattatlarından Tayyibî Mustafa Efendi’den (ö. 1174/1761) icâzet almış,¹⁹³ nesih, sülüs ve

¹⁸⁷ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 136-139.

¹⁸⁸ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 1/30; Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/513.

¹⁸⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/113.

¹⁹⁰ Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/513-514; Kara, *Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler*, 202-203.

¹⁹¹ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 139.

¹⁹² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/113.

¹⁹³ Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/512.

ta'lik yazılarında önemli hattatlar arasında zikredilmiştir.¹⁹⁴ Hüseyin Vassâf, Fahreddîn Efendi'nin hat sanatındaki mahâretinden bahsetmemiştir.¹⁹⁵

Babasına intisabı olmakla birlikte, onun vefatından sonra tasavvufî eğitimini amcası Şeyh İzzeddîn Efendi'de tamamlamış ve halifesi olmuştur. 1146'da babasının vasiyetiyle esnaf şeyhliği vazifesine getirilmiştir.¹⁹⁶ 1155 yılında Avnullâh Efendi'nin vefatı üzerine, oğlu Hamdi Efendi'nin henüz küçük yaşlarda olması sebebiyle vekâleten Eyüp Efendi Tekkesi meşihatini üstlenmiştir. Aynı zamanda, 1161 yılında Emîr Sultan Dergâhı şeyhi İshak Efendi'nin vefat etmesi ve yerine geçebilecek bir evlâdının olmaması nedeniyle boş kalan şeyh makamını da İshak Efendi'nin kardeşi Reşid Efendi ile birlikte on beş sene idare etmiştir.¹⁹⁷ *Sefîne-i Evliyâ*'da Fahreddîn Efendi'nin meşîhati hakkında bilgi olmayıp yalnızca amcasından feyz aldığı zikredilmiştir.¹⁹⁸

Fahreddîn Efendi şeyhlik vazifesinin yanı sıra, salı günleri Eyüp Efendi Tekkesi'nde, cuma günleri ise Emîr Sultan Camii'nde vaazlar vermiş, tefsir ve hadis dersleri okutmuştur.¹⁹⁹ Dönemin güçlü vaizleri arasında zikredilmiştir.²⁰⁰ Ancak *Sefîne*'de Fahreddîn Efendi'nin halkı irşâd eden vaaz ve derslerine dair bir mâlûmat yoktur.²⁰¹

Ahmed Ziyâeddin ve Mehmed Şemseddin, Fahreddîn Efendi'nin birçok eser kaleme aldığını söylemiş fakat bu eserlerin isimlerini zikretmemiştir.²⁰² Kendisinden önceki isimler gibi şairane tabiatıyla da dikkat çeken Fahreddîn Efendi, M. Şemseddin'in belirttiğine göre *Dîvânçe* sahibidir.²⁰³ *Gülzâr-ı İrfân* müellifine göre ise bazı ilahileri dostlarının mecmualarında kayıtlıdır.²⁰⁴ Bu bilgilerden hareketle, Fahreddîn Efendi'nin *Dîvânçe* oluşturacak kadar şiir yazdığını söyleyebiliriz.²⁰⁵ Bununla birlikte kaynaklarda

¹⁹⁴ Müstakîmzâde Süleyman Sa'deddin, *Tuhfetü'l-Hattâtîn*, nşr. Mustafa Koç (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014)

¹⁹⁵ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/113.

¹⁹⁶ Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 18. Yüzyıl*, 385.

¹⁹⁷ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 139-140.

¹⁹⁸ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/113.

¹⁹⁹ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 140.

²⁰⁰ Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/512.

²⁰¹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/113.

²⁰² Ahmed Ziyâeddin, *Gülzâr-ı Sulehâ*, 120b; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 141.

²⁰³ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 141; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 18. Yüzyıl*, 385.

²⁰⁴ Fahreddin Efendi, *Gülzâr-ı İrfân*, 140a; Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/513.

²⁰⁵ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 221.

sadece bir şiirine yer verilmiştir.²⁰⁶ *Sefîne*’de ise şiirlerinden veyahut diğer eserlerinden söz edilmemiştir.²⁰⁷

Fahreddîn Efendi, 18 Safer 1176 tarihinde kırk dokuz yaşında iken tâun hastalığı sebebiyle vefat etmiş, Eyüp Efendi Tekkesi hazîresine defnolunmuştur.²⁰⁸ *Sefîne-i Evliyâ*’da, vefat tarihi 1170 yılı olarak kaydedilmiştir.²⁰⁹ Ancak bu bilgi yanlıştır. Zira müderris Mennullah Efendi tarafından Fahreddîn Efendi’nin vefatına düşülen “*O mufaddal-i cihânın rihletin işitdiğim birle / Didim târih-i fevtin ‘Göçdi Fahreddîn Efendi vâh’*” beyti 1176 tarihini işaret etmektedir.²¹⁰

Fahreddîn Efendi’nin Şehâbeddin, Celâleddin ve Ahmed Ziyâeddin adında üç oğlu vardır. Şehâbeddin Efendi kendisinden önce vefat etmiştir. Kâmil Kepecioğlu *Bursa Kütüğü*’nde, Eşrefzâdeler’in şeceresini naklederken Şehâbettin Efendi’yi göstermemiş, Fâika isminde bir kızı olduğunu kaydetmiştir.²¹¹ *Gülzâr-ı Sülehâ* isimli eseriyle tanınan Ahmed Ziyâeddin Efendi, Yakup Efendi Dergâhı’na tayin edilmiştir. Üçüncü oğlu Celâleddin Efendi ise, çocuğu olmaksızın vefat eden amcası Habib Efendi’nin yerine Eşrefzâde Tekkesi’ne tayin edilmek istenmiş, ancak kendisi “Bu makam benim harcam değildir” diyerek yerini Habib Efendi’nin torunu Mehmed Fahreddin Efendi’ye bırakmıştır. Kendisi ise Eyüp Efendi Tekkesi’nde meşîhatte bulunan İsmâil Rûmî halifelerinden, Hamam Tekkesi’nin şeyhi Ahmed Efendi’yi ikna ederek Eyüp Efendi Tekkesi’nde posta oturmuştur. Münzevi bir hayat süren Celâleddin Efendi, 1124 senesinde vefat etmiş, dergâhın hazîresine defnedilmiştir.²¹² Hüseyin Vassâf *Sefîne*’de, yalnızca Ahmed Ziyâeddin Efendi hakkında bilgi vermiş, diğer çocuklarından bahsetmemiştir.²¹³

²⁰⁶ Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/513.

²⁰⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/113.

²⁰⁸ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 140; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 18. Yüzyıl*, 386.

²⁰⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/113.

²¹⁰ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 140.

²¹¹ Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 1/30.

²¹² Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 141-142; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 18. Yüzyıl*, 386; Kara, *Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler*, 221-222; Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/514.

²¹³ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/113-115.

16. Ahmed Ziyâeddîn Efendi (Eşrefiyye)

Fahreddîn Efendi'nin (ö. 1176/1762) oğlu, Eyüp Efendi Tekkesi'nin ilk Eşrefî postnişini olan Mehmed Şerefeddin'in (ö. 1146/1733) ise torunudur. 1161 tarihinde Bursa'da dünyaya gelmiş, dinî eğitimini ilk olarak ailesinden almıştır. Tasavvufî terbiyesini İncirli Dergâhı'nın üçüncü postnişini olan amcası Abdükâdir Necîb Efendi'nin (ö. 1202/1788) yanında tamamlamıştır. Dönemin önde gelen âlim ve sanatkârlarından istifâde eden Ahmed Ziyâeddîn Efendi, Kaltakçızâde Halil Efendi'den hüsn-i hat icâzeti almıştır.²¹⁴ *Sefîne*'de seyr ü sülûkunu kimden tamamladığı belirtilmemiş, hat sanatıyla meşguliyeti de zikredilmemiştir.²¹⁵

İzzeddîn Efendi'nin meşhur halîfesi Yâkub Efendi'nin (1157/1744) ismiyle anılan Yâkub Efendi Tekkesi'ne şeyh olmuş, on yedi sene boyunca buradaki vazifesini sürdürmüştür.²¹⁶ Şeyhliğin yanında cuma günleri Emîr Sultan Camii'nde vaaz u nasihatta bulunmuş, çarşamba geceleri ise dergâhında Kâdirî âyini icrâ etmiştir.²¹⁷ Hüseyin Vassâf, Ahmed Ziyâeddîn Efendi'nin düzenli olarak verdiği vaazlardan ve icrâ ettiği âyinlerden bahsetmemiştir.²¹⁸ 1198/1784 senesinde otuz yedi yaşında iken vebâ hastalığından vefat eden Ziyâeddîn Efendi, Eyüp Efendi Dergâhı'nın hazîresine defnedilmiştir.²¹⁹ *Sefîne-i Evliyâ*'da vefat sebebi kaydedilmemiştir.²²⁰

M. Şemseddin'in *Yâdigâr-ı Şemsî*'de naklettiği bilgilere göre, Ahmed Ziyâeddîn Efendi yaşadığı dönemin tarikat büyüklerinden Enârî Dergâhı postnişini Sadreddin Efendi (ö. 1195/1781) ve Pars Bey Zâviyesi şeyhi Mehmed Efendi'ye hürmet göstermiş, zaman zaman kendilerini ziyâret edip dualarını almıştır. Güzel ahlâkıyla insanların gönlünü kazanan Ziyâeddîn Efendi, yalnızca dervîşan ve muhibban değil, muhitindeki gayri müslimler tarafından da çok sevilmiş, cenazesine katılan Ermeniler'in göz yaşlarını

²¹⁴ Mustafa Kara, "Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 1 Ekim 2023).

²¹⁵ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/113.

²¹⁶ Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 18. Yüzyıl*, 381; Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/516.

²¹⁷ Mustafa Kara, "Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddîn"; Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/516; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 233-234.

²¹⁸ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/113.

²¹⁹ Mustafa Kara, "Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddîn"; Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/517; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 234.

²²⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/113.

tutamadığı görülmüştür.²²¹ Ahmed Ziyâeddîn'in dönemin tarikat büyüklerine hürmet edip onlarla samimi ilişkiler kurması ve toplumdaki farklı kesimler tarafından dahi içtenlikle sevilmesi gerçek bir gönül insanı olduğunu gösteren önemli anekdotlardır. Hüseyin Vassâf, Ahmed Ziyâeddîn Efendi'nin dikkate şâyan ahlaki meziyetlerinden bahsetmemiştir.²²²

Sefîne'de Ahmed Ziyâeddîn Efendi'ye nispet edilen eser **Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefeyât-ı Urefâ**'dır.²²³ Mezkûr eser Bursa Vefeyâtnâmeleri arasında oldukça mühim bir yere sahiptir.²²⁴ İsmâil Belîğ'nin *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*'na zeyil olarak kaleme alınan eser, 1135-1196 yılları arasında Bursa'da vefat etmiş olan şeyh, vâiz, vali, müderris, dede, şair ve hattatların biyografilerini ihtivâ etmektedir.²²⁵ Eserin kütüphane kayıtları, İnebey Yazma Eser Ktp., Orhan, nr. 1018/2 ve Süleymaniye Ktp, Yazma Bağışlar, nr. 04927. Ahmed Ziyâeddîn Efendi'nin bilinen tek eseri *Gülzâr-ı Sulehâ*'dır.

17. Nâfîz Efendi (Eşrefiyye)

Mehmed Fahreddin Efendi'nin (ö. 1227/1812) tek oğlu olup tarikat terbiyesini babasından almıştır. Babasının vefatından sonra Eşrefzâde Tekkesi'nin meşîhat vazifesini üstlenmekle birlikte, Yakub Efendi Tekkesi meşîhati ve dörtte bir hisse ile Emîr Sultan Dergâhı meşîhatini idare etmiştir. Emir Sultân Dergâhı şeyhi aynı zamanda dönemin Bursa Meclis-i Meşâyih reîsi Tâhir Efendi (ö. 1297/1880), Nâfîz Efendi'nin sahip olduğu dörtte birlik hisseyi almak istemiş hatta kendisini mahkemeye vermiştir. Ancak Nâfîz Efendi, Emîr Sultan hazretleriyle olan mânevi bağının kesilmesini istemediği için hissesini devretmemiştir. Nâfîz Efendi'nin bu tutumu şeyhliğin hisseli olarak taksim edilmesinin yalnızca zorunluluğa bağlı gelir getiren bir vazife olarak anlaşılmaması gerektiğini ortaya koymuştur. Başka bir tarikatın tekkesi bile olsa oraya hizmet etmek oradaki büyük zâtlara karşı vefâ olarak addedilmiş, bu hizmet muhabbet ve berekete vesile olarak kabul edilmiştir.²²⁶ Ayrıca 28 Rebûlevvel 1278 senesinde İznik'teki Eşrefî Âsitânesi'nin türbedarlık ve vakıf mütevelliliği de Nâfîz Efendi'ye verilmiştir.²²⁷

²²¹ Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/517.

²²² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/113.

²²³ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/113.

²²⁴ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 234.

²²⁵ Mustafa Kara, "Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddîn"

²²⁶ Çakır, *Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, 1/519.

²²⁷ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*. 110.

Sefîne 'de Nâfiz Efendi'nin meşihatte bulunup hizmet ettiği tekkeler zikredilmemiş, Tâhir Efendi ile aralarında cereyân eden hâdiseden de bahsedilmemiştir.²²⁸

Nâfiz Efendi'nin Ahmed Ziyâeddin ve İsmâil Gâlib adında iki evlâdı vardır.²²⁹ Hüseyin Vassâf *Sefîne* 'de, yalnızca Ahmed Ziyâeddin Efendi'yi zikretmiştir.²³⁰ Babalarının vefatından sonra tekkenin meşihatini iki kardeş beraber idare etmiştir.²³¹ *Sefîne-i Evliyâ* 'da zikredilmeyen diğer isimler Ahmed Ziyâeddin Efendi'nin oğlu Şeyh Fahreddin ile İsmâil Gâlib Efendi'nin oğlu Ali Sırrî'dir.²³² Ahmed Ziyâeddin Efendi'nin vefatından sonra İncirli Dergâhı'ndaki irşad faaliyetlerini oğlu Şeyh Fahreddin ile tekkenin yarı hissesine sahip olan Ali Sırrî Efendi'nin küçük oğlu Mehmed Şemseddin yürütmüştür.²³³

1282/1865 senesinde vefat eden Nâfiz Efendi, İncirli Dergâhı hazîresine defnedilmiştir.²³⁴ *Sefîne-i Evliyâ* 'da mezar taşına nakşedilen beyitler kaydedilmekle birlikte, nerede medfûn olduğu zikredilmemiştir.²³⁵

B. SÜHREVERDİYYE / ZEYNÎYYE

1. Abdüllatîf-i Kudsî (Zeyniyye)

786/1384 yılında Kudüs'te dünyaya gelmiştir. Nisbesi Makdisî/Kudsî'dir. İbn Ganim, İbn Benâne ve Zeynüddîn lakaplarıyla da anılan Abdüllatîf-i Kudsî'nin soyu baba tarafından Hazrec kabilesine, annesi Fatma bt. Şerîf tarafından ise Hz. Peygamber'e dayanmaktadır.²³⁶

Zâhiri ilimleri medresede tahsil ettikten sonra bâtinî ilimlere yönelen Kudsî, ilk olarak Şeyh Abdülazîz Gaznevî'ye intisap etmiştir. Yaklaşık on yıl hizmetinde bulunmuş ve icâzet almıştır. 817/1414 yılında hac vazifesini ifâ ettikten sonra Mağrib bölgesine gitmiş, burada İbrahim Müsrâtî, Muhammed el-Mağribî el-Esmer, Abdurrahman b. El-Bennâ,

²²⁸ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/113-114.

²²⁹ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 112.

²³⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/115.

²³¹ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 205.

²³² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/113-115.

²³³ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 207.

²³⁴ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 111.

²³⁵ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/114.

²³⁶ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 365; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 402; Abdurrezak Tek, *Abdüllatîf Kudsî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, (Bursa: Emin Yayınları, 2007), 35-36; Baldırızâde, *Ravza-i Evliyâ*, 184; Mustafa Kara, "Abdüllatîf el-Kudsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim: 5 Kasım 2023).

Şerîfüddîn Ebu Yahya, Şeyh Hasan ve Ahmed b. Zâğû gibi meşâyihın önde gelenleriyle bir araya gelmiş, 820/1417 tarihinden sonra memleketine dönmüştür.²³⁷

Abdüllatîf-i Kudsî'nin fikrî ve tasavvufî dünyasına etki eden en önemli isim Zeynüddîn Hâfî'dir.²³⁸ 825/1422 tarihinde Horasan'dan hac vazifesini yerine getirmek için yola çıkan Şeyh Hâfî, Kudüs'ü de ziyaret etmiş ve bu ziyaretinde Kudsî ile tanışmıştır. Zeynüddîn Hâfî'yi evinde misafir ederek kendisinden mânen istifade eden Kudsî, hac yolculuğunda ona eşlik etmek istemiş, ancak annesi rahatsız olduğu için Şeyh Hâfî buna izin vermemiştir.²³⁹ Hüseyin Vassâf *Sefîne* 'de, Kudsî'nin Şeyh Hâfî ile beraber Hicâz'a gittiği bilgisini kaydetmiştir.²⁴⁰ Ancak bu bilgi tashihe muhtaçtır. Zira Kudsî ile ilgili bilgi edindiğimiz önemli kaynaklar *Sefîne* 'nin aksine, yukarıda zikrettiğimiz sebeple Kudsî'nin Şeyh Hâfî ile beraber hacca gidemediğini söylemektedir.²⁴¹

Şeyh Hâfî hacdan dönünce onunla beraber Horasan'a giden Kudsî, mürşidinin gözetiminde seyr u sülûke başlamıştır. Daha sonra seyrini tamamlamak için mürşidinin tavsiyesi üzerine Câm şehrine giderek Ahmed Câmî-i Nâmekî'nin kabrinin yanında erbaîne girmiştir. *Sefîne-i Evliyâ* 'da Kudsî'nin Câm şehrinde Ahmed Câmî-i Nâmekî ve Mevlâna Şeyh Sâmi'nin kabrinde erbaîne girdiği bilgisi mevcuttur.²⁴² Hüseyin Vassâf'ın zikrettiği Mevlâna Şeyh Sâmi ismine diğer kaynaklarda rastlayamadık.²⁴³ Yalnızca *Ravza-i Evliyâ* 'da "Şeyh Sâmi Ahmed Nâmikî Câmî" olarak kaydedilmiştir.²⁴⁴ Bu bilgi göz önünde bulundurulduğunda *Sefîne* 'de zikredilen isimlerin aslında tek bir kişiye ait olduğu söylenebilir. Öte yandan Kudsî'nin hayatına dair en kapsamlı çalışmayı yapan Abdurrezak Tek'in eserinde de Ahmed Câmî-i Nâmekî olarak kaydedilmiş ve ikinci bir isimden bahsedilmemiştir.²⁴⁵

²³⁷ Tek, *Abdüllatîf Kudsî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, 36; Reşat Öngören, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeynîler*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 77.

²³⁸ *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 405.

²³⁹ Tek, *Abdüllatîf Kudsî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, 37; Öngören, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeynîler*, 78; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 402-403.

²⁴⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/322.

²⁴¹ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Eş-şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-osmâniyye*, nşr. Muhammet Hekimoğlu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 122; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 365; Baldırızâde, *Ravza-i Evliyâ*, 185.

²⁴² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/322.

²⁴³ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 365; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *eş-Şekâik*, 124.

²⁴⁴ Baldırızâde, *Ravza-i Evliyâ*, 185.

²⁴⁵ Tek, *Abdüllatîf Kudsî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, 37.

Abdüllatîf-i Kudsî icâzetini aldıktan sonra memleketi Kudüs'e dönmüştür. 840/1436 tarihinde Kahire'ye gitmiş, burada bir müddet kaldıktan sonra Şam'a geçmiştir.²⁴⁶ 851/1447'de aldığı manevi işaret üzerine Anadolu'ya doğru yola çıkmıştır. 851/1447'de Konya'ya gelen Kudsî, bir müddet Sadreddîn Konevî Zâviyesi'nde irşat görevini sürdürmüştür.²⁴⁷ *Sefîne*'de Kudsî'nin Kahire ve Şam'a yaptığı seyahatlerden bahsedilmeyip Kudüs'ten Konya'ya geldiği belirtilmiştir.²⁴⁸

Hüseyin Vassâf, Abdüllatîf Kudsî'nin 852/1448 yılında Bursa'ya gittiğini kaydetmektedir.²⁴⁹ Kaynaklarda onun Bursa'ya gidişiyle ilgili 850, 852 ve 855 gibi birbirinden farklı tarihler verilmiştir.²⁵⁰ Mustafa Kara Zeynîler Camii'nin 853/1449 tarihinde yapıldığını göz önünde bulundurarak *Sefîne*'deki tarihin daha doğru olduğunu söylemiştir.²⁵¹ Ancak Tek'in bildirdiğine göre Kudsî, *Tuhfetü Vahibi'l-Mevâhib fî Beyânî'l-Makâmât ve'l-Merâtib* adlı eserinde, 15 Receb 855 Cumartesi (13 Ağustos 1451) günü Konya'dan Bursa'ya gitmek için yola çıktığını, 16 Ramazan 855 Salı (12 Ekim 1451) günü ise ailesiyle birlikte birkaç müridinin Bursa'ya geldiğini kaydetmiştir.²⁵² Haddizâtında Kudsî'nin yolu zikredilen tarihlerden önce de Bursa'ya düşmüştür. Zira *Muktaşaru'l-Muhtâc* adlı eserinin 833/1430 yılında Bursa'da istinsah edilmesi ve kendisine intisap eden Molla Fenâri'nin 834/1431 tarihinde vefat etmiş olması Kudsî'nin 830'lu yıllarda Bursa'da bulunduğunu göstermektedir.²⁵³ Bu bilgilerden hareketle Kudsî'nin 855/1451 yılında Bursa'ya yerleştiğini ve bu tarihten önce de seyahat amaçlı Bursa'da bulunduğunu söylemek daha isabetli olacaktır.

Abdüllatîf Kudsî 1 Rebîulevvel 856 tarihinde Bursa'da vefat etmiş, faaliyet gösterdiği mahalleye defnolunmuştur. Mahalle daha sonra tarîkatın adından dolayı Zeynîler ismiyle anılmıştır.²⁵⁴ Kudsî'nin birden fazla eseri bulanmakla birlikte²⁵⁵ *Sefîne-i Evliyâ*'da

²⁴⁶ Tek, *Abdüllatîf Kudsî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, 36-37; Öngören, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeynîler*, 79.

²⁴⁷ Tek, *Abdüllatîf Kudsî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, 36-37; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, 550.

²⁴⁸ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/322-323.

²⁴⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/323.

²⁵⁰ Öngören, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeynîler*, 81.

²⁵¹ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 403.

²⁵² Tek, *Abdüllatîf Kudsî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, 42-43.

²⁵³ Tek, *Abdüllatîf Kudsî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, 38.

²⁵⁴ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 404.

²⁵⁵ Kara, "Abdüllatîf el-Kudsî"

yalnızca **Tuhfetü'l-Mevâhib** adlı risâlesi zikredilmiştir.²⁵⁶ Mezkûr risâle Abdurrezak Tek tarafından tercüme edilmiştir.²⁵⁷

Sefîne-i Evliyâ’da Kudsî’nin halifelerinden Âşıkpaşazâde, Molla Fenârî ve Şeyh Vefâ hakkında bilgi verilmiş²⁵⁸ diğer halifeleri; Şeyh Sinan Ferevî, Pîrî Halife Hamîdî, Muslihuddîn Halife, Mevlâ Musannifek, Cemâleddîn Ahmed b. Mevlânâ Celâleddîn ve Tâceddîn İbrahim Karamânî ise zikredilmemiştir.²⁵⁹

2. Safiyyüddîn Mustafa (Zeyniyye)

Safiyyüddîn Mustafa Bursa Zeyniyye Dergâhı’nın beşinci postnişinidir. Memleketi Çankırı’dan ilim tahsil etmek için Bursa’ya gelmiştir. Molla Fenârî’nin torunu Alâeddîn Ali Efendi’nin talebesi olmuş, hocasının II. Murad Medresesi’ndeki görevinden Bursa kadılığına tayin edilmesi üzerine medreseden ayrılmıştır. Safiyyüddîn Mustafa medreseden ayrılınca Zeyniyye dergâhı şeyhi Hacı Halîfe’ye (ö. 894/1489) intisap etmiş, icâzetini ise Hacı Halîfe’den sonra posta oturan Bolulu Çelebi’den (ö. 900/1494) almıştır.²⁶⁰ Hüseyin Vassâf, Safiyyüddîn Efendi’nin Hacı Halîfe’ye intisap ettiğini zikretmeyip yalnızca Bolulu Çelebi’den icâzetli olduğu bilgisini vermiştir.²⁶¹

Zâhirî ve bâtinî ilimlerle meşguliyetinin yanı sıra iyi bir hattat olan Safiyyüddîn Efendi, çok sayıda kitap istinsah etmiş ve istinsah ettiği kitapların bir kısmını vakfetmiştir. Oğlu Şeyh Abdülazîz, babasının vefatından sonra vakfedilen kitapları Medîne-i Münevvere’ye göndermiştir.²⁶² Bu bilgilerden hareketle, kendisinin iyi bir hattat olduğu ve istinsah ettiği kitapların kıymet gördüğü açıktır. *Sefîne*’de Safiyyüddîn Efendi’nin oğullarından Abdülazîz Efendi hakkında bilgi verilmiş, diğer oğlu Mehmed Çelebi ise

²⁵⁶ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/323.

²⁵⁷ Abdullatîf Kudsî, *Nefis Mertebeleri Kalp. Ruh, Sır ve Makamlar*, çev. Abdurrezak Tek (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021).

²⁵⁸ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/323, 326, 328.

²⁵⁹ Tek, *Abdüllatîf Kudsî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, 54-62; Öngören, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*, 84-118.

²⁶⁰ Tek, *Abdüllatîf Kudsî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, 82-83; Baldırızâde, *Ravza-i Evliyâ*, 182; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 369; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *eş-Şekâik*, 558.

²⁶¹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/324.

²⁶² Tek, *Abdüllatîf Kudsî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, 82-83; Baldırızâde, *Ravza-i Evliyâ*, 182; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 369.

zikredilmemiştir.²⁶³ Mehmed Çelebi, Seyyid Ali Efendi'den sonra meşihat vazifesinde bulunmuştur.²⁶⁴

Yirmi sene gibi uzun bir müddet irşad vazifesini sürdüren Safiyyüddîn Efendi, 919/1513 senesinde vefat etmiştir. Zeynîler'de medfûn olan şeyhin kabri Hacı Halîfe'nin kabrinin yakınındadır.²⁶⁵

3. Muallimzâde Mustafa Efendi (Zeyniyye)

Bursa Zeyniyye Dergâhı meşihatindendir. Babasının adı Yusuf olup Manisa'da dünyaya gelmiştir. Nesli meşhur zâhid İbrahim b. Edhem'e dayanmaktadır.²⁶⁶ *Sefîne-i Evliyâ*'da nesebi hakkında herhangi bir bilgi yoktur.²⁶⁷ Zâhirî ilimleri tedris ettikten sonra Hacı Halîfe (ö. 894/1489) vasıtasıyla tasavvuf yoluna giren Muallimzâde, Zeyniyye'nin büyüklerinden Şeyh Vefâ (ö. 896/1491) ve Hacı Halîfe'nin hizmetinde bulunmuş, sohbetlerine katılmıştır.²⁶⁸ *Sefîne*'de Muallimzâde'nin Şeyh Vefâ ile arasındaki münasebetten bahsedilmemiş, yalnızca Hacı Halîfe'nin ismi zikredilmiştir. Bununla birlikte Hüseyin Vassâf, Muallimzâde'nin Hacı Halîfe'den hilâfet aldığını söylemiştir.²⁶⁹ Ancak bu bilgiye ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Zira tarihi açıdan hilâfetini Nasuh Efendi'den almış olması daha uygundur.²⁷⁰ Nasuh Efendi'nin memleketine gitmesi üzerine meşihat makamına Muallimzâde geçmiş ve vefatına kadar irşad vazifesine devam etmiştir.²⁷¹

Aynı zamanda Muallimzâde, kıraat ilminde tanınan âlimlerden biridir. Kaynaklarda kendisinin Kur'an-ı Kerîm'i yedi, hatta on kıraat üzere okuduğu bilgisi kaydedilmiştir.²⁷² *Sefîne*'de Muallimzâde'nin kıraat ilmindeki istîdâdına vurgu yapılmamış, yalnızca kırk

²⁶³ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/325.

²⁶⁴ Tek, *Abdüllatîf Kudsî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, 87.

²⁶⁵ Tek, *Abdüllatîf Kudsî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, 83; Baldırızâde, *Ravza-i Evliyâ*, 183; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 3/386.

²⁶⁶ Tek, *Abdüllatîf Kudsî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, 84; Baldırızâde, *Ravza-i Evliyâ*, 242; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 370.

²⁶⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/325.

²⁶⁸ Tek, *Abdüllatîf Kudsî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, 85; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *eş-Şekâik*, 686.

²⁶⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/325.

²⁷⁰ Tek, *Abdüllatîf Kudsî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, 85.

²⁷¹ Tek, *Abdüllatîf Kudsî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, 85; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 369; Baldırızâde, *Ravza-i Evliyâ*, 242.

²⁷² Tek, *Abdüllatîf Kudsî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, 85; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 369; Baldırızâde, *Ravza-i Evliyâ*, 242; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *eş-Şekâik*, 686.

yıl boyunca hatimle teravih namazı kıldırıldığı bilgisi zikredilmiştir.²⁷³ 930 veya 933/1524 tarihinde vefat eden Muallimzâde Mustafa Efendi Zeynîler'e defnedilmiştir.²⁷⁴

4. Seyyid Ali Efendi (Zeyniyye)

Bursa'da dünyaya gelen Seyyid Ali Efendi, *Kifâye* yazarı Seyyid Celâleddîn Kirmânî'nin neslindendir. Kaynaklarda babası Seyyid Hasan (veya Hüseyin) Efendi'nin Emir Sultân Dergâhı'na mensup olduğu kaydedilmiştir. Seyyid Ali Efendi zâhirî ilimleri Fenârizâde Ali Efendi ve Hacı Hasanzâde gibi isimlerden tedris etmiştir. Bursa Hamza Bey Medresesi'nde müderrislik yapmış ve buradan emekli olmuştur.²⁷⁵

Seyyid Ali Efendi emekli olunca Tosyalı Nasuh Efendi'ye (ö. 923/1517) intisap etmiştir. Baldırızâde'nin belirttiğine göre, icâzet aldıktan sonra şeyhinin isteği üzerine Tosya'ya gidip bir müddet orada hizmet etmiş, daha sonra tekrar Bursa'ya dönmüştür.²⁷⁶ *Sefîne* 'de Tosya'da faaliyette bulunduğu zikredilmemiş, yalnızca Muallimzâde'nin (ö. 930 veya 933/1524) yerine şeyh olduğu bilgisi kaydedilmiştir.²⁷⁷ Seyyid Ali Efendi 938/1531'deki vefatına kadar irşâd görevini sürdürmüştür.²⁷⁸

5. Abdülazîz Efendi (Zeyniyye)

Bursa Zeyniyye Zâviyesi'nin onuncu postnişi olan Abdülazîz Efendi, Safiyyüddîn Mustafa Efendi'nin (ö. 919/1513) oğlu, Mehmed Çelebi'nin (ö. 969/1561) kardeşidir. Zâhirî ilimleri *Hümâyunnâme* isimli eseriyle tanınan Alâeddin Ali Çelebi ve Hâce Hayreddîn Efendi gibi dönemin önde gelen âlimlerinden tedris etmiştir. Daha sonra ilmiye mesleğini bırakıp ağabeyi Mehmed Çelebi'ye intisap ederek seyr ü sülûkunu tamamlamıştır.²⁷⁹ Abdülazîz Efendi'nin Safiyyüddîn Efendi'nin oğlu olduğu ve ağabeyi Mehmed Çelebi'den hilafet aldığı bilgisi *Sefîne-i Evliyâ* 'da kaydedilmemiştir.²⁸⁰

²⁷³ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/325.

²⁷⁴ Tek, *Abdüllatîf Kudsî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, 84; Baldırızâde, *Ravza-i Evliyâ*, 243.

²⁷⁵ Tek, *Abdüllatîf Kudsî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, 86; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 370; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *eş-Şekâik*, 686.

²⁷⁶ Baldırızâde, *Ravza-i Evliyâ*, 171.

²⁷⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/325.

²⁷⁸ Tek, *Abdüllatîf Kudsî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, 86; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 369.

²⁷⁹ Tek, *Abdüllatîf Kudsî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, 88; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 371; Baldırızâde, *Ravza-i Evliyâ*, 199.

²⁸⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/325.

Mehmed Çelebi'nin vefatından sonra şeyhlik makamına geçen Abdülazîz Efendi, 996/1588'deki vefatına kadar yirmi yedi sene boyunca irşâd görevini sürdürmüştür. Zeyniler'de medfûndur.²⁸¹ Uzunca bir süre şeyhlik görevini ifâ eden Abdülazîz Efendi, “*Vahidî*” mahlasıyla şiirler yazan Abdülvâhid b. Süleyman Çelebi b. Kara Davud ile Abdülganî Efendi gibi müridler yetiştirip icâzet vermiştir.²⁸² *Sefîne-i Evliyâ*'da yetiştirdiği isimlerden yalnızca Abdülganî Efendi hakkında bilgi verilmiş fakat Abdülazîz Efendi'nin müridi olduğu zikredilmemiştir.²⁸³

6. Abdülganî Efendi (Zeyniyye)

Abdülganî Efendi Amasya'da doğmuştur. Bilecik'teki Zeyniyye şeyhi Resûl Efendi'den hilâfet almış, daha sonra Bursa'ya gelerek Ali Paşa Tekkesi olarak bilinen Kâsım Subaşı Zâviyesi'nde meşihat makamına geçmiştir. Mezkûr zâviyede medfûndur. Abdülganî Efendi zaviyedeki görevinin yanı sıra Ulucami'de halka vaz u nasihatte bulunmuştur.²⁸⁴

Abdülganî Efendi'den sonra adı geçen tekkenin meşihati halifesi ve damadı olan Ankaralı Ahmed Kilimî Efendi'ye geçmiştir. Kaynaklarda ibadetlerine oldukça düşkün biri olduğu belirtilen Ahmed Kilimî Efendi, tasavvuf yoluna girmeden önce zâhirî ilimleri tedris etmiştir. Kendisinden sonra tekkenin tasarrufu Zeyniyye'den çıkarak başka tarikat mensuplarına geçmiştir.²⁸⁵ Hüseyin Vassâf, Abdülganî Efendi'nin damadı ve halifesi olan Ahmed Kilimî'ye dair herhangi bir bilgi nakletmemiştir.²⁸⁶

Abdülganî Efendi'nin vefat tarihi *Sefîne*'de 1028/1619 olarak kaydedilmiştir.²⁸⁷ Ancak bu bilgiye ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Zira diğer kaynaklar ekseriyetle 1020/1611 tarihini esas almıştır.²⁸⁸

²⁸¹ Tek, *Abdüllatîf Kudsî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, 88; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 371-371.

²⁸² Tek, *Abdüllatîf Kudsî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, 88.

²⁸³ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/325.

²⁸⁴ Tek, *Abdüllatîf Kudsî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, 89; Baldırızâde, *Ravza-i Evliyâ*, 198.

²⁸⁵ Tek, *Abdüllatîf Kudsî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, 89; Baldırızâde, *Ravza-i Evliyâ*, 123.

²⁸⁶ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/325.

²⁸⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/325.

²⁸⁸ Tek, *Abdüllatîf Kudsî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, 88; Baldırızâde, *Ravza-i Evliyâ*, 198.

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA ASYA MERKEZLİ TARİKATLAR VE BURSALI MEŞAYİH

Orta Asya kökenli büyük tarikatlardan biri olan Kübreviyye, Necmeddin-i Kübrâ (ö. 618/1221) tarafından kurulmuştur. Necmeddin-i Kübrâ, Harizm'in Hive şehrinde doğmuş, ilim tahsili için Nîşâbur, İsfahan, Hemedan, Mekke ve İskenderiye'ye gitmiş ve otuz beş yaşına kadar ilim etmiştir. Sonrasında bir şeyh arayışına girmiş ve ilk olarak İsmail el- Kasrî'ye, sonra Ammâr-ı Yâsir Bitlisî'ye, daha sonra da Rûzbihân el-Mısrî'ye intisap etmiştir. İcazetini Şeyh Ammâr'dan alarak Harizm'e dönmüş ve bir zaviye inşa etmiştir. Burada altmışa yakın halife yetiştiren Necmeddin-i Kübrâ, yetiştirdiği halifeler sayesinde tarikat 13. ve 14. yüzyıllarda Orta Asya'dan, Hindistan ve Irak'a kadar geniş bir bölgeye yayılmıştır. Anadolu'daki temsil edilişi Yıldırım Bayezid döneminde Bursa'ya gelen Emir Sultân (ö. 833/1429) vesilesiyle olmuştur. 16. yüzyılda ise Abdülatif Câmî isimli bir şeyh tarafından İstanbul'a getirilmiştir. Kendisinden önceki birçok sûfî gibi tasavvuf anlayışında şeriat vurgusu yapan Necmeddin-i Kübrâ, müridin manevî yolculuğunda yaşadığı tecrübeleri adım adım izlemiş ve bu esnada görülen renk ve şekilleri, sâlikin manevî hâlinin ve terakkisinin göstergesi olarak yorumlayan ilk sûfî olmuştur.²⁸⁹

Yeseviyye tarikatı da Orta Asya merkezli tarikatlardandır. Ahmed Yesevî'ye (ö. 562/1166) nispet edilen tarikat 12. yüzyılda teşekkül etmiştir. Ahmed Yesevî'nin hayatı hakkındaki bilgiler kesin olmayıp daha ziyade menkıbelere dayanmaktadır.²⁹⁰ Babası İbrahim Ata'nın Hz. Ali'nin soyundan geldiği kabul edilmiştir. Batı Türkistan'ın Sayram kasabasında veya Yesi'de doğduğu kaydedilen Ahmed Yesevî, temel tasavvufî eğitimini ailesinden almıştır. İlk hocası ve ilk şeyhi Arslan Baba'dır. Şeyhinin vefatından sonra Buhara'ya giden Yesevî, Yusuf el-Hemedânî'ye (ö. 535/1140) intisap etmiş ve kendisinin vefatından sonra posta oturmuştur. Bir müddet sonra irşat makamını Yusuf el-Hemedânî'nin diğer halifesi Abdülhâlık-ı Gucdüvânî'ye (ö. 575/1179 veya 617/1220) bırakarak Yesi'ye geri dönmüş ve vefatına kadar burada irşat faaliyetlerini sürdürmüştür. Orta Asya Türk dünyası için büyük bir isim olan Ahmed Yesevî, irşat faaliyetlerini daha

²⁸⁹ Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 317.

²⁹⁰ Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Mayıs 2024).

ziyade bölgedeki göçebe Türk kavimleri üzerinde yürüterek İslam'ın ve Ehl-i sünnet akidesinin Türkler tarafından benimsenmesinde etkili olmuştur. Ahmed Yesevî'nin Türkler arasında en tanınan halifesi Süleyman Hâkim Ata (ö. 582/1186)'dır.

Orta Asya kökenli büyük tarikatlardan bir diğeri de Nakşibendiyye'dir. Aslında Nakşibendiyye tarikatı, 12. asırda yine Buhara civarında teşekkül eden Hâcegân yolunun bir devamıdır.²⁹¹ Tarikat ismini 14. yüzyılda Orta Asya'da yaşayan Bâhaeddîn Nakşibend'den almıştır. Gençliğinde babasının mesleği olan nakışçılıkla meşgul olması sebebiyle “Nakşibend” lakabını alan Bâhaeddîn Nakşibend, Buhara yakınlarındaki Kasrıârifan'da doğmuş, küçük yaşlardan itibaren dedesinin şeyhi Baba Muhammed Semmâsi (ö. 736/1335-36) tarafından manevî evlat olarak kabul edilmiştir. Semmâsi, beraberinde bulunan müridi Emir Külâl'i (ö. 772/1370), Bahâeddin'in tasavvufî terbiyesi için görevlendirmiştir. Ayrıca Abdülhâlık-ı Gucdüvânî'nin (ö. 575/1179 veya 617/1220) ruhaniyetinden de üveysî yolla istifade etmiştir.²⁹² Tasavvufî seyrini tamamladıktan sonra Kasrıârifan'a dönmüş ve irşat faaliyetlerini sürdürmüştür. Yazılı bir eser bırakmayan Bahâeddin Nakşibend'in sözleri vefatından sonra kaleme alınan eserler vasıtasıyla günümüze ulaşmıştır. Halifelerinden Muhammed Pârsâ (ö. 822/1420) eser telifi ve medrese usulü talebe yetiştirmekle meşgul olmuş, diğer halifesi Alâeddin Attâr (ö. 802/1400) ise tarikat yolunu devam ettirmiştir. Ahrâriyye, Müceddidiyye, Hâlidîyye Nakşibendiyye tarikatının kollarındandır.

Orta Asya merkezli tarikatlardan biri olan Halvetiyye, Ömer el-Halvetî'ye (ö. 800/1397) nispet edilmektedir. Halvetiyye farklı ana kolları ve şubeleri ile İslam dünyasının en yaygın tarikatlarındandır. Ömer el-Halvetî Hazar denizinin güneybatısında yer alan Lâhicân'da dünyaya gelmiştir. Tasavvufî terbiyesini İbrahim Zâhid-i Geylânî'nin (ö. 700/1301) halifesi olan amcası Ahî Muhammed'in yanında tamamlamış ve irşat görevini daha ziyade Tebriz civarında sürdürmüştür. Tarikatın tekâmül dönemi ikinci pîri Seyyid Yahya Şîrvânî ile olmuş ve onun yetiştirdiği üç yüz altmış halife vesilesiyle tarikat Anadolu, Balkanlar, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika, Sudan, Habeşistan ve Güney Asya'ya yayılmıştır.

²⁹¹ Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 320.

²⁹² Hamid Algar, “Bahâeddin Nakşibend”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 1 Mayıs 2024).

Halvetiyye'nin Anadolu'ya gelmesi 15. yüzyılın başlarında Amasyalı Pîr İlyas (ö. 837/1433) ile gerçekleşmiştir. Yahya Şîrvânî'den itibaren Halvetiyye tarikatı Rûşeniyye, Cemâliyye, Ahmediyye ve Şemsiyye olmak üzere dört ana kola ayrılmış ve daha sonra bu kollardan çeşitli alt kollar ve şubeler zuhur etmiştir.²⁹³

A. HALVETİYYE

1. Ahmed Gazzî (Mısriyye)

Ahmed Gazzî, Osmanlı döneminin kendinden söz ettiren sûfilerden biri olan Niyâzî-i Mısırî'nin (ö. 1105/1694) Bursa'da tanışıp yetiştirdiği halifesidir.²⁹⁴ Künyesi Ahmed b. Müferrec b. İsa'dır.²⁹⁵ Zâhirî ilimleri tedris ettikten sonra sûfilerin yoluna meyletmış ve ilim tahsil etmek için gittiği Mısır'da tarikat şeyhleriyle görüşmüştür. Ancak aradığını bulamamış ve gönlüne gelen bir işaretle önce Edirne'ye sonra da 1086/1675'de İstanbul'a gitmiştir. Bir müddet burada ikâmet etmiş ve bu sırada Ayasofya Camii'nde hadis dersleri okutmuştur.²⁹⁶ Aradığını İstanbul'da da bulamayan Gazzî, 1087/1676 tarihinde Bursa'ya gelmiş ve buraya yerleşmiştir. Hüseyin Vassâf, Ahmed Gazzî'nin Edirne ve İstanbul'a yaptığı seyahatlerden bahsetmeyip Mısır'dan Bursa'ya geldiğini belirtmiştir.²⁹⁷

Sefîne-i Evliyâ'da Ahmed Gazzî'nin daha önce tasavvuf yolunu kabul etmediği, 1094/1683 senesindeki hac yolculuğu esnasında yaşamış olduğu bir hâdisе üzerine mürşit arayışına çıktığı kaydedilmiştir.²⁹⁸ Fakat bilgi tashih edilmelidir. Zira Gazzî, yukarıda belirttiğimiz gibi bu tarihten önce de mürşit arayışındadır. Aynı zamanda 1094/1683'te Bursa'da surre emini olan Acem tüccarlarından Urluzâde Mustafa Ağa'nın daveti üzerine kâfileye katılarak hacca gitmiş ancak *Sefîne*'de işaret edilen olay bu hac yolculuğunda değil, 1099/1687 yılındaki hac yolculuğu esnasında gerçekleşmiştir.²⁹⁹ Süleyman Hâlis'in bizzat Ahmed Gazzî'den naklettiği olay şu şekildedir:

²⁹³ Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 338.

²⁹⁴ Hamdi Tekeli, *Gazzîzâde Abdülatîf'in Hayatı, Eserleri ve Vâkı'âtı*, (Ankara: Uludağ Yayınları, 2016), 33; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* 18, 130.

²⁹⁵ Abdurrezak Tek, *Gazzeli Bir Sûfî Niyâzî-i Mısırî'nin Ser-Halîfesi Ahmed Gazzî*, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2024), 13.

²⁹⁶ Tek, *Osmanlı Dönemi Bursa'da Dini ve Sosyal Zümreler*, 41; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 672; Hamdi Tekeli, "Gazzî Ahmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 6 Aralık 2023); Tek, *Gazzeli Bir Sûfî*, 14-15.

²⁹⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 5/127.

²⁹⁸ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 5/127.

²⁹⁹ Tek, *Osmanlı Dönemi Bursa'da Dini ve Sosyal Zümreler*, 42; Tek, *Gazzeli Bir Sûfî*, 15-16.

“Hacıların bindiği gemi Cidde sahilinden ayrılarak Kızıldeniz’de ilerlerken karanlık bir gecede büyük bir fırtına çıkar. Herkes hayatından ümit kesmiş bir halde korku ile sonlarının ne olacağını beklerken Ahmed Gazzî geminin güvertesinde bir kenarda Kehf Suresi’ni okumaya başlar. Bu esnada deniz tarafından nurani bir zat zuhur edip “Kork Şeyh Ahmed korkma! Gemidekilere kurtulacaklarını müjdele” diye seslenir. Hemen gemidekilere “Ey ümmet-i Muhammed korkmayın necat bulacağız” diye bir müjde verir. Fakat gemidekiler kendisine inanmayıp aklını yitirdiğine hükmederler. O zaman Ahmed Gazzî kendisinden başka kimsenin bu zatı görmediğini anlar. Bir müddet sonra fırtına tamamen durur ve gemidekiler rahata kavuşurlar. Ahmed Gazzî de kurtuluşunu müjdeleyen bu zatın aynı zamanda mürşidi olduğuna kanaat getirerek yeniden karşısına çıkacağı ümidiyle Bursa’ya döner ve tefsir dersine kaldığı yerden devam eder.”³⁰⁰

Niyâzî-i Mısırî 1104/1693’te Limni’ye sürgün edilince yerini Ahmed Gazzî’ye bırakmış, oğlu Ali Çelebi’yi de terbiye etmesi için kendisine emanet etmiştir. Bir müddet Mısırî Dergâhı’nda şeyhlik yapan Ahmed Gazzî, Ali Çelebi’nin bazı kimselerin etkisinde kalarak kendisini saraya şikayet etmesi üzerine oradan ayrılarak irşad faaliyetlerine önce Şeker Hoca Mescidi’nde daha sonra da Duhter-i Şerif Mescidi’nde devam etmiştir.³⁰¹ *Sefîne*’de bu bilgiler zikredilmeyip Gazzî’nin 1114/1702’de Bursa’da güzel bir dergâh inşa ettiği belirtilmiştir.³⁰² Ancak Hüseyin Vassâf’ın zikrettiği tarihe ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Zira kaynaklarda dergâhın 1108/1696’da yapıldığı ve Gazzî’nin 1150/1737 yılındaki vefatına kadar 42 yıl boyunca burada şeyhlik yaptığı kaydedilmiştir.³⁰³

Ahmed Gazzî’nin cenaze namazı Ulucami’de kılınarak dergâhtaki odasına defnedilmiştir. Hüseyin Vassâf kabrini ziyaret ettiğini belirtmiştir.³⁰⁴ Gazzî’nin kabri 1979 yılında günümüzde Süleyman Çelebi İmam Hatip Ortaokulu olarak kullanılan binanın yıkılıp yerine yenisi yapılırken Pınarbaşı Mezarlığı’na nakledilmiştir. Kabrin nakledildiği yer kesin olarak tespit edilememiştir.³⁰⁵

³⁰⁰ Tek, *Osmanlı Dönemi Bursa’da Dini ve Sosyal Zümreler*, 42-43.

³⁰¹ Kara, *Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler*, 674; Tek, *Osmanlı Dönemi Bursa’da Dini ve Sosyal Zümreler*, 46-47; Tek, *Gazzeli Bir Süfî*, 19-20.

³⁰² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 5/127.

³⁰³ Tekeli, *Gazzîzâde Abdülatîf’in Hayatı, Eserleri ve Vâkı’âtı*, 33; Kara, *Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler*, 674; Tek, *Osmanlı Dönemi Bursa’da Dini ve Sosyal Zümreler*, 48; Tek, *Gazzeli Bir Süfî*, 20-21.

³⁰⁴ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 5/129.

³⁰⁵ Tekeli, *Gazzîzâde Abdülatîf’in Hayatı, Eserleri ve Vâkı’âtı*, 33.

Sefîne-i Evliyâ’da Ahmed Gazzî’ye nispet edilen eserler şunlardır:³⁰⁶

1.Tefsîr: Hüseyin Vassâf’ın zikrettiği tefsirin ismi *Nur-ı Sâtî*’dır. Nisa Sûresi’nin 58. âyeti genişçe tefsir edilmiştir. Dili Türkçe’dir. Eser İnebey Yazma Eser Ktp., Orhan, nr., 693’tedir.

2.Mîzânü’l-Akâid: İnebey Yazma Eser Ktp., Orhan, nr., 802’de kayıtlı olan eserde ehl-i sünnet inancına göre akaid konuları ele alınmıştır. Dili Arapça’dır.

Hüseyin Vassâf **Ta’likât-ı Gazzîye** adlı bir eseri daha Gazzî’ye nispet etmiştir. Ancak esere kütüphane kayıtlarında rastlanmamıştır. Ahmed Gazzî’ye ait olup *Sefîne*’de kaydedilmeyen diğer eserler şunlardır: **Risâle fi’t-Tasavvuf, İ’lamu’l-Mültezem bi Fazîleti Zemzem, Haşiyetü ale’l-İstiare, İ’lâl-u Gazzî, El-Hediyetü’l-Garbî li Talibî’t-Tuhfetü’l-Verdî.**³⁰⁷ *Sefîne-i Evliyâ*’da Gazzî’nin halifeleri hakkında bilgi verilmiş³⁰⁸ fakat iki halifesi Kuşakçı Mehmed Dede (1152/1759) ve Enarlı Dergâhı Şeyhi Sadreddîn Efendi (1195/1781) zikredilmemiştir.³⁰⁹

2. Mehmed Sahfî Efendi (Mısriyye)

Niyâzî-i Mısırî’nin (ö. 1105/1694) önde gelen halifelerinden olan Mehmed Efendi,³¹⁰ 1070/1670 yılında Bursa’nın Şehabettin Paşa Mahallesi’nde doğmuştur. Dini ilimleri Şeyh Ahmed Gazzî (ö. 1150/1737) başta olmak üzere dönemin âlimlerinden tedris etmiş, Derviş Osman isimli birinden mücellitlik sanatını öğrenmiştir. Hem mücellitlik sanatıyla uğraşması hem de kitap satmakla meşgul olması sebebiyle “Sahafî” olarak anılmıştır.³¹¹

Zâhirî ilimleri öğrendikten sonra tasavvuf yoluna giren Muhammed Sahafî, 1103’te ilk Limni sürgününden dönem Niyâzî-i Mısırî’ye intisap etmiştir. Mısırî’nin 1105/1694 tarihinde Limni’deki vefatı üzerine seyri yarım kalan Muhammed Sahafî, yeni bir mürşit arayışına girmiştir. Önce Şeyh Bekir isimli bir zata, daha sonra da Sa’dî şeyhi Seyyid İbrahim’e intisap etmiş ve kendisinden hilafet almıştır.³¹² *Sefîne-i Evliyâ*’da Sahafî’nin

³⁰⁶ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 5/128.

³⁰⁷ Tekeli, “Gazzî Ahmed Efendi”; Kara, *Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler*, 676-677; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* 18, 133-134.

³⁰⁸ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 5/127-133.

³⁰⁹ Kara, *Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler*, 678-679; Tekeli, “Gazzî Ahmed Efendi”; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* 18, 133; Tek, *Gazzeli Bir Süfi*, 47-60.

³¹⁰ Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* 18, 129.

³¹¹ Tek, *Osmanlı Dönemi Bursa’da Dini ve Sosyal Zümreler*, 84; Tek, *Gazzeli Bir Süfi*, 55.

³¹² Tek, *Osmanlı Dönemi Bursa’da Dini ve Sosyal Zümreler*, 85; Tek, *Gazzeli Bir Süfi*, 56.

Mısırî dışında bağlandığı isimler zikredilmemiştir.³¹³ Hüseyin Vassâf Efendi, Muhammed Sahafî'nin eserlerini kaydetmiş³¹⁴ ancak **Ecvibetü's-Suhufî an es'ileti İsmail Hakkî** isimli eserinden bahsetmemiştir.³¹⁵

3. Gazzîzâde Abdülatîf Efendi (Mısıriyye)

Ahmed Gazzî Dergâhı'nın üçüncü postnişini olan Abdülatîf Efendi, Bursa tarihinde İsmail Hakkî Bursevî'den sonra en çok eser telif eden ikinci mutasavvıftır.³¹⁶ Büyük dedesi Ahmed Gazzî'ye nispetle “Gazzîzâde” olarak tanınmıştır.³¹⁷ *Sefîne-i Evliyâ*’da 1191/1777 senesinde doğduğu kaydedilmiştir.³¹⁸ Ancak diğer kaynaklar 1190/1776 tarihini esas almıştır.³¹⁹ Babası Ulucami'nin imamlarından Seyyid Mehmed Esad Efendi'dir. Henüz iki yaşında iken babasını kaybeden Abdülatîf Efendi, anne tarafından dedesi olan Gazzî Dergâhı'nın ikinci şeyhi Mustafa Nesîb Efendi'nin (ö. 1202/1787) himayesinde yetişmiştir. Zahiri ilimleri Ebubekir Efendi ve Ali Sıddık Efendi'den, batını ilimleri ise dedesinden tedris etmiştir Halvetiyye-i Mısıriyye şeyhi olmasının yanı sıra, Celvetiye'ye mensup Üftadezâde Mustafa (ö. 1217/1802) ve Enarlı şeyhi Mehmed Bedreddin Efendi ile Nakşibendî şeyhi Mehmed Emin Kerkûkî'den (ö. 1228/1813) icazet almıştır.³²⁰

Dönemin en velûd sufi müelliflerinden³²¹ olmasına rağmen *Sefîne-i Evliyâ*’da yalnızca bazı eserleri kaydedilmiştir.³²² Bununla birlikte *Sefîne*’de Abdülatîf Efendi'ye ait olduğu belirtilen **Mecmau'l-Bahreyn** adlı esere kütüphane kayıtlarında rastlanmamıştır.³²³

³¹³ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 5/101-102, 121.

³¹⁴ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 5/102.

³¹⁵ Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* 18, 130.

³¹⁶ Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 19. Yüzyıl* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2021), 208.

³¹⁷ Tek, *Gazzeli Bir Süfi*, 72.

³¹⁸ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 5/134.

³¹⁹ Tekeli, *Gazzîzâde Abdülatîf'in Hayatı, Eserleri ve Vâkı'âtı*, 41; Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/147; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 214.

³²⁰ Mustafa Kara – Hamdi Tekeli, *Gazzeli Ahmed Efendi ve Gazzîzâde Abdülatîf Efendi* (Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2021) 23; Tekeli, *Gazzîzâde Abdülatîf'in Hayatı, Eserleri ve Vâkı'âtı*, 41-44; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 19. Yüzyıl*, 208.

³²¹ Tek, *Gazzeli Bir Süfi*, 77-78.

³²² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 5/137-138.

³²³ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 5/137.

Gazzîzâde Abdülatîf Efendi'nin **Hulâsaü'l-vefeyât**,³²⁴ **Menâkıb-ı Ahmed Gazzî**,³²⁵ **Vekâyi-i Baba Paşa Fî't-Târih**,³²⁶ **Vâkı'ât**,³²⁷ ve **Mergûbü's-Sâlikîn**,³²⁸ adlı eserleri neşredilmiştir. Aynı zamanda **Şerefü'l-Âfâk**,³²⁹ **Fütuhâtü Kenzi'l-Kur'ân**,³³⁰ **Mergûbü's-Sâlikîn**³³¹ isimli eserleri üzerine yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. **Vâkı'ât** adlı eseri hakkında ise doktora tezi bulunmaktadır.³³²

1247/1831 yılında elli yedi yaşında iken vefat eden Abdülatîf Efendi, Gazzî Dergâhı'nda, büyük dedesi Ahmed Gazzî'nin mezarının sağ tarafına defnedilmiştir.³³³

B. NAKŞİBENDİYYE

1. Mehmed Emîn Kerkükî

Seyyid Mehmed Emin Kerkükî 1140 /1727 senesinde Kerkük'te doğmuş, ilk eğitimini babasının gözetiminde tamamlamıştır. O dönemde Irak bölgesinde yaşanan idari karışıklıklar sebebiyle bir süre vatanından ayrı kalan Mehmed Emin Efendi, daha sonra tekrar Kerkük'e dönerek ilim tahsiline devam etmiştir. Babasının vefatı üzerine Rakka'da vali olan akrabaları Boyuneğri Abdullah Paşa'nın yanına gitmiş, burada ilmi yetkinliği sebebiyle Abdullah Paşa tarafından adalet divanı katipliği görevine getirilmiştir.³³⁴ *Sefîne-i Evliyâ*'da Rakka yerine Urfa zikredilmektedir.³³⁵ Ancak bu bilgiye ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Zira Abdurrezak Tek'in tespitine göre, Abdullah Paşa'nın hayatından

³²⁴ İki neşri vardır. Mustafa Demirel, *Hulâsatü'l Vefeyât*, (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2014), Ayşe Nur Sır Dünder, *Gazzîzâde Abdülatîf Efendi Hulâsatü'l-Vefeyât* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2015)

³²⁵ Abdürrahim Koçin, *Menâkıb-ı Ahmed Gazzî* (Ankara: İyi Bir İnsan Yayınları, 2009).

³²⁶ Salih Erol, *Vekâyi-i Baba Paşa Fî't-Târih* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013).

³²⁷ Hamdi Tekeli, *Gazzîzâde Abdülatîf'in Hayatı, Eserleri ve Vâkı'âtı* (Ankara: Uludağ Yayınları, 2016).

³²⁸ Şaban Karaköse, *Nakşibendî Yolunun Esasları* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004).

³²⁹ Ebubekir Çetiner, *Gazzîzâde Abdülatîf Efendi ve Şerefü'l-Âfâk Adlı Eseri: İnceleme ve Metin* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

³³⁰ Ramazan Önal, *Gazzîzâde Abdülatîf Efendi'nin Fütuhâtü Kenzi'l-Kur'ân Adlı Fâtîha Süresi Tefsîrinin Tahlili ve Değerlendirilmesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

³³¹ Şaban Karaköse, *Gazzîzâde Abdülatîf ve Mergûbü's-sâlikîn* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002).

³³² Hamdi Tekeli, *Gazzîzâde Abdülatîf'in Hayatı, Eserleri ve Vâkı'âtı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000).

³³³ Tekeli, *Gazzîzâde Abdülatîf'in Hayatı, Eserleri ve Vâkı'âtı*, 42-43.

³³⁴ Abdürrezak Tek, *19. Yüzyılda Bursa'da Bir Nakşî Mesnevihân Mehmed Emin Kerkükî*, (Bursa: Bursa Akademi Yayınları, 2019), 21-22.

³³⁵ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/179.

bahseden eserlerde Urfa'ya vali olarak gittiğine dair bir bilgi mevcut değildir.³³⁶ Bununla birlikte Hüseyin Vassâf, Kerkükî'nin amcasının sadrazam divan kitabeti görevinde bulunduğunu kaydetmektedir.³³⁷ Fakat bu bilgi yanlıştır. Nitekim on üç yıl boyunca Kerkükî'nin hizmetinde bulunan müridi Gazzizâde'nin naklettiği bilgiye göre, amcası Abdullah Efendi vali, Kerkükî ise katip olarak görev yapmıştır.³³⁸

Mehmed Emin Kerkükî, Rakka'da Nakşibendî şeyhlerinden Nebîh Efendi'ye intisap ederek tasavvufî terbiyesine başlamıştır. Daha sonra şeyhi ile birlikte Urfa'ya gitmiş ve şeyhinin onayıyla buradaki bir zatın yanında ilim tahsiline devam etmiştir. Abdullah Paşa'nın Halep valiliğine tayin edilmesi üzerine onunla birlikte Halep'e giden Kerkükî, oradaki ulemâ ve meşâyih ile tanışma imkanı bulmuştur. Abdullah Paşa'nın bir müddet sonra Halep'ten ayrılıp Diyarbakır'a gitmesi dolayısıyla arkadaşı Nihâlî Efendi ile birlikte İstanbul'a gitmiştir.³³⁹ Hüseyin Vassâf Kerkükî'nin Halep seyahatinden bahsetmeyip Urfa'dan İstanbul'a geldiğini belirtmiştir.³⁴⁰

İstanbul'da Galata Mevlevihanesi postnişini Tazıcıbaşızâde Mehmed Agâh Efendi'ye intisap eden Kerkükî, yeniden tasavvuf terbiyesine başlamıştır. 1193/1779'da Bursa'ya gelmiş, ancak birkaç yıl sonra tekrar İstanbul'a dönmüştür. Zaman zaman Bursa'ya gelen Mehmed Emin, irşadını dönüşümlü olarak bir müddet Bursa'da, bir müddet İstanbul'da sürdürmüştür. 1216/1801 yılında dördüncü defa Bursa'ya gelişinde Veled-i Habîb Mescidi'ne bazı eklemeler yapmış ve caminin önündeki Abdullah Ağa konağını satın alarak Emîniyye Tekkesi olarak bilinen dergâh haline getirmiştir. 1219/1804 yılında Âsitâne-i Aliyye'den gelen davet üzerine tekrar İstanbul'a gitmiş fakat 1222/1807'de III. Selim'in tahttan indirilmesiyle Bursa'ya gönderilmiştir.³⁴¹ 1228/1813 yılında vefat eden Mehmed Emin Kerkükî, bugün Veled-i Habîb Camii'ne bitişik olarak bulunan türbeye defnedilmiştir.³⁴² Günümüzde dergâhın selamlık bölümü Mehmed Emin Efendi'nin torunlarından Gökçen ailesi tarafından onarılmış ve bitişğinde bir bina yaptırılarak önce

³³⁶ Tek, *Mehmed Emin Kerkükî*, 22.

³³⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/179.

³³⁸ Tek, *Mehmed Emin Kerkükî*, 22-23.

³³⁹ Tek, *Mehmed Emin Kerkükî*, 22-23.

³⁴⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/179.

³⁴¹ Tek, *Mehmed Emin Kerkükî*, 23-24, 26-27; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 356-357

³⁴² Tek, *Mehmed Emin Kerkükî*, 35; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 357.

huzurevi, şimdilerde ise Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Olgunlaştırma Enstitüsü olarak kamunun hizmetine sunulmuştur.³⁴³

2. Abdullah Münzevi

Asıl ismi Hacı Abdullah Nâsıruddîn Efendi olup Karaman'ın Irhal köyünde dünyaya gelmiştir. Zâhiri ilimleri Kayseri ve Ankara'da öğrenmiş, Bursa'ya gelmeden önce de kaynaklarda ismi zikredilmeyen bir şeyhten Nakşibendî hilâfeti almıştır.³⁴⁴ Hüseyin Vassâf *Sefîne* 'de, Abdullah Münzevi'nin Buharalı olduğunu söylemektedir.³⁴⁵ Ancak bu bilgiye ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Zira Bursa'daki tekke ve şeyhlere dair en önemli kaynak olan *Yâdigar-ı Şemsi* Abdullah Efendi'nin Karamanlı olduğu bilgisini vermektedir.³⁴⁶ Esâsen Hüseyin Vassâf Efendi de, Mehmed Şemseddîn'in bir mektubunda Abdullah Münzevi'nin Buharalı değil, Karamanlı olduğunu belirttiğine dikkat çekmiş fakat yine de kendisi "Buharalıdır" ifadesini kullanmıştır.³⁴⁷

1209/1794 senesinde Sadrazam Mehmed İzzet Paşa, Abdullah Efendi'ye olan hürmet ve muhabbeti sebebiyle Sarı Abdullah Efendi mahallesinde bir tekke ve cami inşa ettirmiştir. Tekkenin yapımı tamamlandıktan bir müddet sonra 1210/1795 yılında vefat eden Abdullah Efendi, dergâhın haziresine defnedilmiştir. Münzevî Dergâhı, 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra yapılan yol çalışmaları sebebiyle tamamen yıkılmış, haziresi ise Emir Sultân mezarlığına nakledilmiştir.³⁴⁸

3. Mehmed Emin Efendi

Abdullah Münzevî'nin vefatından sonra posta oturan üçüncü isimdir. İkinci postnişin Ahmed Efendi 1225/1810'da vefat edince dergâhın idaresi iki oğluna kalmış, ancak onlar tekkeyi ilmine saygı duydukları Borlu Hafız Muhammed Emin Efendi'ye bırakmışlardır. İlim öğrenmek için Bursa'ya gelen Emin Efendi, macun satarak geçimini sağladığı için "Macunî Hafız Efendi" diye de anılmıştır. Eminiyye Dergâhı Şeyhi Mehmed Emin

³⁴³ Kara – Tekeli, *Gazzeli Ahmed Efendi ve Gazzîzâde Abdüllatîf Efendi*, 52; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 357.

³⁴⁴ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 362; Şule Demir, *Abdullah Münzevî ve Ulucami Kütüphanesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 6.

³⁴⁵ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/417.

³⁴⁶ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 525.

³⁴⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/417.

³⁴⁸ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 526-527; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 362; Abdurrezak Tek, "Tekkeler Kapatılmadan Önce Nakşîliğin Bursa'daki Tarihi Süreci", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2007), 229.

Kerkükî'ye intisap etmiş, Münzevî Dergâhı'na şeyh olunca tekkeye pek çok hizmette bulunarak adeta bânî-i sâî olmuşur.³⁴⁹

Sefîne 'de Emin Efendi'nin, Osman Efendi isminde bir zatın irtihalinden sonra hilâfet makamına geçtiği kaydedilmiştir.³⁵⁰ Ancak bu bilgi yanlıştır. Çünkü Münzevî Dergâhı meşîhati arasında böyle bir isim yoktur. Ayrıca yukarıda belirttiğimiz gibi Emin Efendi, Ahmed Efendi'den sonra irşat vazifesine gelmiştir.³⁵¹

1239/1823'te vefat eden Emin Efendi dergâhın hazîresine defnedilmiştir.³⁵² Hüseyin Vassâf *Sefîne* 'de, Emin Efendi'nin vefat tarihini 1232/1817 olarak vermektedir.³⁵³ Fakat bu tarih yanlıştır. Zira hazretin mezar taşında 1239/1823 tarihi yazılıdır.³⁵⁴ Emin Efendi erkek evladı olmadığı için kızını Hafız Sadık Efendi adında bir kimseyle evlendirmiş ve makamını ona vasiyet etmiştir.³⁵⁵

4. Mehmed Sâdık Efendi

Münzevi Dergâhı şeyhi Mehmed Emin Efendi'nin damadı olup kendisinden sonra bu tekkenin meşîhat vazifesine gelmiştir. Kıraat ilmiyle meşgul olan Sâdık Efendi, Bursa'nın en güzel kâîleri arasında zikredilmiştir.³⁵⁶ *Sefîne-i Evliyâ* 'da Sâdık Efendi'nin Emîniyye Dergâhı şeyhi Mehmed Emin Kerkükî'den müstahlef olduğu kaydedilmiştir.³⁵⁷ Fakat bu bilgi yanlıştır. Zira Kerkükî'den hilâfet alan isim Sâdık Efendi değil, bir önceki şeyh Mehmed Emin Efendi'dir.³⁵⁸ Aynı zamanda *Sefîne* 'de, Sâdık Efendi'nin otuz sene irşat makamında oturduğu belirtilmiştir.³⁵⁹ Ancak bu bilgi tashihe muhtaçtır. Çünkü 1239/1845'de Emin Efendi'nin irtihaliyle meşîhat makamına gelen Sâdık Efendi, 1262/1846'daki vefatına kadar yirmi üç sene şeyhlik vazifesini sürdürmüştür.³⁶⁰

³⁴⁹ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 533; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 364; Demir, *Abdullah Münzevi*, 15-16.

³⁵⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/418.

³⁵¹ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 525-540.

³⁵² Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 533.

³⁵³ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/418.

³⁵⁴ Demir, *Abdullah Münzevi*, 16.

³⁵⁵ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 533; Demir, *Abdullah Münzevi*, 16.

³⁵⁶ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 533; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 364; Demir, *Abdullah Münzevi*, 16.

³⁵⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/418.

³⁵⁸ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 364; Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 533.

³⁵⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/418.

³⁶⁰ Demir, *Abdullah Münzevi*, 16.

5. Mustafa Vahyi Efendi

Münzevi Dergâhı meşihatinden Ahmed Ferid Efendi'nin (ö. 1284/1867) oğludur. 1260/1844'de Bursa'da dünyaya gelmiştir.³⁶¹ Hüseyin Vassâf, Mustafa Vahyi'nin doğum tarihini 1263/1847 olarak vermiştir.³⁶² Fakat bu bilgiye ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Zira *Yâdigâr-ı Şemsî*'de kaydedildiği üzere, Vahyi Efendi hayattayken biyografisi yazılmış ve Mehmed Şemseddin tarafından bizzat kendisine okunmuştur.³⁶³ Dolayısıyla Mehmed Şemseddin'in zikrettiği 1260/1847 tarihinin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Mustafa Vahyi Efendi ilk tahsilini Konyalı Hasan Efendi ve Dağıstanlı Hacı Tahir Efendi'den almıştır. Babasının vefatıyla meşihat vazifesine gelen Vahyi Efendi, bir müddet mahkemelerde azalık yapmış ve Evkâf-ı Nukud-ı Mevkufe ve Maarif Meclislerinde görev almıştır. Aynı zamanda 1316/1898 senesinde Emîr Sultan Dergâhı postnişini Mehmed Emin Efendi'nin vefatıyla boşalan Meclis-i Meşâyih reisliğine tayin edilmiş ve böylece Bursa'nın son Meclis-i Meşâyih reisi olmuştur. 1344/1925 yılında vefat eden şeyh, Emîr Sultan Camii'nin sol tarafında halife kabirlerinin bulunduğu kısma defnedilmiştir.³⁶⁴

Sefîne-i Evliyâ'da Mustafa Vahyi Efendi'nin Abdülkadir-i Belhî (1839/1923) ile görüşüp kendisinden feyz aldığı belirtilmiştir.³⁶⁵ *Yâdigâr-ı Şemsî*'de böyle bir bilgiye rastlayamadık.³⁶⁶ Ancak Abdülkadir Belhî bir müddet Bursa'da bulunmuştur.³⁶⁷ Ayrıca iki ismin vefat tarihlerine baktığımızda görüşmüş olmaları tarihen mümkündür.

³⁶¹ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 538; Demir, *Abdullah Münzevi*, 18.

³⁶² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/419.

³⁶³ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 538.

³⁶⁴ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 365.

³⁶⁵ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/419.

³⁶⁶ Ulusoy, *Bursa Dergâhları*, 538-540

³⁶⁷ Nihat Azamat "Abdülkadir-i Belhî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 24 Nisan 2024).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU MERKEZLİ TARİKATLAR VE BURSALI MEŞAYİH

13. yüzyılda Anadolu’da teşekkül eden Bektaşîyye tarikatının pîri Hacı Bektâş-ı Velî’nin (ö. 669/1271) hayatı hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Horasanlı olan ve Nîşâbur’da doğan Hacı Bektâş-ı Velî, eğitiminin ardından Ahmed Yesevî’ye intisap etmiş, icazetini alınca irşat için Anadolu’ya gönderilmiştir. İç Anadolu’ya yerleşen Hacı Bektâş-ı Velî genellikle münzevi bir hayat yaşamakla beraber Türkmen aşiretleri arasında irşat faaliyetlerini sürdürmüş, Hıristiyanlar’ın ve Moğollar’ın İslamlaşması için gayret göstermiştir. Günümüze ulaşan yegâne eseri *Makâlat*’tır.³⁶⁸ Tarikat adabından bahseden bu eserinden de anlaşıldığı üzere Hacı Bektâş-ı Velî, Sünnî bir mutasavvıftır ve pîri kabul edildiği Bektaşîlik de Ehl-i sünnet çizgisindedir. Ancak bu çizgi 16. yüzyılda tarikatın ikinci pîri kabul edilen Balım Sultan ile bozulmuştur.³⁶⁹

Anadolu kökenli tarikatlardan olan Mevlevîliğin pîri olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273), bugün Afganistan’ın sınırları içerisinde bulunan Belh şehrinde doğmuştur. İlk hocası, babası Bahâeddin Veled (ö. 628/1231)’dir. Babası verdiği vaazlarda bölgenin yöneticisini eleştirmiş ve bunun üzerine araya fırsatçı kimselerin de girmesiyle ailesiyle birlikte Belh’ten ayrılmak zorunda kalmıştır. Böylece Mevlânâ, Bağdat, Hicaz ve Karaman üzerinden Konya’ya göç etmiş, bu yolculuk sayesinde birçok sûfî ve âlimle tanışma imkanı bulmuştur. Babasının vefatından sonra halifesi Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmîzî’ye (ö. 641/1244) intisap etmiştir. Şeyhinin işaretleriyle Halep ve Şam’a gitmiş, buralarda Arap dili ve edebiyatı, lügat, fıkıh, tefsir ve hadis gibi birçok aklî ve naklî ilimlerden icâzet almıştır. 642/1244 yılında Şems-i Tebrizî (ö. 645/1247) ile tanışmış ve böylece hayatında yeni bir safhanın başlangıcı olmuştur. Aralarındaki münasebetin mürid-mürşid ilişkisinden ziyade sohbet şeyhliği tarzında olduğu kabul edilmiştir. Mevlânâ’nın ilahî aşk ve muhabbet arayışı Şems ile karşılaşınca son bulmuş, aşk yönü Şems’le kemâle ermiştir.³⁷⁰ *Mesnevî* ve *Divân-ı Kebîr* olmak üzere iki manzum eseri, *Fîhi Mâ Fih*, *Mecâlis-i Seb’a*, ve *Mektubat* isimli üç de mensur eseri bulunmaktadır.

³⁶⁸ Eser 1982 yılında Mahmut Esad Coşan tarafından neşredilmiştir.

³⁶⁹ Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 374.

³⁷⁰ Abdurrezak Tek, *Hazret-i Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Mesnevî-i Şerif*, (Bursa: Bursa Akademik Yayınları, 2014), 19.

Mevlânâ'nın ortaya koyduğu tasavvuf anlayışı sağlığında tam bir tarikat oluşturmamış, hazretin vefatından sonra halifeleri onun belirlediği esaslar sınırında Mevlevîyye'yi tesis etmiştir. Vefatından sonra hilafet makamına kendi yetiştirdiği talebesi Hüsameddin Çelebi (ö. 683/1284) geçmiştir. Tarikat Anadolu, Balkanlar pek çok İslam ülkesinde kurulan yüzün üzerinde mevlevîhâne ile geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.³⁷¹

Anadolu'da teşekkül eden tarikatlardan bir diğeri de Bayramiyye'dir. Ankara'da Hacı Bayrâm-ı Velî (ö. 833/1430) tarafından 15. yüzyılın sonlarında kurulan tarikat kısa sürede Osmanlı coğrafyasında etkili olmuştur. Asıl ismi Numan olan Hacı Bayrâm-ı Velî, Ankara'nın Salfasol köyünde dünyaya gelmiştir.³⁷² Arapça, tefsir, fıkıh, hadis gibi dini ilimlerin yanı sıra matematik, astronomi ve edebiyat gibi çeşitli alanlarda dersler okumuş, icazetini aldıktan sonra Ankara'da müderrisliğe başlamıştır. Bir dönem Bursa'da da müderrislik yapan Hacı Bayrâm, burada Emir Sultan (ö. 833/1429), Abdal Mehmed gibi dönemin önemli mutasavvıflarıyla görüşmüş ve Emir Sultan'ın tavsiyesiyle Somuncu Baba (ö. 815/1412) ile tanışmıştır. Somuncu Baba'ya intisap eden Hacı Bayrâm, tasavvufi terbiyesini tamamlayınca Ankara'da irşat faaliyetlerine başlamıştır. Anadolu'nun çeşitli şehirlerini dolaşmış, yetiştirdiği halifeleri farklı bölgelere göndererek tarikatın yayılmasını sağlamıştır. Eşrefoğlu Rûmî, Akbıyık, Akşemseddin, Lütfullah Efendi, Bıçakçı Emir Dede halifeleri arasında dikkat çeken isimlerdir. Bayrâmilik, Şemsiyye ve Melâmîyye olmak üzere iki ayrı kol halinde devam etmiştir.³⁷³

Bayramiyye'nin bir kolu olarak ortaya çıkan Celvetiyye zamanla müstakil bir tarikat haline gelmiştir. "Celvetî tariki" ifadesini ilk olarak Mehmed Muhyiddin Üftâde (ö. 988/1580) kullandığı için tarikat ona nispet edilmiştir. Tarikatta içtihat sahibi olması sebebiyle Aziz Mahmud Hüdâyi'yi pîr olarak kabul edenler de olmuştur. Celvetiyye tarikatı Anadolu ve Balkanlar'da yayılmıştır.³⁷⁴

³⁷¹ Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 384.

³⁷² Nihat Azamat, "Hacı Bayrâm-ı Velî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Erişim 15 Nisan 2024).

³⁷³ Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 393.

³⁷⁴ Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 401.

A. CELVETİYYE

1. Mehmed Muhyiddin Üftâde

Celvetiyye Tarîkatı'nın kurucusu olan Mehmed Muhyiddin Üftâde, Bursa'nın Araplar Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Babası Manyaslı, annesi Bursa'nın Hamamlıkızık Köyü'ndendir.³⁷⁵ *Sefîne-i Evliyâ* dahil olmak üzere kaynaklarda doğum tarihi 895/1490 olarak kaydedilmiştir.³⁷⁶ Ancak bu bilgiye ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Zira Aziz Mahmud Hüdâyî'nin üç yıl boyunca mürşidi Üftâde'den duyduklarını kaleme almasıyla oluşan *Vâkıât* adlı eserindeki ibareye göre 900/1495 yılı civarında doğduğu anlaşılmaktadır.³⁷⁷ Mezkûr eser, Celvetiyye Târikatı'nın ilk yazılı kaynağıdır.³⁷⁸ Bu bilgiler ışığında, 900/1495 tarihinin daha isabetli olduğu kanaatindeyiz.

İlk tahsilini Selçuk Hatun Camii imamı Muslihuddin Efendi'den alan Üftâde, onun birçok kerâmetine şahit olmuş ve tasavvufla ilk defa bu zatın vesilesiyle tanışmıştır. Hatta küçük yaşlarda olmasına rağmen kendisine intisap etmek istemiş, ancak hocası kabul etmemiştir.³⁷⁹ Aynı zamanda Abdal Mehmed adında kerâmet sahibi, meczup bir veliyle de yakınlık kurmuştur. On yaşına gelince Bayramiyye şeyhi Hızır Dede'ye intisap etmiş, vefatına kadar sekiz yıl boyunca kendisinin hizmetinde bulunmuştur. *Sefîne-i Evliyâ*'da, Üftâde'nin Hızır Dede'den önce istifade ettiği isimler zikredilmemiş, bununla birlikte Halvetiyye ricalinden Sünbül Sinan Efendi'den hilafet aldığı belirtilmiştir.³⁸⁰ Ancak bu bilgi yanlıştır. Çünkü *Vâkıât*'ta yalnızca Hızır Dede'ye intisabı kaydedilmiş, başka bir isimden bahsedilmemiştir. Şayet böyle bir durum olsaydı, Hızır Dede'ye intisabı gibi *Vâkıât*'ta mutlak surette belirtilir, eseri tetkik edenler de bunu fark ederdi. Ancak böyle bir tespit yapılmamıştır.³⁸¹ Dolayısıyla Üftâde'nin Sünbül Sinan'a intisabının olmadığı açıktır. Fakat kendisiyle görüşmüş ve sohbetinde bulunmuş olması hem Bursa ve İstanbul'un yakınlığı bakımından hem de tarihen mümkündür.³⁸²

³⁷⁵ Nihat Azamat, “Üftâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Ocak 2024).

³⁷⁶ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/577.

³⁷⁷ Azamat, “Üftâde”; Mustafa Bahadıroğlu, *Celvetiyye'nin Piri Hz. Üftâde ve Dîvân'ı*, (Bursa: Üftâde Kur'an Kursu Öğrencilerini Koruma Derneği, 1995).

³⁷⁸ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 526.

³⁷⁹ Zafer İhtiyar, *Bursa'nın Kutbu Üftâde*, (Bursa: Gaye Kitabevi, 2023), 13.

³⁸⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/577.

³⁸¹ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 517; Azamat, “Üftâde”.

³⁸² Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 517.

Ulucami, Namazâh, Kayhan ve Emîr Sultan gibi muhtelif camilerde müezzinlik, imamlık ve hatiplik görevlerinde bulunan Üftâde, uzun ve bereketli bir ömür sürmüş, 988/1580 yılında vefat etmiştir. Hisar'daki camisinin yanında bulunan türbede medfûndur.³⁸³

Hüseyin Vassâf'ın Üftâde'ye ait olarak kaydettiği eserler şunlardır.³⁸⁴

1. Dîvân: Altmışa yakın şiir ve ilahi ihtiva etmektedir. Eser, 1995 yılında Mustafa Bahadıroğlu tarafından *Celvetiyye'nin Pîri Hz. Üftâde ve Dîvân'ı* adlı çalışmayla yeni harflerle yayımlanmıştır. Daha sonraki baskılarda ise başına bir giriş ilave edilerek müstakil bir eser olarak neşredilmiştir.³⁸⁵ Mezkûr eser, 2002 yılında Prof. Paul Ballanfat tarafından Paris'te *Le Divan Hazret-i Pîr-i Üftâde* adıyla Fransızca'ya, 2005 yılında ise Oxford'da *The Nightingale in the Garden of Love* adıyla İngilizce'ye çevrilerek basılmıştır.³⁸⁶

2. Vâkıât: Hüdâyî'nin müridlerinden olduğu tahmin edilen Mehmed Muizzüddin Celvetî tarafından 1033/1623'te az bir bölümü tercüme edilmiştir. Zehra Gökmen Çakır 2021, Mustafa Tatçı 2023 yılında Muizzüddin Efendi'nin tercümesini neşretmiştir.³⁸⁷ Hüdâyî âsitânesi şeyhlerinden Mehmed Şehâbeddin 1234/ 1818 yılında *Vâkıât*'ın seyr ü sülûk ile ilgili bölümlerinden derlemeler yapmış ve *Tuhfetü's-Sâlikîn* adıyla tercüme etmiştir.³⁸⁸ *Vâkıât* aslında üç cilt olup son cildi kayıptır. Eser üzerinde Paul Ballanfat ve Mustafa Bahadıroğlu çalışmaya devam etmektedir.³⁸⁹

3. Hutbe Mecmûası: Üftâde'nin hutbelerini ihtiva eden eser, İstanbul, Bursa, Ankara Kütüphaneleri ve Üftâde Tekkesi'ndeki araştırmalara rağmen henüz bulunamamıştır.³⁹⁰

2. Muk'ad Hızır Dede

Kendisi ve ailesi hakkında fazla bir bilgiye sahip olmadığımız Hızır Dede, bugün Karacabey olarak bilinen Mihaliç kasabasındandır. Koyun çobanlığı yaparken soğuktan

³⁸³ İhtiyar, *Bursa'nın Kutbu Üftâde*, 24.

³⁸⁴ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/579.

³⁸⁵ Mehmed Muhyiddin Üftâde, *Üftâde Dîvânı*, nşr. Mustafa Bahadıroğlu, (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2011)

³⁸⁶ Üftâde, *Üftâde Dîvânı*, 33.

³⁸⁷ Mehmed Muizzüddin Celvetî, *Hüdâî'nin Vâkıât-ı Üftâde Tercümesi*, nşr. Zehra Gökmen Çakır, (İstanbul: Eflatun Kitap, 2021); Aziz Mahmûd Hüdâî, *Üftâde'den Aşk Dersleri*, nşr. Mustafa Tatçı, (İstanbul: H Yayınları, 2020).

³⁸⁸ Üftâde, *Üftâde Dîvânı*, 33.

³⁸⁹ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 526.

³⁹⁰ İhtiyar, *Bursa'nın Kutbu Üftâde*, 26.

ayakları donarak kötürüm (mu'kad) olmuş ve bunun üzerine Bursa'ya gelmiştir.³⁹¹ Üftâde'nin tek mürşididir. On yaşındayken Hızır Dede ile tanışmış, vefatına kadar kendisine hizmet etmiştir.³⁹² Hüseyin Vassâf, Bayramiye şeyhlerinden olan Hızır Dede'nin, Hacı Bayram-ı Veli'nin halifesi olduğunu kaydetmektedir.³⁹³ Fakat bu bilgi yanlıştır. Zira 918/1512'de vefat eden Hızır Dede'nin, 833/1429'da vefat eden Hacı Bayram'dan halifelik alabilmesi tarih itibariyle güçtür.³⁹⁴ Hızır Dede'nin kimin halifesi olduğuna dair muhtelif görüşler bulunmakla birlikte,³⁹⁵ onun Hacı Bayram-ı Veli'nin Bursa'daki halifesi Akbıyık'tan hilafet aldığı görüşü hem iki ismin Bursa'da ikamet etmiş olması hem de tarihen daha uygundur.³⁹⁶

Uzun bir ömür süren Hızır Dede'nin vefat tarihi *Sefîne-i Evliyâ*'da 910/1504 olarak kaydedilmektedir.³⁹⁷ Fakat bu bilgi tashihe muhtaçtır. Zira *Vakıât*'ta bizzat Üftâde'nin naklettiğine göre on yaşındayken Hızır Dede ile tanışmış, sekiz yıl boyunca kendisine hizmet ettikten sonra on sekiz yaşındayken onu kaybetmiştir.³⁹⁸ Bu bilgilerden hareketle, Üftâde'nin 900/1495'te doğduğu göz önünde bulundurulduğunda, Hızır Dede'nin vefat tarihinin 918/1512 olduğu açıktır.

3. Mehmed Bahâeddin Efendi

Mehmed Bahâeddin, İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) oğludur. Doğum tarihi bilinmemekle birlikte, Selami Şimşek'in tespitine göre, Bursevî'nin oğlunun 1126/1714'te on sekiz yaşındayken sakal bırakması üzerine düştüğü tarihler dikkate alınırsa 1108/1697'de doğmuş olmalıdır.³⁹⁹ Tahsilini ve sülûkunu babasının yanında tamamlamıştır. Yaklaşık yirmi iki yaşındayken babası ile Şam'a seyahat etmiş, dönüş

³⁹¹ Ulusoy, *Bursa Dergahları*, 62; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 513.

³⁹² Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 517-518.

³⁹³ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/575.

³⁹⁴ İhtiyar, *Bursa'nın Kutbu Üftâde*, 15-16; Hasan Kâmil Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî, Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 1990), 178.

³⁹⁵ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 514.

³⁹⁶ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 514.

³⁹⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/468, 575.

³⁹⁸ Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî, Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, 177.

³⁹⁹ Selami Şimşek, *Anadolu'da Kurulmuş Bir Tarikat Celvetilik* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020), 81.

yolunda kızı Nefise vebâ sebebiyle vefat etmiştir. Bahâeddin Efendi babası gibi şair tabiatlı olup bazı makamların inşâ ve tamiri için tarih düşürmüştür.⁴⁰⁰

Bursevî Üsküdar'da ikamet ettiği sırada Bahâeddin Efendi için *Risâle-i Bahâiyye* adlı bir eser kaleme almış, daha sonra risâleyi Bursa'da bulunan oğluna göndermiştir.⁴⁰¹ Hüseyin Vassâf *Sefîne-i Evliyâ*'da, İsmail Hakkı Bursevî'ye ait eserleri kaydetmiş fakat mezkûr risâleyi zikretmemiştir.⁴⁰²

Sefîne'de Mehmed Bahâeddîn Efendi'nin vefat tarihi 1139/1727 olarak verilmiştir.⁴⁰³ Ancak bu bilgiye ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Zira Bahâeddin Efendi, Bursevî'nin 1137/1725'teki vefatından sonra posta oturmuş ve bir sene kadar hilâfet görevini sürdürdükten sonra 1138/1726 yılında vefat etmiştir.⁴⁰⁴

4. Mehmed Hikmetî Efendi

Aslen Tekirdağlı olan Mehmed Hikmetî Efendi, İsmail Hakkı Bursevî'nin halifesidir. "Hikmetî" mahlası kendisine Bursevî tarafından verilmiştir. Babası Hacı Ahmed Efendi, annesi Amine Hanım'dır. İsmail Hakkı Bursevî'nin Tekirdağ'da bulunduğu sırada henüz küçük yaşlarda iken huzuruna giderek duasını almıştır. Bursevî'nin halifelerinden bazı kimselerin terbiyesinden geçmiş, daha sonra Bursevî'ye olan muhabbeti sebebiyle Bursa'ya gelerek Celvetiyye usulüyle sülûkunu tamamlamış ve icazetini almıştır.⁴⁰⁵ Halife olduktan sonra şeyhi tarafından Tekirdağ'da irşatla görevlendirilen Hikmetî, Tekirdağ'da bulunduğu esnada Salahiye Camii civarında bir halvethâne inşa ettirmiştir. Bursevî'nin oğlu Şeyh Bahâeddin'in (1138/1726) vefatından sonra İsmail Hakkı Dergâhı'nda posta oturan Hikmetî Efendi, yaklaşık yirmi sekiz sene boyunca meşîhat vazifesini sürdürmüştür. 1165/1752 senesinde vefat eden Hikmetî, İsmail Hakkı'nın kabri yakınında medfundur.⁴⁰⁶

⁴⁰⁰ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 553-554; Ulusoy, *Bursa Dergahları*, 186-187; Şimşek, *Celvetîlik*, 81.

⁴⁰¹ Bk. İsmail Hakkı Bursevî, *Risâle-i Bahâiyye* (İstanbul: Hacı Selimağa Kütüphanesi, Hüdayi, 476), 70b-75b.

⁴⁰² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/83-87.

⁴⁰³ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/89.

⁴⁰⁴ Ulusoy, *Bursa Dergahları*, 186; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 553; Şimşek, *Celvetîlik*, 81.

⁴⁰⁵ Ulusoy, *Bursa Dergahları*, 187; Şimşek, *Celvetîlik*, 82.

⁴⁰⁶ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 554; Ulusoy, *Bursa Dergahları*, 187-188; Şimşek, *Celvetîlik*, 82-83.

Hüseyin Vassâf *Sefîne*’de, İsmail Hakkı’nın Hikmetî’yi Tekirdağ’da kimsesiz ve yetim olarak bulduğunu, terbiyesi altına alıp evlat edindiğini söylemektedir.⁴⁰⁷ Ancak bu bilgi yanlıştır. Zira kaynaklarda Hikmetî’nin anne ve babasının vefatları için düşürdüğü manzûm tarihler zikredilmiş, hatta Hüseyin Vassâf Efendi de İsmail Hakkı Bursevî’nin hayatını anlattığı *Kemâlnâme-i Şeyh Hakkı* isimli eserinde bu beyitleri kaydetmiştir. Bu bilgilerden hareketle, Hüseyin Vassâf’ın kendi ifadelerinin birbiriyle çeliştiği görülmektedir. Bununla birlikte, Bursevî’nin, “*Rûm diyârına çevirdim gönlümü Hikmetî var / Cümle evlâd ba’dehu ordan zuhur eyler tamâm*” mısralarıyla işaret ettiği gibi, İsmail Hakkı Dergâhı’nda Hikmetî’nin neslinin postnişin olması, Bursevî’nin manevi soyunun Hikmetî yoluyla devam ettiği şeklinde yorumlanmıştır. Ancak Hüseyin Vassâf’ın bu değerlendirmeyi yanlış anladığı açıktır.⁴⁰⁸

⁴⁰⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/90.

⁴⁰⁸ Ulusoy, *Bursa Dergahları*, 189-190; Şimşek, *Celvetîlik* 84-85.

SONUÇ

Sûfi biyografi çalışması denildiği zaman akla gelen en önemli eserlerden birisi hiç şüphesiz Osmânzâde Hüseyin Vassâf Efendi'nin *Sefîne-i Evliyâ* adlı eseridir. Biyografi türündeki eserlerin henüz yoğun bir şekilde yazılmadığı bir zamanda kaleme alınan kitap, ortaya konuluşundan bugüne kadar tasavvuf araştırmacıların müracaat ettiği vazgeçilmez bir kaynak olmuştur. Eserin muhtevasının genişliği incelenirse iki bin sûfinin hayatları hakkında bilgi sunmanın çoğu kimsenin tek başına gerçekleştiremeyeceği, zorlu bir iş olduğu anlaşılabacaktır. Aynı zamanda bu kadar bilginin bir araya toplandığı bir eserde hiçbir hatanın bulunmaması, özellikle o dönemdeki araştırma koşullarının kısıtlılığı da göz önünde bulundurulursa pek mümkün gözükmemektedir. Nitekim *Sefîne-i Evliyâ*'yı en son yayımlayan kişiler Prof. Dr. Mehmet Akkuş ve Prof. Dr. Ali Yılmaz'da eserin girişinde bu duruma dikkat çekmiş, metnin orijinalliğinin bozulmaması için eserdeki bilgilerin, görüşlerin, yorumların doğruluğunun veya yanlışlığın teyit edilmediği, anlatılan yerlerin, kitapların veya başka unsurların şu anki durumlarının belirtilmesi gibi ilave bir çalışmanın yapılmadığı söylenmiştir.

Biz de bu çalışmamızda *Sefîne*'deki Bursalı meşâyih'i inceleyerek, onların hayatları ve eserleri hakkında hatalı olarak verilen bilgileri tespit etmeye ve saptanan bu bilgileri farklı kaynaklardan da hareketle tashih etmeye çalıştık. Kaydedilen bu hataların sebebi zaman zaman müellifin yanlış tespitlerinden kaynaklandığı gibi kimi zaman da eserin tab edilmesi sırasında müstensihlerin yahut latinize eden kişilerin yanlış aktarımlarından kaynaklandığına da şahit olduk. Bu çalışmanın ortaya koyuluş sebebi, bu farklılıkların ve bilgi hatalarının tespit edilip düzeltilmesi ayrıca yapılan tashih çalışmasının *Sefîne-i Evliyâ*'da anlatılan diğer sûfiler için de uygulanması konusunda bir örneklik teşkil etmesini sağlamaktır.

Eserin birinci bölümünde Orta Doğu ve Kuzey Afrika Merkezli Tarikatlara mensup olan Bursalı mutasavvıflar Kadiriyye ve Zeyniyye başlığı altında sınıflandırılarak tashih edildi. Tashih yapılırken esere sadece yanlış bilgi bulmak amacı ile bakmayıp, diğer kaynaklardaki bilgiler de aynı gözle inceleyerek Hüseyin Vassâf'ın verdiği bilgiler ile karşılaştırılarak hangisinin doğru olduğunu tespit etmeye çalıştık. Kimi zaman *Sefîne-i Evliyâ*'da hatalı bilgilere rastladığımız gibi kimi zaman da araştırılan diğer kaynaklarda

yanlışlar bulduk. Özellikle eserlerin ihtilafa düştüğü yerlerde adı geçen sũfiye zaman ve mekan olarak daha yakın olan müellifin tercihi ve diğer kaynaklardaki görüşlerin izini sürerek sonuca ulaşılmaya çalıştık. Ayrıca bu bölümde diğer bölümlere göre dikkat çeken hususlardan birisi, Kadiriyye'nin Eşrefiyye koluna mensup olan kişilerin sayıca fazlalığıdır. Bu tarikatın Eşrefoğlu Rũmî tarafından Bursa'da kurulması ve tarikatın geniş bir alana yayılmayıp İznik-Bursa çevresiyle sınırlı kalması sebebiyledir.

İkinci bölümde yine aynı usul gözetilerek Orta Asya Merkezli Tarikatlara mensup Bursalı meşayh, bağlı oldukları yollara göre Halvetiyye ve Nakşibendiyye başlıkları altında düzeltildi. Bu bölümde ele alınan Halvetiyye'nin Mısıriyye kolunun XX. yüzyılın başlarına kadar Bursa'da aktif bir şekilde faaliyetlerini sürdürmesi, Bursa'nın yakın tasavvuf tarihine ışık tutması bakımından önemlidir.

Üçüncü bölümde Anadolu Merkezli Tarikatlara mensup Bursalı sũfilerin hayatları Celvetiyye başlığı altında detaylı olarak incelenerek tashihe ihtiyaç duyulan isimler ile ilgili gerekli düzenlemeler yapılarak teze aktarıldı.

Sonuç olarak; Hüseyin Vassâf Efendi'nin *Sefîne-i Evliyâ* adlı eserinde düzeltilmesi gereken bazı hususlar bulunmakla birlikte bu durum kitabın kıymetine asla halel getirmemektedir. Nitekim bu önemli eser geçmişten günümüze kadar değerinde bir azalmaya uğramaksızın istifadeye medâr olmuştur. Ayrıca hâlâ günümüzde de araştırmacıların başvurdukları önde gelen sũfi biyografi eserlerindendir.

KAYNAKÇA

- Afyoncu, Erhan. “Zeâmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 23 Ocak 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zeamet>
- Ahışhalı, Recep “Reisülküttâb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Ocak 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/reisulkuttab>
- Algar, Hamit “Nakşibendiyye” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* Erişim 1 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/naksibendiyye>
- Altınışık, Kezban. *Nakşibendî-i Atîk Dergâhı ve Açıkbaş Mahmud Efendi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Arpaguş, Sâfi – Baydar, Kübra Betül. “Tasavvuf ’ta Âdâb ve Erkân Risâleleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 15/30, 2017.
- Aşkar, Mustafa. “Niyâzî-i Mısırî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Nisan 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/niyazi-i-misri>
- Atai, Nevizade. *Şakayık-ı Numaniyye ve Zeyilleri*. nşr. Abdülkadir Özcan, 2. Cilt, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Atlansoy, Kadir. *Bursa Şairleri Bursa Vefeyatnamelerindeki Şairlerin Biyografileri*. Bursa: Asa Kitabevi, 1998.
- Aydın, Bilgin. “Meclis-i Meşâyih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 8 Şubat 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/meclis-i-mesayih>
- Ayvansarayî, Hâfız Hüseyin. *Vefeyât-ı Ayvansarayî*. çev. Ramazan Ekinci, İstanbul: Buhara Yayınları, 2013.
- Azamat, Nihat. “Kadirîyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* Erişim 3 Aralık 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kadiriyye>
- Azamat, Nihat. “Üftâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Mart 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/uftade>
- Azamat, Nihat. “Hacı Bayrâm-ı Velî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Nisan 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/haci-bayram-i-veli>.

- Bağdemir, Abdullah. *Müzekki'n-Nüfus Giriş-Metin-Sözlük*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Baldırızâde, Selîsi Şeyh Mehmed. *Ravza-i Evliyâ*. nşr. Mefail Hızlı - Murat Yurtsever Bursa: Arasta Yayınları, 2000.
- Baykal, Kâzım. *Bursa ve Anıtları*. Bursa: Bursa Aysan Matbaası, 1950.
- Bayramoğlu, Fuat. *Hacı Bayram-ı Velî, Yaşamı, Soyu, Vakfı*. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Bursevî, Abdullah Veliyyüddin. *Menâkıb-ı Eşrefzâde*. nşr. Abdullah Uçman, İstanbul: Kitapevi Yayınları, 2009.
- Cami, Abdurrahman. *Nefhatü'l-Üns*. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1971.
- Çakır, Adalet. *Mehmet Ri'fat Efendi'nin Nefhatü'r-Riyâzi'l-Âliye Adlı Eserinin Işığında Anadolu'da Kâdirilik*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Çakır, Adalet. *Mehmet Ri'fat Efendi'nin Nefhatü'r-Riyâzi'l-Âliye'sinde Abdulkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*. 2 Cilt. İstanbul: İsam Yayınları, 2021.
- Çalık, Fatma. *Eşrefzâde İzzettin ve Tefsiri: "Enîsü'l-Cenân"*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Çalık, Fatma. "Şeyh Eşrefzade İzzettin: Hayatı, Eserleri ve Görüşleri". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/11, 2016.
- Çelebi, Katip. *Keşf el-Zunûn An Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünun*. çev. Rüştü Balcı, İstanbul: Tarık Vakfı Yurt Yayınları, 2007.
- Demir, Şule. *Abdullah Münzevî ve Ulucami Kütüphanesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Demir, Ziya. *Osmanlı Müfessirleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006.
- Donuk, Suat. *Türk Edebiyatında Vefeyâtnâme ve İsmail Belîğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ı*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2016.
- Eraslan, Kemal. "Ahmed Yesevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-yesevi>.

- Ergun, Sadeddin Nüzhet. *Türk Musikisi Antolojisi*. İstanbul: Vadi Yayınları, 2017.
- Eşrefzâde, Ahmed Ziyaeddin b. Muhammed Fahreddin. *Gülzâr-ı Sülehâ ve Vefeyât-ı Urefâ*. Bursa: Bursa İnebey Kütüphanesi, Orhan, 36073, 1018/2. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/36073>
- Gazzîzâde, Abdüllatif Efendi. *Hülâsatü'l-Vefeyât-Bursa'da Medfun Meşâyihin Kısa Hayatı*. nşr. Mustafa Demirel. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2014.
- Gündüz, İrfan. *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münâsebetleri*. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Güneş, Mustafa. *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*. Ankara: 2000.
- Güneş, Mustafa. *Eşrefoğlu Rumî'nin Hayatı,-Eserleri ve Divânı*. İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, 2006.
- Halvetî, Enfi Hasan Hulûs. *XVI ve XVIII Asırlarda Yaşayan Velîler ve Deliler : Tezkiretü'l-Müteahhirîn*. nşr. Mustafa Tatcı - Musa Yıldız, İstanbul: H Yayınları, 2019.
- Hulvi, Cemâleddin. *Lemezât-ı Hulviyye*. nşr. Mehmet Serhan Tayşi, İstanbul: Semerkand Yayınları, 2013.
- Hüdayi, Aziz Mahmud. *Hüdayi Divanı*. nşr. Musa Yıldız, Mustafa Tatcı, İstanbul: H Yayınları, 2017.
- Hüdâyî, Aziz Mahmud. *Hüdâyî'nin Vâkıât-ı Üftâde Tercümesi*. nşr. Zehra Gökmen Çakır, İstanbul: Eflatun Kitap, 2020.
- İhtiyar, Zafer. *Bursa'nın Kutbu Üftâde*. Bursa: Gaye Kitabevi, 2023.
- Kaplanoğlu, Raif. *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*. İstanbul: Bursa Ticaret Borsası Kültür Yayınları, 1996.
- Kaplanoğlu, Raif. *Bursalı Şair Yazar ve Ünlüler Ansiklopedisi*. İstanbul: Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, 1998.

- Kara, Mustafa. “Abdülkâdir Necib Efendi ve Mevlid’i”. *Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu 4*, Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Bursa Kitaplığı Yayınları, 2005.
- Kara, Mustafa. “Abdüllatîf el-Kudsi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* Erişim: 5 Kasım 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdullatif-el-kudsi>
- Kara, Mustafa. *Anadolu’nun Üç Ermişi Yûnus Emre, Eşrefoğlu Rûmî, Niyâzî-i Mısırî*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.
- Kara, Mustafa. *Aşk Bülbülü Hz. Üftâde ve Dergâhı*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2014.
- Kara, Mustafa. *Bir Aşk Kütüğü Yaktık*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2023.
- Kara, Mustafa. *Bursa’da Dinî Kültür*. Bursa: Emin Yayınları, 2011.
- Kara, Mustafa. *Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler*. Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2017.
- Kara, Mustafa. *Bursa’da Kırklar Meclisi*. Bursa: Yıldırım Belediyesi Kültür Yayınları, 2022.
- Kara, Mustafa. *Bursa’nın ve Balkanların Gönül Erleri*. Ankara: 2022.
- Kara, Mustafa. “Bursa Tekkeleri ve Tasavvufi Hayat Üzerine Genel Bir Değerlendirme”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2, 1987.
- Kara, Mustafa. “Eşrefiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* Erişim 2 Eylül 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/esrefiyye>
- Kara, Mustafa. “Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* Erişim 1 Ekim 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/esrefzade-ahmed-ziyaeddin>
- Kara, Mustafa – Tekeli, Hamdi. *Gazzeli Ahmed Efendi ve Gazzîzâde Abdüllatîf Efendi*. Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2021.
- Kara, Mustafa. “Gül Risâlesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/5, 1993.
- Kara, Mustafa. *Osmanlı’nın Kandili Eşrefoğlu Rûmî*, İstanbul: Bilge Yayınları, 2006.

- Karadoru, Fatma Betül. *Bursa Numaniye Dergâhı ve Mimari Özellikleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2022.
- Karakaş, Dilek Yıldız (ed.). *Sûfî Bursa Bursa'da Tasavvufî Kültür*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2013.
- Kepecioğlu, Kâmil. *Bursa Kütüğü*. 4 Cilt. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2010.
- Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. İstanbul: Akçağ Yayınları, 2003.
- Kudsî, Abdullatîf. *Nefis Mertebeleri Kalp. Ru, Sır ve Makamlar*. çev. Abdurrezak Tek İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.
- Kurnaz, Cemal vd. *Hüseyin Vassâf Hayatı, Eserleri ve Şiirlerinden Seçmeler*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- Mehmed Fahreddîn. *Gülzâr-ı İrfân*. İstanbul: Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 01923, 375426. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/375426>
- Muslu, Ramazan. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 18. Yüzyıl*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2021.
- Müstakîmzâde, Süleyman Sa'deddin. *Tuhfetü'l-Hattâtîn*. nşr. Mustafa Koç İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Namlı, Ali. *İsmail Hakkı Bursevî Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2001.
- Namlı, Ali. *İsmail Hakkı Bursevi ve Tamâmü'l-Feyz Adlı Eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994.
- Namlı, Ali. "İsmail Hakkı Bursevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 8 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ismail-hakki-bursevi>.
- Öcalan, Hasan Basri. *Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl)*. Bursa: Gaye Kitabevi, 2000.
- Öngören, Reşat. "Ebü'n-Necîb Sühreverdi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* Erişim 5 Temmuz 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/suhreverdiyye>
- Öngören, Reşat. *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

- Öngören, Reşat “Zeyniyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 8 Kasım 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zeyniyye>.
- Özcan, Nuri. “Abdürrahim Tirsî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Kasım 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdurrahim-tirsi>
- Özcan, Nuri. “İzzeddin Efendi, Eşrefzâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 23/554-555. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Özel, Ahmet Murat. “Şâzelî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* Erişim 23 Nisan 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sazeli>.
- Özkan, Ahmet. *Eşrefoğlu Rûmî, Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Eşrefiyye Tarikatı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Özmen, Vildan. *Abdurrahîm-i Tirsî Dîvânı (İnceleme-Metin-Düz Yazıya Çeviri)*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Özsaray, Mustafa. *19. Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX Yüzyıl)*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2021.
- Pekolcay, A. Necla - Uçman, Abdullah. “Eşrefoğlu Rumî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11/480-482. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Rûmî, Eşrefoğlu. *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı*. nşr. Asaf Halet Çelebi, İstanbul: Ahmet Halit Kitapevi, 1944.
- Rûmî, Eşrefoğlu. *Müzekki'n-Nüfûs*. nşr. Abdullah Uçman, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Rûmî, Eşrefoğlu. *Tarîkatnâme*. nşr. Esra Keskinçiliç, İstanbul: Gelenek Yayınları, 2002.
- Sarı, Abdullah Efendi. *Gönül Meyveleri*. nşr. Kenan Necefzâde, İstanbul: Neşriyat Yurdu, 1967.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmanî*. nşr. Nuri Akbayar - Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Şimşek, Selami. *Anadolu'da Kurulmuş Bir Tarikat Celvetîlik*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.
- Tahir, Bursalı Mehmet. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.

- Tahir, Bursalı Mehmet. *Osmanlı Müellifleri*. nşr. Mehmet Ali Yekta Saraç, Ankara: TÜBA, 2016.
- Tahralı, Mustafa. “Ahmed er-Rıfâî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-er-rifai>.
- Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri (eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye)*. çev. Muharrem Tan, İstanbul: İZ Yayıncılık, 2007.
- Tek, Abdurrezak. *Abdüllatîf Kudsî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*. Bursa: Emin Yayınları, 2007.
- Tek, Abdurrezak. “Bursa’da Kadirî Tekkeleri”. *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 19/1, 2010.
- Tek, Abdurrezak. *Gazzeli Bir Sûfî Niyâzî-i Mısırî'nin Ser Halîfesi Ahmed Gazzî*. Bursa: Emin Yayınları, 2023.
- Tek, Abdurrezak. *Gazzeli Bir Sûfî Niyâzî-i Mısırî'nin Ser Halîfesi Ahmed Gazzî*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2024.
- Tek, Abdurrezak. *Hazret-i Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Mesnevî-i Şerif*. Bursa: Bursa Akademi Yayınları, 2014.
- Tek, Abdurrezak. *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*. Bursa: Bursa Akademi Yayınları, 2020.
- Tek, Abdurrezak. *19. Yüzyılda Bursa’da Bir Nakşî Mesnevihân Mehmed Emin Kerkükî*. Bursa: Bursa Akademi Yayınları, 2019.
- Tek, Abdurrezak. *Süleyman Hâlis’in Vefeyât’ında Osmanlı Dönemi Bursa’da Dini ve Sosyal Zümreler Sûfîler, Müderrisler, Kadılar, Kâtipler, Tüccarlar (1618-1760)*. Bursa: Yıldırım Belediyesi Kültür Yayınları, 2023.
- Tekeli, Hamdi. *Gazzîzâde Abdüllatîf’in Hayatı, Eserleri ve Vâkı’âtı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.
- Tekeli, Hamdi. *Gazzîzâde Abdüllatîf’in Hayatı, Eserleri ve Vâkı’âtı*. Ankara: Uludağ Yayınları, 2016.

- Tekeli, Hamdi. “Gazzî Ahmed Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 6 Aralık 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gazzi-ahmed-efendi>
- Tosun, Necdet. *Hâcegân Yolu Hoca Bahâeddin Nakşbend ve Tarîkatı (XII-XVII Asırlar)*. Erkam Yayınları, 2022.
- Tuman, Nail. *Tuhfe-i Nâilî*. çev. M. T. Cemal Kurnaz, Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001.
- Türer, Osman. “Gazzîzâde Abdüllatif Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* Erişim 5 Ekim 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gazzizade-abdullatif-efendi>
- Uludağ, Süleyman. “Abdülkâdir-i Geylânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* Erişim 12 Temmuz 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulkadir-i-geylani>
- Uludağ, Süleyman. “Halvetiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* Erişim 23 Mayıs 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/halvetiyye>
- Ulusoy, Mehmed Şemseddin. *Bursalı Mutasavvıf Âlimler ve Meşhurlar*. nşr. Mustafa Kara - Serhat Gültaş - Olcay Kocatürk, Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2021.
- Ulusoy, Mehmed Şemseddin. *Gülzâr-ı Mısırî-Niyâzî-i Mısırî ve Bursa Mısırî Dergâhı*. nşr. Mustafa Kara - Serhat Gültaş - Sedat Akay. Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2021.
- Ulusoy, Mehmed Şemseddin. *Yâdigâr-ı Şemsî (Bursa Dergâhları)*. nşr. Mustafa Kara - Kadir Atlansoy, Bursa: Uludağ Yayınları, 1997.
- Üftâde, Mehmed Muhyiddin. *Üftâde Dîvânı*. nşr. Mustafa Bahadıroğlu, İstanbul: Semerkand Yayınları, 2011.
- Vassâf, Hüseyin. *Bursa Hatırası*. nşr. Mustafa Kara vd. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2022.
- Vassâf, Hüseyin. *Dîvân*. nşr. Mustafa Tatçı vd. İstanbul: Kırkambar Yayınları, 2012,
- Vassâf, Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ*. nşr. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz, 5 Cilt. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.

- Veliyyüddin, Bursalı Mehmet. *İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Menkıbeleri*. nşr. Mustafa Güneş, İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, 2006.
- Veliyyüddin, Bursalı Mehmed. *Menâkıb-ı Eşrefzâde*. nşr. Abdullah Uçman - Önder Akıncı. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1976.
- Vicdâni, Sâdık. *Tarikatler ve Silsileleri (Tomâr-ı Turûk-ı 'Aliyye)*. nşr. İrfan Gündüz, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995.
- Yılmaz, Adile. *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı (İnceleme)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993.
- Yılmaz, Hasan Kamil. "Aziz Mahmud Hüdâyî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 18 Aralık 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/aziz-mahmud-hudayi>
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Azîz Mahmûd Hüdâyî, Hayatı, Eserleri, Tarîkatı*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1990.
- Yılmaz, Hasan Kamil. "Celvetiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 23 Kasım 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/celvetiyye>
- Yurtsever, Murat. "İsmail Hakkı Tekkesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ismail-hakki-tekkesi>
- Yüce, Esra Aydoğmuş. *Abdurrahîm Tîrsî ve Divanı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Yücer, Hür Mahmut. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 19. Yüzyıl*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2021.
- Yücer, Hür Mahmut. "Sa'deddin el-Cebâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Nisan 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sadeddin-el-cebavi>